

**BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI TİCARET ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI TİCARET VE PAZARLAMA YÜKSEK LİSANS
PROGRAMI**

**GÜRCİSTAN'IN BAĞIMSIZLIĞINI KAZANMASINDAN SONRAKİ
EKONOMİK GELİŞİMİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HAZIRLAYAN
GİULJAKHAN AJALOVA**

ANKARA-2020

**BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI TİCARET ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI TİCARET VE PAZARLAMA YÜKSEK LİSANS
PROGRAMI**

**GÜRCİSTAN'IN BAĞIMSIZLIĞINI KAZANMASINDAN SONRAKİ
EKONOMİK GELİŞİMİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HAZIRLAYAN
GİULJAKHAN AJALOVA**

**TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. BAHAR ARAZ**

ANKARA-2020

BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Uluslararası Ticaret Anabilim Dalı Uluslararası Ticaret ve Pazarlama Tezli Yüksek Lisans / Doktora Programı çerçevesinde Giuljakhan Ajalova tarafından hazırlanan bu çalışma, aşağıdaki jüri tarafından Yüksek Lisans / Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi: 7 /01/ 2020

Tez Adı: Gürcistan'ın Bağımsızlığını Kazanmasından Sonraki Ekonomik Gelişimi

Tez Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı - Soyadı, Kurumu)

İmza

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Bahar ARAZ, (Danışman)
Başkent Üniversitesi Ticari Bilimler Fakültesi
Uluslararası Ticaret Bölümü Öğretim Üyesi

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Ahmet ŞAHİNÖZ
Başkent Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İktisat Bölümü Öğretim Üyesi

Jüri Üyesi: Doç. Dr. İtir İMER
Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi

ONAY

Prof. Dr. İpek KALEMCİ TÜZÜN
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Tarih: ... / ... / .....

BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS / DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

Tarih: 7 / 01 /2020

Öğrencinin Adı, Soyadı: Giuljakhan Ajalova

Öğrencinin Numarası: 21710589

Anabilim Dalı: Uluslararası Ticaret Anabilim Dalı

Programı: Uluslararası Ticaret ve Pazarlama Tezli Yüksek Lisans Programı

Danışmanın Unvanı/Adı, Soyadı: Doç. Dr. Bahar Araz

Tez Başlığı: Gürcistan'ın Bağımsızlığını Kazanmasından Sonraki Ekonomik Gelişimi

Yukarıda başlığı belirtilen Yüksek Lisans/Doktora tez çalışmamın; Giriş, Ana Bölümler ve Sonuç Bölümünden oluşan, toplam 100 sayfalık kısmına ilişkin, 20 / 12 /2019 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 6'dır. Uygulanan filtrelemeler:

1. Kaynakça hariç
2. Alıntılar hariç
3. Beş (5) kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

"Başkent Üniversitesi Enstitüleri Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Usul ve Esaslarını" inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Öğrenci İmzası:.....

ONAY

Tarih: 04.01.2020

Öğrenci Danışmanı Unvan, Ad, Soyad, İmza:

Doç. Dr. Bahar Araz

TEŞEKKÜR

Tez yazımı süreci boyunca yanımda olan ve bana destek olan, katkıda bulunan, beni her anlamda destekleyen bana ilham olan herkese teşekkür ederim.

Tez çalışmasının başından sonuna kadar her zaman yanımda olan, değerli hocam Doç. Dr. Bahar Araz'a katkılarından dolayı teşekkür ederim. Bana güvendiği için onu her zaman minnetle ve saygıyla hatırlayacağım.

Babama ve anneme bana her zaman sonsuz güvendikleri ve her zaman destek oldukları için teşekkür etmek isterim.

Diğer bir teşekkür ise beni her zaman motive eden, yaşam enerjisi veren değerli kardeşlerim Rena ve Bayram'a, kuzenlerim Ainur ve Vugar'a olacaktır. Türkiye'ye geldiğim günden beri akademik ve günlük hayatta bana destek olan değerli arkadaşlarım Jamila Allahverdiyeva'ya ve Melek Nasibli'ye teşekkür ederim. Tez sürecinde beni yalnız bırakmayan değerli arkadaşım Selda Gürsoy'a teşekkür ederim. Hayat, biz mutlu olursak güzeldir.

ÖZET

1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Gürcistan bağımsızlığını ilan etmiştir. 70 yıl süren kapalı merkezi planlama ekonomisinden piyasa ekonomisine geçiş yapmıştır. Gürcistan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle, bağımsız demokratik bir devlet kurması ve piyasaya ekonomisine dayalı bir sistemin inşa edilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Bu süreç çelişkili ve zor olmuştur. Gürcistan'da özellikle ekonomik reformların ilk aşamasında sistematik hatalar yapılmıştır. Bu çalışmanın amacı bağımsızlıktan sonra uygulanan tüm ekonomik modelleri incelemektir. Sosyalizmden piyasa ekonomisine geçiş, Gürcistan için son derece kapsamlı ve karmaşık bir süreç olmuştur. Gürcistan'da reformları başlatmak için neoklasik geçiş stratejileri uygulanmıştır. Dolayısıyla uygulanan ekonomik modellerin başarılı olup olmadığı, aynı zamanda hataların nedenleri araştırılmıştır. Yapılan çalışmada görüleceği gibi yanlış stratejilerin uygulanması nedeniyle Gürcistan ekonomisi zor bir dönem yaşamıştır.

SSCB'nin dağılması Gürcistan'da yeni bir durumu ortaya çıkarmıştır. Gürcistanın sosyal ve ekonomik sistemi etkilenmiş ve bir dizi politik değişiklikler meydana gelmiştir. Bağımsızlık sonrası oluşan ekonomik kriz, ekonominin birçok alanını yok etmiştir. SSCB döneminde Gürcistan'ın refah düzeyi yüksek olmuş, sistem dağılmasıyla birlikte ekonomide büyük kriz yaşanmıştır. 1990'ların başında enflasyon ve işsizlik artmış, tarım ve sanayi ürünlerinin üretiminde ise azalma görülmüştür.

Bağımsızlıktan sonra, Gürcistan en az iki gelişim aşamasını geçmiştir. Birinci aşamada ülke, SSCB'nin çöküşü sonucunda ekonomide ortaya çıkan olumsuz sonuçları aşmaya çalışmıştır. Sovyet sisteminin çöküşü sonucunda pek çok işbirliğinin kopması, işletmelerin kapatılması GSYİH'nin küçülmesi, yaşam standartlarının düşmesi ve işsizliğin artmasına neden olmuştur. İkinci aşama, 2003 yılından sonra yapılan reformları kapsamaktadır. Reformlar, kamu idarelerinin yeniden yapılandırmasını ve ekonomik sistemin yapısal dönüşmesini kapsamaktadır.

Tez çalışması kapsamında Gürcistan Cumhuriyetinin ekonomik modelleri incelenmiş, 1990'lı yıllardan sonra uygulanan ekonomik modelleri açıklanmış ve tartışılmıştır. Aynı zamanda Gürcistan ekonomisinin büyümesinde dış ticaretin ve DYY'nin rolü büyük olmuştur. Tez çalışmasının kapsamında Türkiye ve Gürcistan arasındaki ekonomik ilişki

incelenmiş ve ülke ekonomisini hangi yönde etkilediğine bakılmıştır. Gürcistan ve Türkiye arasındaki projeler Gürcistan ekonomisinin gelişimi için önemli rol oynamaktadır.

Bu çalışmanın amacı, bulunduğu bölgeden dolayı önemli jeopolitik konuma sahip olan Gürcistan'ın, ekonomik gelişimini incelemek ve literatüre katkı sağlamaktır. Tezin Sosyal bilimlerde yapılacak gelecek araştırmalar açısından Gürcistan'la ilgili Türkçe literatüre katkı sağlayacağı açıktır.

Anahtar Kelimeler: Geçiş Sürecinde Gürcistan Ekonomisi, Gürcistan'da Makroekonomik İstikrar, Geçiş Ekonomileri, Neoklasik Geçiş Modeli, Reformlar

ABSTRACT

In 1991, Georgia declared independence, along with the dissolution of the Soviet Union of Socialist Republics. It has transitioned from a closed-center planning economy to a market economy which lasted 70 years. With Georgia's declaring independence, a system based on an independent democratic state and a market economy were needed to be built. This process was contradictory and difficult. In Georgia, systematic mistakes were made, especially during the first phase of economic reforms. The purpose of this study is to examine all economic models implemented after independence. The transition from Socialism to market economy was a very comprehensive and fraternal process for Georgia. Neoclassical transition strategies had been implemented in Georgia to initiate reforms. Therefore, in this study, the success of the applicable economic models as well as the causes of the errors are investigated. As the study shows, as a consequence of wrong strategies, the Georgian economy had a difficult time.

The disintegration of the SSCB uncovered a new situation in Georgia which affected Georgian's social and economic system and a number of political changes took place. The post-independence economic crisis destroyed many areas of the economy. During the SSCB period, Georgia had a high level of prosperity, and with the disintegration, the economy experienced a major crisis. In the early 1990s, inflation and unemployment increased, while agricultural and industrial products were reduced in production.

After independence, Georgia had passed at least two stages of development. In the first phase, the country had tried to overcome the negative consequences of the economy as a result of the collapse of the SSCB. The collapse of the Soviet system led to the loss of many co-operation, the closure of businesses caused the deterioration of GDP, declining of living standards and increasing of unemployment. Stage two covers reforms that were carried out after 2003. The reforms covered the restructuring of administrative and public offices and the structural development of the economic system.

This study aims at examining, discussing and shedding light on the economic models of the Republic of Georgia that have been applied since 1990s. According to the findings, foreign direct investments and international trade have had a significant influence on the economic growth of Georgia. Within the framework of the research, the economic relations between Georgia and Turkey have been examined and the ways it impacts the country's

economy have been addressed. Ongoing projects between Georgia and Turkey play a significant role in the economic development of Georgia.

The purpose of this study is to research the economic development of Georgia, which has a significant geopolitical position due to its region, and to make a contribution to literature. It is clear that the thesis will contribute to Georgia's Turkish literature for future research in social sciences.

Key Words: Georgian Economy in Transition Process, Macroeconomic Stabilisation in Georgia, Transition Economics, Neoclassical Model, Reforms

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	vi
TABLO LİSTESİ	viii
ŞEKİLLER LİSTESİ	ix
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
BÖLÜM I. GÜRCİSTAN'A GENEL BİR BAKIŞ	5
1.1. SSCB Döneminde Gürcistan	7
1.1.1. Sosyo-Kültürel yapı.....	9
1.1.2. Sosyo-Ekonomik yapı	12
1.2. SSCB'nin Dağılıma Süreci ve Etkileri	16
1.2.1. Çöküşü hazırlayan faktörler.....	22
1.2.2. SSCB'nin dağılmasından sonra Gürcistan	25
1.3. Geçiş İlişkin Stratejiler ve Politikalar	26
1.3.1. Aşamalı geçiş	28
1.3.2. Şok terapi.....	30
BÖLÜM II. BAĞIMSIZLIKTAN SONRA GÜRCİSTAN EKONOMİSİ	36
2.1. Zviad Gamsakhurdia Dönemi	36
2.1.1. Ulusal devrim: Z. Gamsakhurdia'nın iktidara gelişi.....	36
2.1.2. Geçiş döneminde Gürcistan'da yaşanan makroekonomik istikrar sorunsalı	42
2.2. Burjuva Devrimi: E. Sheverdnadze'nin İktidara Gelişi.....	51
2.2.1. E. Şeverdnadze döneminde Gürcistan'ın ekonomik gelişim süreci.....	53
2.3. Gürcistan'da İMF Desteği.....	58
2.4. Gürcistan Ekonomisi Gül Devriminden Önce	60
2.5. Mikheil Saakaşvili Dönemi.....	64
2.5.1. Gül devriminden sonra Gürcistan ekonomisinin gelişimi	65
2.5.2. Gürcistan'daki ekonomik krizin özellikleri ve savaş paradoksu	67
2.6. Doğrudan Yabancı Yatırımlar	70
2.7. Gürcistan'ın Dış Ticareti.....	74

BÖLÜM III. TÜRKİYE-GÜRCİSTAN EKONOMİK İLİŞKİLERİ	78
3.1. Bağımsızlıktan Sonra Türkiye-Gürcistan İlişkileri	78
3.1.2. Gürcistan-Türkiye ekonomik ve ticari ilişkiler.....	81
3.1.3. Gürcistan ile Türkiye arasındaki serbest ticaret anlaşması.....	86
3.2. Enerji Taşımacılığı Alanında İşbirliği	89
3.2.1. Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı	92
3.2.2. Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz boru hattı.....	93
3.2.3. Bakü-Tiflis-Kars demir yolu projesi	94
3.2.4. Trans anasolu doğal gaz boru hattı projesi (TANAP).....	95
SONUÇ	97
KAYNAKLAR	102

TABLO LİSTESİ

	Sayfa
Tablo 2.1. Eski Sosyalist Ülkelerde Üretim Düşüş Süresi.....	46
Tablo 2.2. Geçiş Ekonomilerinde Enflasyon Oranları (TÜFE) yıl sonu	48
Tablo 2.3. Gürcistan'ın 2005-2008 Yıllarındaki Ekonomik Büyümesi.....	68
Tablo 2.4. DYY (Milyon ABD Doları).....	72
Tablo 2.5. 2015-2018 yıllarında Gürcistan'a yapılan doğrudan yabancı yatırımlar (Milyon ABD doları)	73
Tablo 2.6. Gürcistan'ın Dış Ticareti (1995-2018, Milyon Dolar)	74
Tablo 2.7. 2017-2018 Yıllarında Gürcistan'a En Fazla İthalat Yapan Ülkeler	76
Tablo 2.8. 2017-2018 Yıllarında Gürcistan'ın En Fazla İhracat Yaptığı Ülkeler	77
Tablo 3.1. Türkiye-Gürcistan Dış Ticareti (Milyon Dolar)	85

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa
Şekil 2.1. Gürcistan'ın GSYH sabit fiyatları Milyon GEL	46
Şekil 2.2. Eski Sovyet Cumhuriyetleri GSYİH'si, (milyar dolar).....	47
Şekil 2.3. 2018 yılında Gürcistan'a en Fazla Doğrudan Yabancı Yatırım Yapan Ülkeler	72
Şekil 2.4. Sektörlere Göre 2018 Yılında Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırımlar:	73

KISALTMALAR

SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
AGİT	: Avrupa Güvenlik İşbirliği Teşkilatı
IMF	: Uluslararası Para Fonu
DB	: Dünya Bankası
AB	: Avrupa Birliği
NATO	: Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
STA	: Serbest Ticaret Anlaşması
KOB	: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletme
GEOSTAT	: Gürcistan İstatistik Kurumu
KDV	: Özel Tüketim Vergisi

GİRİŞ

1990'lı yılların başında dünyada eşi benzeri olmayan olaylar yaşanmış, bu durum eski SSCB, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerini sosyalizmden piyasa ekonomisine geçiş yapmaya sürüklemiştir. Sosyalizmin çöküşü XX. yüzyılın en büyük değişiminden birisi olmuştur. O dönem Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile birlikte SSCB merkezi planlama sisteminden piyasa ekonomisine geçiş yapmıştır. 1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Gürcistan bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu süre zarfında Gürcistan toplumu büyük zorluklar yaşamıştır.

SSCB'nin dağılması Gürcistan'da yeni bir durumu ortaya çıkarmıştır. Gürcistan'ın sosyal ve ekonomik sistemi etkilenmiş ve bir dizi politik değişiklikler meydana gelmiştir. Bağımsızlık sonrası oluşan ekonomik kriz, ekonominin birçok alanını yok etmiştir. SSCB döneminde yüksek bir refah düzeyi bulunan Gürcistan, sistemin dağılmasıyla birlikte ekonomisinde büyük kriz yaşamıştır. 1990'ların başında enflasyon ve işsizlik artmış, tarım ve sanayi ürünlerinin üretiminde ise azalma görülmüştür.

Bağımsızlıktan sonra piyasa ekonomisine geçmeye hazır olmayan Gürcistan, bir anda eski sistemin dağılması ve yeni sistem için reform, politik ve ekonomik yaşamın yenilenmesi ülkeyi derinden etkilemiştir. Gürcistan Cumhuriyeti, dönüşüm için hazır bir ekonomik çerçeve olmadan piyasa ekonomisine yönelik adımlar atmıştır. Ülkenin spesifik özellikleri dikkate alınmadan yapılan ekonomik reformlar, Gürcistan için yıkıcı olmuştur. Aynı zamanda, eski sistemin yıkılmasıyla birlikte Gürcistan'da piyasa reformlarını yönlendirecek mekanizma ve kurumların olmaması yıkım sürecini hızlandırmıştır.

Bağımsızlığın başında Gürcistan'da oluşan çatışmalar, ülke ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu durumun sonucunda Gürcistan ekonomisi, gelişme potansiyelini kaybetmiştir. Politik, ekonomik ve diğer faktörlerin sonucunda Gürcistan, derin bir krizin içine girmiş sonuç olarak üretimde ani bir düşüş yaşanmıştır. Yüksek enflasyon oranı tüm sektörleri etkilemiş bu da yaşam standartlarının kötülümesine neden olmuştur.

Gürcistan'da merkezi planlama sisteminden piyasa ekonomisine geçmek için Şok terapi modeli uygulanmıştır. Şok terapi modelinin benimsendiği ülkelerde istikrardan

büyümeye doğru hareket için gerçekte Washington Uzlaşması'na dayalı politikalar benimsenmiştir. Bu reformlar gelişmekte olan ülkelerde uygulanmıştır. Dolayısıyla, deregülasyon, fiyatların serbestleşmesi ve ticaretin liberalizasyonu, durgunluğun üstesinden gelinmesi ve ekonomik büyümeyi tetiklemesi varsayılmıştır. Ancak istikrar ve ekonomik büyüme Eski SSCB ülkelerinde ve Gürcistan'da farklı sonuçlar göstermiştir. Bu Tezin temel amacı, sosyalizmden piyasa ekonomisine geçişin spesifik özelliklerini ortaya çıkarmak, geçiş sürecinde yaşanan makroekonomik sorunları ele almak ve Gürcistan örneğinde reformları incelemektir.

1994-1995 yıllarından itibaren, Gürcistan'da aktif bir şekilde neoklasik geçiş stratejileri uygulanmış, dolayısıyla ekonomide istikrar ve kalkınmaya yönelik eğilimler gözlenmiştir. Bu reformlar Uluslararası Para Fonu (İMF) ve Dünya Bankası tarafından desteklenmiştir.

Tezin birinci bölümünde, SSCB döneminde Gürcistan Cumhuriyeti incelenmiştir. Birinci bölümde ilk olarak Gürcistan'ın bağımsızlığını ilan ettikten sonra hangi ekonomik modellerin uygulandığına bakılmıştır. Geçiş sürecinde uygulanan farklı ekonomik modeller ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Çalışmanın kapsamında merkezi planlama sisteminden piyasa ekonomisine geçiş sürecinde uygulanan modellere yer verilmiştir. Aynı zamanda Neoklasik geçiş stratejisi olan şok terapi modelinin Gürcistan ekonomisi üzerindeki etkisine bakılmıştır. O dönem Gürcistan'da reformlara yön verecek mekanizmaların ve kurumların olmaması Şok terapi modelini olumsuz yönde etkilemiştir.

İkinci bölümde Gürcistan ekonomisi dönemlere bölünerek ayrıntılı analizleri yapılmıştır. Gürcistan ekonomisinin özelliklerinden birisi, her dönem uygulanan ekonomik reformlar farklı nedenlerle beklenen başarıyı göstermemesi olmuştur. Dolayısıyla bu bölümde uygulanan tüm ekonomik reformlar ve bu reformların başarısızlık nedenleri incelenmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde aynı zamanda Gürcistan'da yaşanan makroekonomik istikrar sorunu ele alınmaktadır. Bu bağlamda özellikle Gürcistan'ın geçiş sürecinin ilk yıllarında ekonomik gelişimi etkileyen faktörlere bakılmıştır. Daha sonra ülkenin başlangıç koşulları ve makroekonomik istikrar incelenmiştir. Bu çerçevede Gürcistan ekonomisinde 1998 yılında yaşanan ekonomik kriz ve 2003 yılı dönemine bakılmıştır. Gürcistan için 2003 yılından sonraki dönem önem taşımaktadır çünkü demokratik ve liberal reformlar yeni bir düzeye çıkmıştır.

Tezin üçüncü bölümünde Türkiye-Gürcistan ekonomik ilişkileri analiz edilmiştir. 90'lı yılların ortalarından itibaren, Hazar Denizi doğal kaynaklarının taşımacılığına yönelik bölgesel projeler hayata geçirilmiştir. Bu projelerle birlikte Gürcistan'ın Kafkasya'da bir ulaşım koridoru olarak rolü artmıştır. Dolayısıyla ortak projeler Gürcistan ekonomisinin gelişimi için önemli rol oynamaktadır.

Bu tezin amacı, Gürcistan devletinin ekonomik modellerini incelemek, 1990'lı yıllardan sonra uygulanan ekonomik modelleri açıklamak ve tartışmaktır. Bu çalışma, özellikle birincil ve ikincil verilere dayanmaktadır. Çalışmada Gürcistan Arşivlerinden, Gürcistan'ın İstatistik Kurumundan, Devlet Kütüphanesi'ndeki kaynaklardan ve birebir görüşmelerden elde edilen veriler kullanılmıştır. Toplanan veriler analiz edilmiş daha sonra konulara göre sınıflandırılmıştır. Tez, sosyal bilimlerde yapılacak gelecek araştırmalar açısından Gürcistan ve Türkiye literatürüne katkı sağlayacaktır. Aynı zamanda çalışma kapsamında Gürcistan'ın etnik, kültürel, ekonomik ve politik konularından bilgiler sağlanacaktır.

Araştırmanın Amacı, Konusu, Kapsamı, Metodu ve Temel Kavramı

Tez çalışması konu ve metot bakımından özgün bir çalışmadır. Literatür taraması sonucuna göre Gürcistan ekonomisi ile ilgili 8 tez çalışması yapılmıştır. Bu tezlerden 1'i doktora, 7'si yüksek lisans düzeyine aittir. Çalışmalar; Fransızca, İngilizce ve Türkçe yazılmıştır.

Tezin ana sorunsalı, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile birlikte SSCB'de Sosyalist sistemin dağılmasıyla ortaya çıkan geçiş kavramı ve geçiş stratejilerinin tarihsel arka planına değinerek Gürcistan ekonomisini incelemektir. Batı ülkelerinde bu kavramlar farklı tarihi süreçlerden geçmiş, değişik ekonomik, politik ve toplumsal bağlamlarda başarı kazanmıştır. Neoklasik ekonomik modellerin uygulanması birçok bakımdan zordur. Dolayısıyla bu stratejiler uygulandığı zaman tüm toplum etkilenmektedir, Gürcistan Cumhuriyeti bunun en iyi örneğidir. Gürcistan Devleti, 1991 yılından günümüze kadar farklı farklı ekonomik modeller uygulamış, bu modeller geliştirilerek ve değiştirilerek uygulanmaya konulmuştur.

Bu tezde Gürcistan ekonomisi dönemsel olarak incelenmiş, ülke ekonomisine hangi faktörlerin etki ettiği ortaya çıkarılmıştır. Bu bakımdan tezin temel vurgusu, Gürcistan

ekonomisinin gelişmesini engelleyen faktörler, Batıdaki modellerin Gürcistan'da etkili olmamasının nedenleri araştırılmıştır. Gürcistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını kazandığı yıldan günümüze kadar yapılan ve ülke ekonomisi ile ilgili olan tüm çalışmalara bakılmıştır.

Tez çalışması, özellikle tarama ve daha sonra değerlendirme şeklindedir. Tezle ilgili Gürcüce, Rusça, İngilizce ve Türkçe kaynaklar taranmıştır. Türkiye'de yapılmış olan ekonomik alandaki çalışmalarda daha önce Gürcistan ekonomisi ve modelleri ile ilgili bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmanın temel amacı geçmişten günümüze kadar Gürcistan'da farklı dönemlerde ortaya konulmuş olan ekonomik modelleri karşılaştırmaktır. Aynı zamanda bu modeller Gürcistan'la birlikte eski sosyalist ülkelerinde uygulanmış ancak sonuçlar farklı olmuştur.

BÖLÜM I. GÜRCİSTAN'A GENEL BİR BAKIŞ

Gürcistan, coğrafi konum olarak Karadeniz'in doğu kıyısında, Güney Kafkasya'da yer alan bir ülkedir. Gürcistan'ın kuzeyinde Rusya, doğusunda Azerbaycan, güneyinde Ermenistan ve güneybatısında Türkiye yer alır. Ülkenin batı sınırındaysa Karadeniz bulunmaktadır.

Gürcistan devleti, 24 Ağustos 1995 yılında kabul edilen anayasaya göre, 31 Mart 1991'de yapılan referandumda, nüfusunun % 91'inin bağımsız olma isteği doğrultusunda karar vermiştir. Gürcistan 9 Nisan 1991'de kabul edilen bağımsızlık yasası ile bağımsız, üniter ve bölünmez bir devlet olarak kurulmuştur. Ülkenin yönetim şekli Demokratik Cumhuriyet olarak belirlenmiştir. Gürcistan'ın idari yönetim birimleri; 9 bölge, Abhazya Özerk Cumhuriyeti, Acara Özerk Cumhuriyeti ve başkent Tiflis'ten oluşmaktadır.

Coğrafi konumundan dolayı Gürcistan stratejik önem taşıyan bir ülkedir. Kafkas ülkelerinden yalnızca Gürcistan'ın açık denizlere çıkışı vardır. Gürcistan Doğu-Batı ve Kuzey-Güney ulaşım yollarının geçtiği ülke olmakla beraber, Orta Asya ve Kafkasya coğrafyasında bulunan zengin enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara taşınmasında transit konuma sahiptir, bu açıdan Gürcistan doğal kaynaklarının Avrupa'ya ulaşmasında büyük rol oynamaktadır (Папава, Сравнительные преимущества стран центрального Кавказа: потенциальные, реализованные и упущенные возможности, 2006).

Gürcistan'ın tarihi 2500-2700 yıl öncesine kadar ulaşmaktadır. Böylece ilk Gürcü Çarlığı milattan önce IV. yüzyılın sonunda kurulmuştur. Günümüzde Gürcistan topraklarında yaşayan toplulukların kökenlerinin Alt Paleolitik Çağ'a kadar uzandığı tarihi kayıtlardan görülmektedir. Aynı zamanda Gürcistan'da arkeolojik kazılarda ilk insana ait kafatası bulunmuştur. Kafatasının yaklaşık 1.8 milyon yıllık olduğu tespit edilmiştir. Yapılan kazılarda bulunan Neolitik Döneme ait olan sirlere göre, Gürcistan topraklarında yaşayan insanların hayvancılık ve tarımla uğraştığı da ortaya çıkmıştır (Merab Vachnaze, Vaxtang Guruli ve Mixeil Baxtaze, 2014). Urartu ve Asur kaynaklarına göre ilk Gürcü toplulukları, Diaohi ve Kolha olmuştur. Kolha Çarlık olarak milattan önce IX-VIII. yüzyıllarda kurulmuştur. Kolha Diaohi'nin kuzeyinde yerleşen bir çarlıktır. Kolha, Karadeniz'in kıyılarında bulunan ikinci büyük Gürcü topluluğu olarak bilinmektedir. Arkeolojik ve yazılı kaynaklara göre Kolha'da yüksek düzeyde üretim yapıldığı, komşu

çarlıklarla ticaret yapıldığı ve “Kolhuri tetri” denilen para biriminin diğer çarlıklarda kullanıldığı görülmektedir. Kolha Çarlığı milattan önce I. yüzyılda Pontus Kralığı’nın daha sonra Roma İmparatorluğu’nun egemenliği altına girmiştir. Bu dönemden sonra Gürcü topraklarında küçük krallıklar ortaya çıkmıştır. Yunanlılar ise bu bölgede yaşayan toplulukları “Taohiler” diye adlandırmışlardır. “Tao” adı daha sonra Gürcü eyaletlerinden birisine verilmiştir. Kartli Krallığı’nın kurucusu olarak bilinen Kral Parnavaz Gürcüceyi Kartli’nin resmi dili olarak ilan etmiş ve ilk alfabeyi oluşturmuştur. Gürcü dili ise eski Gürcüceden yeni Gürcüceye evrilmiştir. III-IV. yüzyıllarda Roma İmparatorluğu’nun güçlenmesiyle ve Gürcü topraklarına seferler düzenlenmesiyle Gürcüler Hristiyanlık dini ile tanışmışlardır. Hristiyanlığın Gürcü topraklarında yayılması 337 yılında başlamıştır. Gürcüler, Hristiyanlık dinine geçmekle Bizans ile ilişkilerini siyasi, kültürel ve ticari bakımından iyileştirmiştir (Şengelia, 2015).

Gürcistan’ın altın çağı Kral Vahtang Gorgasali döneminden Kraliçe Tamara dönemine kadar olmuştur. Kral Vahtang Gürcistan’ın başkenti olan Tiflis şehrini kurmuştur. Efsaneye göre, Kral Vakhtang Gorgasali avlanma sırasında termal kaynak görmüş ve stratejik konumu nedeniyle bir kentin kurulmasını emretmiştir. Tiflis Gürcü kelimesi olan “tbili” sözünden sıcak anlamını taşımaktadır. Gürcistan Devleti küçük olmasına rağmen zengin bir tarihe sahiptir (Merab Vachnaze, Vaxtang Guruli ve Mixeil Baxtaze, 2014).

Birden fazla devlet ve imparatorluğun Yunanlılar, Sarmatlar, Hunlar, Hazarlar, Romalılar, Bizanslılar, Araplar, Selçuklular, Moğollar, Safeviler, Osmanlı Devleti, Çarlık Rusya son olarak SSCB Kafkasya’da hakimiyet kurmaya çalışmışlardır (Şengelia, 2015). Kafkasya bölgesi enerji kaynaklarından zengin olup aynı zamanda dil, din ve etnik yapı olarak da birçok etnografik özelliklere de sahiptir. Kafkasya jeopolitik öneme sahiptir çünkü bu bölgeye sahip olan ülke Hazar bölgesi ile birlikte Orta Asya ve Karadeniz’e kadar uzanan enerji koridorunun sahibi olacak ve bölgede güç kazanacaktır. Bu açıdan Kafkasya bölgesi batılı devletlerin ilgisini çekmektedir (Vlamimer Papava, Teimuraz Beridze, Eldar İsmailov, 2004).

Gürcistan toprakları ilk olarak Yunanlıların daha sonra Roma İmparatorluğu’nun ve Pers İmparatorluğu’nun bölgedeki savaşlarına sahne olmuştur. Bu savaşlar sonucunda Gürcistan halkı yıpranmıştır, ancak bu savaşlar her ne kadar olumsuz olsa da Romalıların etkisi Gürcistan üzerinde büyük olmuştur. Özellikle Hristiyanlık dininin Gürcistan’da

yayılması ve Karadeniz bölgesinde kurulan ticaret kolonilerinin etkisi olumlu olmuştur. Osmanlı Devleti'nin ortaya çıkması ve İstanbul'un fethiyle uzun yıllardır sürdürülen Bizans-Gürcü ilişkileri sona ermiştir. Osmanlı ve İran arasındaki savaşlar Gürcistan'da yaşayan halkı etkilemiştir. Bu savaşlar Gürcü halkını rahatsız etmiş ve yeni yollar aramak zorunda bırakmıştır. O dönem Kafkasya'nın kuzeyinde Rusya Çarlığı, İmparatorluk olma yönünde ilerlemekteydi. II. Katerina ile Rusya Çarlığı'nın amacı güneye doğru ilerleme ve Kafkasya'ya doğru sınırlarını genişletme olmuştur. Gürcü soyluları, topraklarında Osmanlı ve İran güçlerinin birbirlerine karşı olan savaşlarından, topraklarını ve halkını korumak amaçlı Rus İmparatorluğu ile irtibata geçerek himaye etmek istemişlerdir. Gürcistan ve Rusya İmparatorluğu arasında imzalanan 1783 tarihli "Georgiyevski Traktat" veya Georgevski Antlaşması, Gürcülerin talep ettiği, ülkelerindeki bütünlüğün sağlanması ve yabancı güçlerin mücadelesi sırasındaki tahribatın giderilmesine dair bir anlaşmadır ancak Rusya tarafı bu anlaşmaya uymamış Gürcistan'ı işgal etmiştir. Bu işgal ile Gürcistan topraklarında Çarlık dönemi sona ermiştir. 1801'de Gürcistan tamamıyla Çarlık Rusya'nın bir parçası olmuştur (Merab Vachnaze, Vaxtang Guruli ve Mixeil Baxtaze, 2014).

Çarlık Rusya döneminde ve Sovyet Rusyası'nın hakimiyeti sırasında uygulanan politikalar sonucu karışık bir durum ortaya çıkmıştır (Çiloğlu, 1998). SSCB'nin Kafkasya devletlerini kontrol etmesi açısından Gürcistan önemli bir yer almıştır. 1917 Bolşevik İhtilali sonucunda Sovyet yönetimine karşı, Gürcü halkı kısa süreliğine Gürcistan bağımsızlığını ilan etmiştir. Gürcistan 3 yıl bağımsız devlet olarak yönetilmiş daha sonra Ermenistan ve Azerbaycan'ın Sovyet Rusya tarafında ele geçirilmesiyle Kızıl Ordu Tiflise girmiş ve 1921 yılında Gürcistan Sovyet yönetiminin bir parçası olmuştur (Jones, 2013).

1.1. SSCB Döneminde Gürcistan

Birinci Dünya Savaşı sonunda 1917 yılında başlayan Rus İhtilali'ni fırsat bilen Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Gürcistan devleti üç yıl boyunca bağımsız bir devlet olarak yönetilmiştir. 1921 yılında Kızıl Ordu'nun Demokratik Gürcistan Cumhuriyeti'ni işgal etmesiyle Gürcistan'a Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adı verilmiştir. Gürcistan'da Sovyet sisteminin kurulmasının ardından, bu

bölgede Transkafkasya Sovyet Sosyalist Federasyonu kurulmuştur. Transkafkasya¹ ülkeleri Azerbaycan, Ermanistan ve Gürcistan olarak adlandırılmaktadır. Transkafkasya Sovyet Sosyalist Federasyonu bir yıl boyunca bağımsız olarak yönetilmiştir, daha sonra 13 Aralık 1922 yılında Transkafkasya Sovyet Sosyalist Federasyonu SSCB'ye bağlı bir bölge haline getirilmiştir (Şengelia, 2015).

Güney Kafkasya bölgesinde SSCB yönetiminin kurulmasından sonra 1924 yılında Lenin'in ölümü ile birlikte Stalin iktidara gelmiş ve onun iktidarı döneminde Transkafkasya bölgesinde büyük toprak sahipleri yok edilmiştir. Bu dönem SSCB'nin bilinçli politikaları sonucu göç etmeyi başaramayan soyluların, din adamlarının, tüccarların ve zengin köylülerin mal varlıklarına el konulmuştur. Bazı büyük aileler ise fiziksel olarak yok edilmiştir. Gürcistan için bu durum yıkıcı bir süreç olmuştur. Gürcistan'da kulakların yani büyük toprak sahiplerinin ve elit kesimin yok edilmesi emri Komünist Partisi Sekreteri Mikhail Kakiani'ye verilmiştir. Gürcistan'da sınıf çizgileri belli olmadığından masum köylüler de bu durumdan zarar görmüş ve sürgün edilmişlerdi. Bu durum karışıklığa sebep olmuş ve kaos yaratmıştır (Gachechiladze, 1995-1997).

SSCB döneminde Komünizm² bir devlet ideolojisi olarak, toplumun bütün alanlarında politika, ekonomi, kültürel ve günlük yaşamın merkezi haline gelmiştir. O dönem Rus olmayan milletleri birbirine yakınlaştırmak adına politikalar uygulanmıştır. Bu politikalar genellikle Rus olmayan milletlerin Ruslarla birlikte Marksist-Leninist felsefesini görmesi, benimsemesi aynı zamanda Rus dilli bir Sovyet halkının oluşturulması olmuştur (Şengelia, 2015). Çarlık Rusya'sı dönemiyle kıyasladığımız zaman SSCB döneminde Ruslaşma politikasını daha kapsamlı ve derin uygulandığı görülmektedir. Sovyetler Birliğinde milletlerin dil, kültür, din ve yerel yaşantılarına müdahale edilmeye çalışılmıştır (Kocaoğlu, 2002).

1922 yılında kurulan Transkafkasya Sovyet Fedaratif Cumhuriyeti 1936 yılında dağıtılmış, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan devletlerinin her biri Sovyet Cumhuriyeti olarak ilan edilmiş ve SSCB'nin parçası olmuştur. O dönem Stalinin yönetim yıllarına denk gelmektedir. Gürcistan Sovyet Cumhuriyeti ilan edildikten sonra tek iktidar partisi

---

¹ Transkafkasya rus kelimesi olan "Za kafkasiya"dan gelmektedir. Transkafkasya (Güney Kafkasya) Kafkasyanın güney kısmı, ana Kafkasya'nın güneyinde yerleşmektedir. Güney Kafkasya'da üç bağımsız devlet bulunmaktadır: Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan.

² Sovyet liderleri kendilerini Komünist olarak adlandırdığından, literatürde yaygın olarak Sovyet tipi sistem için eş anlamlı olarak sosyalist ve komünist kavramı kullanılmaktadır.

“Gürcistan Komünist Partisi” olmuştur. 5 Aralık 1936 yılında SSCB Gürcistan’ın içinde Acara ve Abhazia Özerk Cumhuriyetleri ile Güney Oset Özerk Bölgesi kurmuştur. Sovyetler Birliği yönetimi boyunca Gürcü toplumu, Sovyet Birliğinin birden fazla uygulamasına tepki göstermiştir. Bunlardan birisi okullarda Gürcüce eğitimin kaldırılması, toplumun tepkisine ve protestolara sebep olmuştur. 14 Nisan 1978 yılında bu nedenle Gürcistan’da protesto amacıyla gösteriler düzenlenmiştir.

1980’li yılların ortasında Garbaçov’un iktidara gelmesiyle “Perestroyka” ve “Glasnost” politikaları öne sürülmüş, ilk milliyetçi hareketler Baltık ülkelerinde başlamış daha sonra ise Gürcistan’a geçmiştir. Gürcistan’da 9 Nisan 1989 yılında başlayan ulusal bağımsızlık fikri tüm toplumu sarmış, Gürcü toplumunda da bağımsızlık hareketi başlamıştır. Gürcistan Cumhuriyeti için bu durum 1990 yılına kadar devam etmiştir (Asatiani, 2009).

31 Mart 1991 yılında Gürcistan’da yapılan referandum sonucu ülke bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu olaylardan sonra ülkede politik, ekonomik ve ideolojik bakımdan değişimler başlamıştır. Ülke, dünya ekonomisinin benimsediği sistem içerisinde pazar ekonomisine dahil olmuştur. 1990’lı yılların başları ülke için zorlu bir süreç olmuş, dolayısıyla merkezi planlamadan piyasa ekonomisine geçiş ülke için en uygun koşullarda yapılmalıydı. Bu anlamda, bir dizi reform paketi açıklanarak Gürcistan’ın ekonomik rotasının nasıl şekilleneceği belirlenmeye çalışılmıştır. (Jones, 2013)

1.1.1. Sosyo-Kültürel yapı

Günümüz Gürcistan’ında toplumsal yapının oluşması büyük ölçüde önceki dönemlere dayanmaktadır. Bu yapının oluşmasında SSCB dönemi ve kısmen de Çarlık Rusya’nın etkisi çok önemlidir.

Gürcistan’ın sahip olduğu konuma göre tarih boyunca birçok devlet bu bölgede egemenlik kurmuştur. Ancak Gürcü toplumu kültürel özelliklerini, dilini ve dinini tüm baskılara rağmen kaybetmemiştir. Gürcü toplumu her zaman diline ve Hristiyanlık dinine önem vermiş ve korumuştur. Dünyanın en eski kiliselerinden birisi olan Gürcü Ortodoks Kilisesi V. yüzyılda inşa edilmiş daha sonra Bizans İmparatoru Zenon kiliseyi bağımsız ilan etmiş ve kilisenin başında duran dini adama Katalikos unvanı vermiştir. 1801 yılında

Gürcistan'ın Çarlık Rusya yönetimine girmesiyle Gürcü Ortoks kilisesi Moskova'ya bağlı hale getirilmiştir. Bu olaydan sonra Gürcü kilisesi Rusların yönetimine geçmiş, daha sonra Tiflis'te Çarlık yönetimi altında dini okullar açılmıştır. Amaç, Rus ideolojileri altında dini adamların yetiştirilmesi olmuş, ancak bu okullara rağmen Gürcü toplumunun milliyetçi duygularına karşı gelinememiştir.

Komünist Partisi sınıf farklılıkları olmayan bir toplum inşa etmeye çalışmıştır. Resmi Sovyet istatistiklerine göre, sadece üç toplumsal sınıf mevcuttu ve onlar şöyle sıralanmaktaydı:

- 1) İşçiler, maaşlı işverenler ve aileleri,
- 2) Kolhoz köylüleri, ustalar, kooperatifler ve aileleri,
- 3) Kooperatiflerde olmayan köylüler, sanayi ustaları ve aileleri.

Bu sınıflandırma resmi olarak kabul edilen tek sınıf ayrımıdır. Batılı uzmanlar ise, bu sınıflandırmanın gerçekçi olmadığını ileri sürerek eleştirmişlerdir (Beall, 1958).

İkinci dünya savaşından sonra Sovyetler Birliğinde eğitim ve kültürel faaliyetler önem kazanmıştır. 1950 yıllarında bu yönde bir dizi kararlar alınmış ve 1956 yılında resmen SSCB'nin tüm orta ve yüksek eğitim kurumlarında öğrenim ücretleri kaldırılmış ve eğitim herkes için mecburi hale getirilmiştir. Bununla birlikte, Sovyet toplumunda yeni bir sınıf "Beyaz yakalılar" ortaya çıkmıştır. Beyaz yakalılar, yüksek ve orta öğretimi olan kişilerden oluşmaktaydı (Смирнов, 2017).

N. Kruşçev'un başkanlık yaptığı dönemde Sosyalist sistemin içinde ortaya çıkan ekonomik sorunların aşılmasına yönelik değişiklikler yapılmıştır: Bu çerçevede milyonlarca mahkum serbest bırakılmış, ordunun nüfusu iki kat azalmış, askeri harcamaların azaltılması ise finansal avantaj sağlamıştır. N. Kruşçev faaliyet yaptığı sürece halkın yaşam kalitesini iyileştirmeye çalışmıştır. Başkanlık yaptığı dönemde 300 büyük fabrika yaptırmış ve nitelikli işçilerin yetişmesine olanak sağlamıştır. O dönem ülke birçok bilim ve teknoloji dalında önemli başarılar elde etmiş, insanlık tarihinde ilk defa bir insan uzaya seyahat etmiştir (Белкин, 2010).

SSCB için 1960'lı yıllar önem taşımaktadır çünkü öğrenim ücretlerinin kaldırılmasıyla ve yeni fabrikaların yapılmasıyla birlikte ülkenin teknolojik temelinde ciddi değişiklikler yaşanmış bu da toplumun sosyal yapısında önemli değişikliklere neden olmuştur. Bu değişim yeni toplumsal sınıfların oluşmasını sağlamıştır. (Beall, 1958) Beall bu grubu “bilgili işçiler” olarak tanımlamıştır. Bu sınıf kendi var oluşunu bilime adanmış, toplumun temelini oluşturmuştur.

1960 yıllarında ekonomik dönüşümleri nedeniyle SSCB'de aydın kesim giderek büyümüş, ülkede yapılan önemli projeler, bilimsel çalışmalar bu tür faaliyetler sonucunda ilişkiler kurumsallaştırılmış ve daha sonra toplumun geri kalanına aktarılmıştır. Bu değişimler Sovyet toplumunun dünya görüşünü, entelektüel ve manevi yaşamını etkilemiştir (Смирнов, 2017).

Sovyet Birliği'nde yöneten kesim “nomeklatura” olarak adlandırılmıştır. Bu kişiler genellikle Komünist partisinin üyeleridir. Bu elit kesim tüm kararları alıp kaynakları kontrol etmiştir. 1980'lerde, üst düzey bürokratlar artık yüksek liderden korkmuyorlardı. Kendi çıkarlarına aykırı olan emirleri göz ardı ederek doğrudan kendilerine yarar sağlayan emirleri uyguluyorlardı. Sovyet toplumu çok hızlı bir şekilde geliştiği ve değiştiği için, aydın kesim ve nomeklatura arasında yıllarca çatışmalar sürmüştür (Aslund, 1999).

Sovyet toplumunda yeni bir elit sınıfın ortaya çıkmasına işaret eden bazı unsurlar bulunmaktaydı. Örneğin Komünist partisinin yüksek kademeli çalışanları, bilim adamları ve büyük ölçekli sanayi işletmelerinin yöneticileri gibi. Bu kişiler özel ayrıcalıklara ve yüksek gelirlere sahiptiler (Beall, 1958).

Bu elit kesim diğer toplum üyelerinden farklı olarak bazı özelliklere sahiptiler. Daha fazla tüketim mallarına, daha iyi konutlara sahip olma isteği bu sınıfı özel kılmıştır. Özünde bu grup tipik burjuva özelliklerini ve davranışlarını göstermektedir. Komünist Partisi üyeleri, çalışanları, yüksek düzey yöneticiler ve fabrika yöneticileri bu kişiler ayrıcalıklara sahiptiler. Bu kişiler istedikleri her şeye ulaşıyor ve mevkilerini kendi çıkarları için kullanıyorlardı.

Gürcistan nüfusu 1990 yılında 5.424 bin kişiydi. Gürcistan'ın toplam nüfusunun %55,5'i 1989'da işçi sınıfından, %13,2'si kooperatif ve %30,7'yi beyaz yakalı çalışanlardan

oluşmaktaydı. 1990'lardan günümüze, Güney Kafkasya ülkelerinin nüfus artışında düşüş görülmektedir. Bağımsızlıktan sonra bu bölgede yaratılan ağır sosyo-ekonomik koşullar ve askeri çatışmalar ülkelerinin nüfusunun gelişimini etkilemiştir. İstatistik verilere baktığımız zaman üç ülkenin de nüfusunda azalma yaşanmıştır (წიკლაური, 2017).

1.1.2. Sosyo-Ekonomik yapı

1921-1991 yılları arası Gürcü ekonomisi SSCB'nin ekonomisinin bir parçası olmuş, o dönem Gürcistan'ın para birimi Sovyet Rublesi olmuştur.

Gürcistan'ın büyük bir kısmı dağlar ve ormanlarla kaplıdır. Lihi Dağları ülkeyi doğu ve batıya bölmektedir. Gürcistan ılımlı iklime ve verimli topraklara sahiptir, ülkenin yaklaşık %25'i tarıma elverişlidir. Gürcistan'ı Azerbaycan'la kıyasladığımız zaman yer altı kaynakları bakımından fazla zengin bir ülke değildir. Sovyetler Birliği döneminde Gürcistan tarım ve madencilik alanlarında uzmanlaşmış ve bu yönde gelişmiştir. 1930 yıllarında Gürcistan'da ekonominin gelişmesi için bazı adımlar atılmıştır. Gürcistan'ın sanayileşmesiyle birlikte nüfusun bir kısmı köyden kente göç etmiş ve bu süreç ikinci Dünya savaşından sonra da devam etmiştir. Bu dönem Tiflis şehrinde imalata ve demiryoluna dayalı bir sanayi sistemi kurulmuştur. Aynı zamanda Gürcistan'ın Çiatura bölgesinde manganez üretimine başlanmış ve bir kent kurulmuştur.

Gürcistan'ın coğrafi konumu, iklim koşulları ve verimli toprakları tarım, hayvancılık, madencilik, hidroelektrik üretimi için elverişlidir. SSCB döneminde bu alanlarda üretimde artışa gidilmiştir. Gürcistan'da 27.000 küçük ve büyük nehir bulunmaktadır bu da ülkede hidroelektrik enerji üretimi açısından avantaj sağlamaktadır. Aynı zamanda Gürcistan tarım ülkesidir, Sovyetler Birliği döneminde ülke nüfusunun %35'i tarım alanında istihdam etmekteydi. Diğer SSCB ülkelerinde olduğu gibi Gürcistan'da üretilen ürünlerin karşılığında ihtiyaç duyulan ürünler alınmaktaydı (წიკლაური, 2017).

1940-1950 yılları arasında Gürcistan'ın Rustavi kenti ağır sanayi bölgesi olarak yapılandırılmıştır. Bu dönem Rustavi Metalurji Tesisi inşa edilmiş ve ilk yıllarda demir-çelik üretimi yapılmıştır. Bu tesis Azerbaycan'ın ve tüm bölgenin metal ihtiyacını karşılamak için inşa edilmiştir. Rustavi şehrinde ülkenin dört bir yanından işçiler toplanmış, aynı zamanda şehrin gelişimine daima önem verilmiş ve ağır sanayi bölgesi olarak faaliyet göstermiştir. Gürcistan'ın Tkibuli, Akhaltzikhe, Tqvarçeli kömür yatakları ve Çiatura manganez bölgesi

ülkenin hızlı bir şekilde gelişmesine destek olmuştur. 1970 yılına gelindiğinde atılan bu adımlar nüfusun refah düzeyini olumlu bir şekilde etkilemiştir. 1990 yılında Çiatura bölgesindeki manganez tesisi bu alanda dünyanın en büyük tesislerinden birisi olmuştur.

SSCB döneminde Gürcistan'ın tarım faaliyetlerine bakıldığında, kollektif çiftçilik görülmektedir. Ülkenin büyük bir kısmı dağlık olduğu için tarım alanı ve kırsal alan daha azdır. Gürcistan Karadeniz bölgesinde olmasından dolayı çay ve narenciye yetiştirmeye müsait bir iklime sahiptir. Sovyet döneminde Batı Gürcistan'da çay üretimi merkezi kurulmuştur ve 1950 yıllarından sonra çay üretiminde artış yaşanmıştır. 1960-1990 yıllarında Gürcistan'da üretilen çay yaprağı SSCB'nin çay üretiminin %95'ini karşılamıştır. Tarımsal alanlarda genellikle narenciye, meyveler, şaraplık üzüm ve sebze üretimi yapılmıştır. Buğday, şeker ve diğer temel gıda maddeleri ise birlik ülkelerinden ithal edilmiştir.

Tarım, ülkenin en önemli sektörlerinden birini oluşturmuştur. Bu sebepten nüfusun bir kısmı tarım sektöründe çalışmıştır. Gürcistan'da sanayinin restorasyonu ve gelişimi 1921'den sonra başlamıştır. Komşularinkinden önemli ölçüde daha az maden rezervi, yerel tarımsal hammadde kullanımına dayalı sanayiler geliştirmeye başlamıştır. SSCB'nin çayının ve narenciyesinin %95'ini Gürcistan sağlamıştır. Gürcistan SSCB'nin narenciye, şaraplık üzüm, meyve, sebze, çay, maden suyu ve konserve üretimiyle birliğin en önemli tarım üreticisi konumuna gelmiştir. 1985'te Cumhuriyet'te 594 eyalet çiftliği ve 719 kolektif çiftlik vardır. Tarım arazileri 3.2 milyon hektar oluşturmaktadır. Aynı zamanda şarap üretimi tarihsel olarak bakarsak ülke için önem taşımaktadır. 1960 yıllarında Gürcistan'da 26 çeşit şarap üretilmiştir (Андропова Тнна Витальевна и Катамадзе Алико, 2018).

Gürcistan'daki hayvancılık sektörü Sovyet döneminde kendine yetecek bir duruma getirilmiştir. Sovyet döneminde Gürcistan'ın bir diğer gelir kaynağı ise turizm olmuştur. SSCB'nin büyük bir kısmı soğuk veya kurak iklime sahipken, Gürcistan'ın iklimi ise ılımlı ve rengarenk doğaya sahiptir. Dolayısıyla Acara, Abhazya, Kaheti, İmereti, Meskheti bölgelerinde tatil merkezlerinin yaratılmasına önem verilmiştir.

Sovyet döneminde Gürcistan ekonomisinin önemli kısmının sanayi ve tarım odaklı olduğu görülmektedir. Ülke endüstrisi, tarım ürünlerinden, zengin maden ve hidroelektronik kaynaklardan oluşmaktaydı. Ürünler Gürcistan'da bulunan tesislerde üretilmiştir. Ülkede çok sayıda hidroelektronik santral inşa edilmiştir. Bunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz: Zemo-Avchalsky hidroelektrik santral, Inguri hidroelektrik santral, Rioni hidroelektrik

santral, Sukhumi hidroelektrik santral, Chitahevo hidroelektrik santral, Tkvarcheli ve Tbilisi termik santralleri. Gürcistan zengin maden yataklarına sahiptir. Ülkede manganez, perlit, bakır, baryum, çinko, demir çıkarılmaktadır. Gürcistan'ın en zengin manganez yatağı Chiatura'da bulunmaktadır. Sanayi sektörü Gürcistan için önem taşımaktadır. Gürcistan'ın sanayi yapısı genellikle manganez tesislerine, demir-çelik tesislerine, elektrikli lokomotiflere, kamyon ve otomobil üretimine dayanmaktadır. Sovyet döneminde, Gürcistan'ın gelişmiş bir sanayiye sahip olması onu gıda, demir, kömür, çelik boru, petrol ürünleri, gübre, makine aletleri, lokomotif ve uçak montajı üretiminde uzmanlaştırmıştır.

SSCB döneminde Gürcistan'ın gelişmesine en büyük katkıyı ulaştırma altyapısının gelişmesi sağlamıştır: demiryolları, karayolları, deniz limanları (Batum ve Poti) ve havaalanları, Bakü-Batum petrol boru hattı ve Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya'dan gelen doğal gaz boru hatları. 1975'te sanayi üretim hacmi 1940 yılındaki orana göre 12 kat artmıştır (Андропова Инна Витальевна и Катамадзе Алеко, 2018).

Gürcistan tek bir sistemin parçası olarak SSCB'nin ekonomisi içinde önemli bir yere sahipti. Bağımsızlıktan önce Gürcistan'ın diğer Transkafkasya Cumhuriyetleri'ne kıyasla en gelişmiş sanayiye sahip olduğu ve hemen hemen tüm cumhuriyetlerle işbirliği ilişkileri geliştirdiği görülmektedir. Gürcistan'ın 1988 yılında ihracatın %93.2'si ve ithalatın ise %80.1'i birlik içindeki cumhuriyetlere olmuştur.

SSCB'nin çöküşünden önce, Gürcistan'ın dış ticaret oranına baktığımız zaman tüketilen ürün hacmi üretimden fazla olmuştur. Gürcistan'dan yapılan ihracat genellikle gıda ve tarım ürünlerinden oluşmuştur. Dolayısıyla Gürcistan tarım ülkesi olduğu için birlik ülkelerini tarım ürünleriyle temin etmiştir. İthalat ise enerji kaynaklarıyla ve tüketim ürünleriyle yapılmıştır.

1980'lerin sonunda, merkezi planlama ekonomisi çıkmaza girmiş, dolayısıyla ekonomik büyümede genel bir yavaşlama ve verimliliğin düşmesine neden olmuştur. Aynı zamanda cumhuriyetler ve bölgeler arasında dağıtım süreçlerinin aksamasına da yol açmıştır. Cumhuriyetlerin bağımsızlığını savunan ulusal seçkinler, Sosyalist sistemin merkezi planlama ekonomisi ulusal ekonomilerini olumsuz bir şekilde etkilediğini savunmuşlardır. SSCB'nin dağılmasıyla Cumhuriyetlerin karşı karşıya kaldıkları sosyo-ekonomik sorunlar sonucunda bireysel olarak ekonomilerini sürdürmeye hazır olmadıkları ortaya çıkmıştır. Bazı ülkelerde krizin çok derin olduğu görülmüştür.

Bağımsızlık sonrası oluşan ekonomik kriz, ekonominin birçok alanını yok etmiştir. SSCB döneminde Gürcistan'ın refah düzeyi yüksek olmuş, sistem dağılmasıyla birlikte ekonomide büyük kriz yaşanmıştır. 1990'ların başında oluşan hiperenflasyon, tarım ve sanayi ürünlerinin üretiminin azalmasına sebep olmuştur. Daha önce Sovyet sistemi işsizlikle karşı karşıya kalmamış, bu da toplum için yeni bir kavram olmuştur.

SSCB'nin dağılmasıyla Gürcistan 70 yıldan sonra bağımsız bir devlet olmuştur. SSCB'nin dağılması ile Gürcistan ekonomisi çökmüş ve kriz yaşanmıştır. Bu durum 1992 yılında Gürcistan'ın Cumhurbaşkanı Zviad Gamsakhurdia'nın Rusya ve Gürcistan arasındaki ticaret yasağını getirmesi ile ağırlaşmıştır. Bununla birlikte 1992 yılında, endüstriyel üretim hacmi %40 azalmıştır. Gürcistan'da üretilen ürünlerin büyük bir kısmı Rusya'ya ihraç edilmekteydi. Ancak devlet tarafından ticaret kısıtlamasının getirilmesi ekonomiyi olumsuz şekilde etkilemiştir (Jones, 2013).

1994 yılının ortalarında kriz tüm sektörleri etkilemiştir. Ormancılık ve inşaat alanları faaliyetlerini durdurmuş, diğer alanlarda ise düşüş yaşanmıştır. Üretim ve ulaşım altyapısı çökmüş, yeni para birimi değer kaybetmiştir. Enflasyon yılda yaklaşık %900'e ulaşmıştır. Ekonomik krizden dolayı ortaya çıkan işsizlik ise %20 olmuştur. Abhazya ile yaşanan iç savaş nedeniyle Rusya'dan gelen turist sayısı sifira inmiştir. Ortalama reel maaş 10 kat düşmüş, nüfusun çoğunluğu Rusya'ya ve Avrupa Birliği ülkelerine göç etmiştir. O dönem ülkeyi yaklaşık bir milyondan fazla kişi terk etmiştir. Gürcistan'ın gelir kaynaklarından birisi de göç eden işçi göçmenlerinin para transferleri olmuştur (Л. Григорьев, С. Кондратьев и М. Салихов, 2008).

Gürcistan topraklarının yaklaşık % 25'i tarıma elverişlidir. 1993 yılında tarımsal üretim hacmi 1990'daki tarımsal seviyenin % 35'ine düşmüştür. 1970'lerde Gürcistan'daki yıllık çay oranı 100 bin tona ulaşmış, 2003 yılında ise 25,5 bin ton düşmüştür. 1985 yılının verilerine baktığımız zaman üzüm bağlarında azalma yaşanmıştır.

1979'da Gürcistan nispeten yüksek gelirli ülkelerden birisiyken, 2008'de Gürcistan düşük gelirli bir ülke haline gelmiştir. Gürcistan'ın ekonomisi tüm Sovyet Birliği ülkeleri gibi 80'lerin ikinci yarısında düşüşe başlamıştır. 1979 yılında Gürcistan'ın toplam GSYH'si 25568870 milyon dolarken, 1990 yılında 7738000 milyon dolar oluşturmuştur.

Bağımsızlık sonrası oluşan ekonomik kriz, ekonominin birçok alanını yok etmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Gürcistan merkezi planlamadan piyasa ekonomisine geçiş yapmıştır. Bu süreç ülke için çok zor olmuştur. 1990'lar etnik çatışmaların

ve sivil çatışmaların olduğu en zor dönemdir. Bununla birlikte finansal kriz başlamış ve ülkenin mali sistemi zor bir sürece girmiştir. Krizin üstesinden gelebilmek için dönüşüm programları uygulanmış ama bir sonuç sağlanamamıştır.

Geçiş döneminde, devlet tarafından uygulanan politikalar işsizliğin artmasına neden olmuştur. Geçiş dönemi Gürcistan için çarpıcı olmuştur. 1990-1994 yılları arasında işsizlik oranında aşırı artış yaşanmış, enflasyon ise artmıştır. Sanayide durgunluk yaşandığı için işçiler tarım sektörüne yönelmiştir (Papava, 2015).

Yoksulluk düzeyi sosyal eşitsizlik ve istikrarsızlığa yol açmaktadır. Gürcistan'ın yoksulluk düzeyine baktığımız zaman gitgide büyümektedir. Yoksulluk seviyesi ve işsizlik oranı asla sıfıra inmez ancak azaltmak mümkündür. Gürcistan'daki yoksulluğu ve işsizliği azaltmak için devlet tarafından önlemler alınması, aynı zamanda iş ortamının iyileştirilmesi ve ekonominin gelişmesine destek olmak gerekmektedir. Bu nedenle piyasa ekonomisi kurumlarının güçlendirilmesi, rekabetin desteklenmesi, mülkiyet haklarının ve sözleşme koşullarının korunması önem taşımaktadır. Buna ilaveten ülkenin eğitim sisteminin yeniden düzenlenmesi gerekmektedir.

1970'ten bu yana Gürcistan'ın ekonomisi daha yavaş gelişmektedir. 1985-1989 arasında düşüş eğilimi, siyasi istikrarsızlık, grevler, cumhuriyetler arasındaki ticaret hacminin düşmesi, üretimin düşmesi, enerji kıtlığı, sağlık ve konutların bozulmasına neden oldu. Ticaretin çöküşü, 1988-1990'da GSYİH'nin %44'ünü ihracat ve ithalattan diğer Sovyet bölgelerine ithal eden cumhuriyete zarar verdi.

1990 yılında yoksulluk düzeyi yaklaşık %60'dır. 2017 yılında ise %21.9'u oluşturmaktadır. 1990 yılında yoksulluk düzeyinin yüksek olması iç savaştan ve geçiş döneminin zorluklarından ileri gelmektedir. Üstünden 27 yıl geçmesine rağmen yoksulluk düzeyi ülkede yüksek seviyededir.

1.2. SSCB'nin Dağılıma Süreci ve Etkileri

SSCB sistemi diğerlerinden daha iyi olarak değerlendirildiği zaman, sistemin reform konusu gündeme gelmiyor. Reform kelimesi, Sovyet söyleminde 1987 yılına kadar pratikte kullanılmamıştır.

Nikita Kruşçev, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin birinci sekreteri olduğu dönemde Sosyalist sisteminin içinde ortaya çıkan darboğazı fark etmiş ve bu yönde ilk kez merkezi planlama sisteminde değişiklikler yapmıştır. O dönem SSCB kaynaklarının büyük bir kısmı askeri harcamalardan oluşmaktaydı. Bu nedenle N. Kruşçev ilk olarak askeri harcamaları azaltmış, yeni fabrikalar inşa ettirmiştir. N. Kruşçev'un başkanlık yaptığı zaman yeni teknolojik ürünler ortaya çıkmıştır. SSCB'nin diğer başkanlarından farklı olarak N. Kruşçev her zaman halkın iyiliğini istemiş ve yaşam standartlarını iyileştirmeye çalışmıştır. Daha sonra değişiklik çabaları devam etmiş sosyalist sistemin piyasa ekonomisine adapte edilmeye çalışıldığı bir döneme girilmiştir. Literatüre baktığımız zaman ilk kez Sovyetler Birliği ekonomisinin durumu hakkında ciddi bir rapor Nikita Kruşçev'un zamanında S.S. Şatalin ve enstitünün diğer bilim adamları tarafından hazırlanmıştır. SSCB'de piyasa reformlarının tartışılmasına dair hazırlanan ilk ciddi belge kabul edilmemiş ve Sosyalist sistemine karşı geçersizlik statüsü almıştır. Raporun özü, eğer belirleyici adımlar atılmazsa 1980'de ülkenin çıkmaza gireceğini açıklamıştır. O dönemin kaynakçalarına baktığımız zaman çelişkilerin olduğu görülmektedir. Bir taraftan SSCB sistemini değiştirmek isteyen N. Kruşçev diğer taraftan ise hazırlanan raporları reddetmiştir. Bu süreç 1980'lerin sonuna kadar devam etmiş ve nihayet SSCB'nin başına Garbaçov'un gelmesiyle yeni bir dönem başlamıştır. Garbaçov'un merkezi planlama sistemini değiştirme ve yeniden yapılandırma isteği ortaya çıkmış başka bir ifadeyle “perestroyka” ve “glasnost” olarak adlandırılmıştır (Уринсон, 2012).

1964-1986 yılları SSCB için durgunluk dönemi olmuştur. Sovyetler Birliği'nde “durgunluk” terimi M. Gorbaçov tarafından komünist partisine yaptığı konuşmasında toplumun ekonomik ve sosyal yaşamında durgunluğun ortaya çıkmaya başladığını ifade etmiştir. Aynı zamanda ülkenin siyasi yaşamında herhangi bir değişiklik olmaması, göreceli sosyal istikrar ve önceki yıllara göre daha düşük olduğu vurgulamıştır.

Bazı verilere göre, ülkenin 1964-1986 yıllarındaki gelişimi devam etmiştir. Ancak, diğer taraftan, doğal kaynakların ihracatına bağımlılık, ekonomide gerekli reformların yapılmamasına neden olmuştur. 1970'lerin ortalarında, ekonominin bazı dallarında düşüşler yaşanmıştır. Dolayısıyla teknoloji alanlarında yavaşlama, kalitesiz ürün üretimi, verimsiz üretim ve düşük verimlilik ülke ekonomisini doğal kaynaklara bağlı hale getirmiştir. Aynı zamanda zorluklar tarım alanında da oluşmuş, devlet yiyecek için çok para harcamak zorunda kalmıştır. Yolsuzluklar önemli ölçüde artmıştır.

Evgeniy Yasin Sovyet ekonomisinin istikrarını 1970'lerin petrol fiyatlarının yükselmesine bağlamaktadır. Onun görüşüne göre, ekonomide herhangi bir değişiklik yapılmadığı için ülke çıkmaza girmiştir. Gelişmiş kapitalist ülkeleri teknolojilerini geliştirirken sosyalist ülkelerde durgunluk yaşanmıştır. 1960'ların sonunda ve 1970'lerde, Sovyet ekonomisi de düşüşe geçmiştir. Ancak 1960 yıllarında Batı Sibirya'da büyük petrol rezervleri keşfedilmiş 1973³ yılında ise dünya piyasasında petrol fiyatlarında bir artış yaşanmış bu nedenle SSCB belirli bir süre finansal bakımdan rahatlamış, ancak değişiklik talep eden ana kurumlar olumsuz özellikleri biriktirmeye devam etmiştir (Yasin, 2002). 1985 yılında iktidara gelen M.Gorbaçov biriken sorunları çözmek için reform başlatmaya karar vermiştir. Ancak reforma başlarken oluşan petrol krizi yapılacak değişimleri olumsuz şekilde etkilemiştir. 1986'da başlayan küresel petrol krizi sonucu, petrol fiyatları yarı yarıya düşmüş her yıl %20 bütçe açığı birikmesine neden olmuştur (Gaidar, 1997).

1982 yılında perestroyka öncesi SSCB'nin Bilimler Akademisi'nde Şatalin, Petrakov, Yasin ve diğer ekonomistler tarafından yeni bir kavram ortaya çıkarılmıştır. Bu kavram pazarı optimal şekilde iyileştirmek adına yapılmış bazı bilim adamları tarafından kabul görmeyince bu terim Sosyalist sistemine karşı bir statü almıştır. Daha sonra Garbaçov'un dönemi başlamış ve perestroyka ortaya çıkmıştır.

1980'li yıllarda oyunun kurallarını anlayanlara çalışmalarında engel yaratılmamıştır. Peter Aven'e göre "Hiç muhalif değildik. Kendimizi akademik ortamın bir parçası olarak algıladık. Seksenlerin sonuna kadar iktisadi kurumun tamamen bir parçası olduğumu hissettik. Bazıları sistemle savaşmayı tercih etti ancak tüm olanlar tamamen normal bir haldi. Biz o dönem neredeyse istediğimiz bütün literatüre erişebilmekteydik (Ананьин, 2012). Ancak, ekonomik reformlar konusundaki herhangi bir tartışma ciddi kabul edilmiyordu. Reformcular, reform fikrini kanıtlamanın bir yolu olduğunu savunmuşlardır. Bunu da şu şekilde açıklamışlardır: Muhalif olmak yani resmi ideolojiden kopmak veya mevcut hükümete sadık kalmak. Ülkenin en iyi üniversitelerinden toplanan akademisyenler

---

³ 1973 yılında petrol ihraç eden ülkeler Yom Kippur savaşında ABD'nin İsrail ordusuna destek vermesi sebebiyle petrol ambargosu ilan etmiştir. Dolayısıyla petrol fiyatları 1974 yılının sonunda 4,75 ABD dolarıyken, 1975 yılında 12,21 ABD dolarına kadar yükselmiştir (Sefer Yılmaz ve Duhan K. Kalkan, 2017).

kendilerini genç araştırma çalışanlarının hükümeti olarak adlandırarak reform ekibini oluşturmuştur. Bu ekibin başındaysa Yegor Gaidar durmaktaydı.

SSCB’de Gorbaçov dönemine kadar durgunluk yaşanmış daha sonra krizler başlamıştır. Özellikle 1985 yılında durum iyice kötüleşmiş, ekonomik büyüme ve GSYH’de düşüş yaşanmıştır. “Perestroyka” - 1980’lerin ikinci yarısında SSCB’nin ideolojisinde büyük çaplı değişiklikler yapılmış toplumun ekonomik ve politik yaşamı değişmiştir. Bu değişim perestroyka adını almış başka bir ifadeyle yeniden yapılanma olarak adlandırılmıştır. Reformlarla SSCB’deki sosyo-politik ve ekonomik sistemin kapsamlı bir şekilde demokratikleşme getirmesi amaçlanmıştır.

İlk defa, mevcut ekonomik sistemi iyileştirme ihtiyacı olduğu 23 Nisan 1985 tarihinde, M. Gorbaçov tarafından ilan edilmiştir. Yapılacak değişimler sadece ekonomiyi kapsamamış, genellikle sosyalizm sisteminin özünü etkilemediği görülmüştür. 1987 yılının Ocak ayında yeniden yapılandırma yeni bir devlet ideolojisi olarak ilan edilmiştir. Mayıs ayında M. Gorbaçov Leningrad’da yaptığı konuşmasında mevcut sistemin değişmesinin ve ulusal ekonominin gelişmesini hızlandıracak adımların atılmasının gerektiğini ifade etmiştir. Aynı zamanda alkole karşı kampanyaların düzenlenmesini ve yolsuzluklarla mücadele edileceğini vurgulamıştır. O dönem yeniden yapılandırılmanın başlatılmasına rağmen hiçbir köklü adım atılmamış ve neredeyse her şey eskisi gibi kalmıştır (Ясин, 2017).

1987’de yeni bir aşamaya geçilmiş ekonominin radikal bir şekilde yeniden düzenlenmesi öne sürülmüş aynı zamanda Sovyet toplumunun tüm yaşam alanlarında büyük çaplı reformlar başlatılmıştır. Ekonomide, kooperatiflere yasal haklar tanınmış, yerli ve yabancı şirketlerin kurulmasına izin verilmiştir. İkinci bir aşama ise “glasnost” politikası olmuştur. “Glasnost”, “açıklık” anlamına gelmektedir. Glasnost politikasında amaç medyaya özgürlük tanımaktır. Daha önce konuşulmayan ve ifade edilmeyen konuları tartışma özgürlüğünü vermektir. Aynı zamanda Sovyet toplumunun devlete ve yöneticilere karşı güven duyması amaçlanmıştır. Gorbaçov, sosyalizmi yavaşlatan ve durduran unsurların ortadan kaldırılması ve herkese söz hakkı tanınacak bir ortamın yaratılması gerektiğini belirtmiştir. Gorbaçov’un bu politikayı uygulama sebebi toplumu kendi arkasına almak, kendisine karşı olan kişilerden kurtulmak ve sosyalist sistemi yeniden yapılandırmak olmuştur. Glasnostla birlikte başlatılan perestroyka başarısızlığa uğramış, yapılan politikalar sonucu SSCB’nin dağılmasına neden olmuştur.

“Devlete ait işletme yöneticeleri piyasa ekonomisini destekliyorlar, ama kontrolün hep onlara ait olmasını istiyorlardı. O dönem yöneticilerin böylesine hızlı bir şekilde güçlerini kaybedişini hiç kimse tahmin bile edemedi. Bu yarışta kazananlar o kadar zenginleşti ki, politikacıları bile satın alıyorlardı. Bu durum zor bir ikilemi ortaya çıkardı. Bir taraftan, büyüyen ekonomik kriz radikal reformlara gerek duyarken. Diğer taraftan yapılan radikal dönüşümler elit kesimin isteklerini karşılamıyordu” (Aslund, 2002).

80’li yılların sonunda Sovyet Birliği’ndeki komünizm o kadar durgundu ki artık bir reformun yapılması mümkün değildir. Herkesin gözü önünde sistem çökerken, bazıları bu çöküşün devam etmesini istemiş ve bu süreçten fayda sağlamışlardır. 1980 yılının sonunda Sovyet ekonomisi içinden çıkılmaz hale gelmiştir. Ülkede uzun kuyuklar oluşmuştur. Yavlinski tarafından hazırlanan 500 gün raporu Gorbaçov’a ve Yeltsin’e sunulmuştur. Peter Aven o dönem hazırlanan raporu şu şekilde tanımlamıştır: “Günümüzde raporu okuyanlara komik gelebilir ama o dönem için büyük gelişmeydi öylesine bir raporun hazırlanması, sonuç olarak o raporu hiç kimse kullanmadı ve kimsede kullanma isteği de yoktu bu da yıllar sonra ortaya çıkmıştı”. Eski Sovyet Birliği’nin elit tabakası, eski nesil bürokratların genç nesilin önerilerini keskin bir şekilde olumsuz yorumluyor ve karşı çıkıyorlardı (Yasin, 2002, стр. 115).

Yasin’e göre o dönem oluşan sorunlar küçümsenmiştir. 1987 yılının harizan ayında perestroyka başlamıştır. Yeniden yapılandırma bir sonuç vermeyince ülke daha da çıkmaza girmiştir. Kredileri ödenmediği için uluslararası kurumlar SSCB’ye kredi vermeyi reddetmişlerdir. Merkezi planlama sisteminde bozulmalar ve yolsuzluklar krizin gittikçe daha belirgin hale gelmesi sağlamıştır (Ясин, 2002).

Kriz büyüdükçe içinden çıkılmaz bir hal almış ama yine de birileri fayda sağlamayı başarmışlardır. 1988 yılında Kooperatifler için kabul olan bir yasa bulunmaktaydı, bu yasayla birlikte yöneticiler hırsızlıklarını etkili bir şekilde yasal bir hale getirmişlerdir. Devletin teşebbüslerini yöneticiler kendi faydaları için kullanmışlardır. Sosyalist sistemin sonuna doğru SSCB kurumsal bir boşluk yaşamıştır. Sovyetler’de yaşayan nüfusun çoğunluğu yoksullukla karşı karşıya kalırken, bir kısmı ise bu durumdan fayda sağlamaya çalışmıştır. Ekonomik kaos ve karmaşa arttıkça, elit kesim kendi çıkarları için her şeyi yaparak zengileşip daha büyük fırsatlar elde etmişlerdir. Geç yapılan piyasa sosyalist reformları, toplumun iktidardaki bazı kesiminin kendi ticaret şirketleri, bankaları ve özel

ticari işletmeler kurmasında fırsat yaratmıştır. Aşırı emisyon nedeniyle, döviz kuru karaborsada ani artmalara sebep olmuştur. Bu da iktidar partisinin seçilmiş üyelerine ayrıcalık ve fayda sağlamıştır. 1991 yılının ilkbaharında bürokratların büyük kısmı şu düşüncede idi: “Mercedes kullanmak varken neden Volga kullanmalıyım ki ?” (Aslund, 2002, pp. 345-346)

Rusya'da yapılan reformlar iki döneme ayrılabilir. 1988-1990 yılları ve 1990 sonrası. 1988-1990 yıllarının ilk zamanlarında pisaya ekonomisine geçiş kademeli bir şekilde olmuş o döneme Rıjkov-Abalkin adı verilmiştir. O dönemi tam olarak reformların başladığı an olarak adlandıramayız çünkü Sovyet birliğinin ekonomisinin modernleşmesi için uygulanmıştır. 1990-1992 yılları ise Gaidarın uyguladığı Şok terapi dönemidir. (Хаиткулов Руслан Гафурович, Д. Е. Шестаков, 2012)

Egor Gaidar, Anatoliy Cubays, Sergey Glazev, Sergey Vasilyev ve Petr Aven'e göre 1990-1991 yılları Rusya'da yaşanan en zor zamanlardan birisiydi, çünkü hangi model ile reform yapılacağına karar verilememiştir. O zamanki ilk radikal ve yapıcı program Gaidar'ın liderliğinde bir ekip tarafından yazılmış piyasa ekonomisine yönelik bir çalışma olmuştur. Ekonomistler şok terapi koşullarında ne olacağını tahmin etmeye çalışsalar da model başarısız olmuştur. Literatür taramasında karşılaştığım bazı ekonomistler vurguluyorlar ki o dönemin şartlarında ellerinden geleni yapsalar da yine de başarısız olmuşlardır (Ханин, 2014). Örneğin fiyatların aynı anda serbest bırakılması başarısız olmuştur. Nedeni ise ekonomik ve politik neticedir.

1990 yılının temmuz ayında Macaristan'da düzenlenen ekonomik seminer Gaidar ve yandaşları için önem taşımıştır çünkü seminerde reform programları tartışılmıştır. Bunun yanında seminerde şok terapi, aşamalı geçiş, fiyat serbestleştirilmesi, finansal istikrar ihtiyacı ve hiperinflasyonu önlemek için maliyetlerde azalma gibi konular da ele alınmıştır. Evgeny Yasin Batılı uzmanlarla yapılan görüşmenin sonucunu şu şekilde açıklamıştır: “Artık doğru yolda olduğumuzdan emindik, içimizde bir şüphe kalmamıştı” (Ананьин, 2012, p. 5).

1990'lı yıllarda SSCB en zor dönemini yaşamış, iflasın eşiğine gelmiştir. Para olmadığı gibi ürün stoğu da bulunmamaktaydı, kredi alamıyor çünkü eski borçlar ödenmemiş, maden işçilerinin maaşları da ödenmediği için maden işçileri işlerini

bırakmışlardı. Dolayısıyla ülkede tek problem açlık değildi. Ülke kendini krizin içinde bulmuştu (Уринсон, 2012).

(L. Balcerowicz 1995; J. Sachs 1990; A. Aslund 2002; and V. Papava 2005) göre, Sovyet sonrası dönüşümün başarısızlığının temel nedenlerinden birisi de ekonominin geçiş döneminde, kurumların düzgün şekilde düzenlenmemesidir. Bu sebepten yasal ve kurumsal bir çerçevenin belirlenmesi önem taşımaktadır. Burada pazar dönüşümüne dair devlet büyük rol oynamaktadır. SSCB'nin dağılması ve tek ekonomik sistemin parçalanması sonrası Gürcistan tüm eski Sovyet ülkeleri gibi spesifik endüstri dalı, bozuk ekonomik bağlar, deneyim eksikliği, piyasa ekonomisinin nasıl çalıştığına dair bilgisizliğe sahiplerdi. Ekonomik zorluklar siyasi süreçler nedeniyle daha da zorlaşmıştır. Buna ilaveten 90'ların başında yapılan hatalar nedeniyle Sosyalizm sonrası ülkelerde olduğu gibi ekonomik dönüşüm iki farklı şekilde olmaktadır. Bunlardan ilki aşamalı geçiş yani piyasa ekonomisine kademeli geçiş süreci anlamına gelmektedir. Diğeriyse daha radikal, hızlı dönüşüm yani eskiyle birden bire bağ koparmak.

Aslund'a göre dönüşüme başlamadan önce üç şartı yerine getirmek gerekmektedir: Her şeyden önce, Komünist Parti'nin hükümeti terk etmesi ve demokratik güçlerin onun yerini alması gerekmektedir; ikincisi, Sovyet cumhurbaşkanı Mihail Gorbaçov'un yeterli otoriteye ve ülkedeki derin dönüşümleri yönetecek entelektüel yeteneklere sahip olmamasını önlemektedir; üçüncüsü, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte reformların bağımsız Rusya'da ve diğer ülkelerde yapılmasını savunmaktadır (Aslund, 1995).

1.2.1. Çöküşü hazırlayan faktörler

SSCB'nin dağılmasını sağlayan birçok faktör bulunmaktadır. N. Kruşçev döneminde başlayan darboğaz sistemin içinde bazı problemlerin olduğuna işaret etmiş, efektif şekilde reform edilmeyen ekonomik problemler gitgide büyümüştür. Daha sonra Leonid Brejnev'in başkanlık yaptığı dönemde ekonomide durgunluk yaşanmıştır. 1985 yılında M. Gorbaçov'un başkan seçilmesiyle "glasnost" ve "perestroyka" başlamıştır. O dönem sosyo-ekonomik sorunlar ortaya çıkmış, yapılan reformlar sonuç göstermemiştir. 1980 yıllarının ortasında SSCB'de ekonomik ve politik krizler daha da büyümüş oluşan durumdan çıkmak için değişim stratejileri ilan edilmiştir. Dolayısıyla yeniden yapılanma ve açıklık politikaları öne sürülmüştür. Bir sonraki dönemde reformlar sonuç göstermeyince gerçek anlamda çöküş

yaşanmıştır. Bu durumu oluşturan nedenlerden birisi de milletler arası krizlerin oluşmasıdır. Sovyet Birliği'nin güçlü olduğu dönem bazı problemlerin gün yüzüne çıkması engellenmiştir. SSCB'nin çok uluslu bir devlet olması nedeniyle yıllarca çözülmemiş sorunlar en sonunda etnik problemlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bir taraftan Sovyet sisteminin demokratikleşmesi için uygulanan reformlar, diğer taraftan devletteki tüm kontrolü kendi elinde tutmak isteyen Sovyet yöneticileri yapılması amaçlanan yeniden yapılandırmayı çıkmaza sokmuştur.

1980'lerin sonuna doğru ülkede oluşan ekonomik ve politik sorunlar merkezi yönetim sistemini zayıflatmıştır. Sonuç olarak Birlik Cumhuriyetlerinde ayaklanmalar başlamıştır. SSCB'de etnik sorunlar ortaya çıkmıştır (Khristianin, 2015). Bu nedenler Sovyet sisteminin dağılmasına yol açmıştır. En büyük etnik sorunlar Gürcüler ile Osetinlerin, Gürcüler ile Abhazların, Ermeniler ile Azerbaycanlı'ların, Ruslar ile Çeçenler'in arasında olmuştur.

Çöküşü tetikleyen bir başka faktör ise Komünist partisi üyelerinin ve devleti yöneten kişilerin ortalama yaşlarının 75 üzeri olmasıdır. Perestroykayla birlikte ortaya çıkan bazı ekonomik kararlar sonucunda bu kişiler oluşan durumdan fayda sağlamışlardır. Yolsuzluklar gitgide büyümüş çünkü insanlar kendi çıkarlarına aykırı emirleri uygulamaz hale gelmişlerdir. Aynı zamanda bürokrasinin fazla olmasından dolayı bazı kararlarda gecikmelerin oluşması, ülkedeki krizi daha da büyütmiştir (Stelmax, 2004).

SSCB'nin çöküşünün bir diğer sebebi tüm dönemlerde mal kıtlığı olmuştur. Tüm SSCB de tüketim hacmi üretim hacminden fazla olmuştur. Sovyet sisteminde işletmelerde kararlar merkezi yönetim tarafından belirleniyor, onlara tahsis olunan girdiler, ham madde, makine ve ne üretilmesi gerektiğiyle ilgili bilgi veriliyordu. İşletme yöneticilerin öncelikli amacı kotalarını doldurmak ve buna ilaveten ticari ilişkilere girerek maaşlarından daha fazla menfaat sağlamaktı.

Piyasa ekonomisinde olduğu gibi merkezi planlama sisteminde fiyatlar vardı, sosyalist sisteminde fiyatlar devlet tarafından oluşturulmaktaydı. Temel gereksinim maddelerinin fiyatları gibi bazı fiyatlar suni olarak düşük tutuluyor, gelir dağılımının en altındakilerin bile yoksullaşması önleniyordu. Enerjinin ve doğal kaynakların fiyatları da suni olarak düşük tutuluyor, SSCB'nin bunu karşılayabilmesinin sebebi bu kaynakların rezevlerine sahip olmasıydı.

1960'lı yıllarının ortalarında oluşmaya başlayan ekonomideki sorunlar yıllarca birikmiştir. 1980'li sonunda ise çıkmaza girmiştir. Reform girişimleri her seferinde başarısızlığa uğramış, sistemin içinde oluşan bürokrasi SSCB'nin çöküşünü hızlandırmıştır.

90'lı yılların sonunda Sovet Birliği ve Polonya büyük enkaz yaşamıştır. Büyüme sadece durmamış aynı zamanda üretimde de düşüş yaşanmıştır. Halkın memnuniyetsizliği hükümetin tedirginliğine sebep olmuştur. Bu sebepten ithal ürünlerde artmaya gidilmiştir. Bu yüzden devlet, ücretler ve sosyal yardımlarda yükseltmeye girmiştir. Sonuç olarak, dış borçta artma başlamış, emtia açığı ve enflasyon keskinleşmiştir. Yaşam standartlarının düşüşü komünistlerin devleti iyi yönetemediğini vurgulamıştır. Bu olaylar komunizmin sonunun geldiğine işaret etmiştir. Hükümet demokratikleşmeye başlayarak kendi gücünü korumaya çalışsa da alınan önlemler geç olduğundan beklenen sonuç elde edilememiştir.

Sovyet sisteminin en önemli özelliği Nomenklatura⁴ sisteminden oluşmasıdır. Küçük bir elit kesim tüm kararları almaktaydı ve kaynakları kontrol ediyordu. 1980'lerde, üst düzey bürokratlar artık liderden korkmuyor, kendi çıkarlarına aykırı olan emirleri göz ardı ederek doğrudan kendilerine yarar sağlayan emirleri uyguluyordu. 1991 yılında Sovyet finans sistemi çöktü, SSCB ülkeleri Moskova'ya vergi geliri göndermeyi reddetmişti.

Sovyet hükümeti çok büyük bir bütçe açığıyla karşı karşıya kalmıştır. SSCB'nin dağılmasına bakmayarak eski Cumhuriyetler Sovyet Merkezi'yle herhangi bir koordinasyonu olmadan kendi Rublesi ile kredilerini vermeye başlamıştır.

1991 yılının sonbaharında Rusya tamamen karışmıştı, ülkede para tükenmiş uluslararası kuruluşlardan da para desteği alınmamaktaydı. Çünkü Sovyetler dönemindeki borçlar ödenmemişti. Uluslararası kuruluşlar güvensizlik yaşadıkları için mali destekte bulunmayı reddetmişti. Birçok dükkan neredeyse boş kalmış, insanlarda çalışma isteği kalmamış oluşan durum daha da kötüleşmişti.

---

⁴ Nomenklatura SSCB'de yöneten kesime verilen adıdır.

1.2.2. SSCB'nin dağılmasından sonra Gürcistan

Bağımsızlıktan sonra, Gürcistan en az iki gelişim aşamasını geçmiştir. Birinci aşamada ülke, SSCB'nin çöküşü sonucunda ekonomide ortaya çıkan olumsuz sonuçları aşmaya çalışmıştır. Sovyet sisteminin dağılması pek çok işbirliğinin kopmasına, işletmelerin kapatılmasına GSYİH'nin kötüleşmesine, yaşam standartlarının düşmesine ve işsizliğin artmasına neden olmuştur (Асатияни, 2009). Bütün bu ekonomik ve sosyal sorunlar Gül Devrimi⁵ ile sonuçlanmıştır. İkinci aşama Gül Devrimi'nden sonra başlayan süreçler olmuştur (Джеймс, 2006). Amaç ülkeyi yabancı yatırımlar için cazip bir yer haline getirmektir. (Asatiani, 2009) Asatiani'ye göre iki bakış açısı oluşmuştur: Ülkenin kapılarını açmak veya başka bir alternatif yol bulmak, bu yollardan biri de ulusal üretimin geliştirilmesi ve ülkenin ihracat potansiyelinin daha verimli bir şekilde kullanılması olarak öne sürülmüştür. Ülkenin ekonomik ve ihracat potansiyelini belirlemek için Gürcistan'ın Sovyetler Birliği'nde hangi alanlarda uzmanlaştığına ve hangi sektörde rekabet avantajı sağladığı önemli unsurlardan birisidir.

31 Mart 1991 yılında Gürcistan devleti SSCB'den ayrılmak için referandum düzenlenmiştir. Referanduma ülke nüfusunun % 90,5'i katılmış ve % 98.93'ü devlet bağımsızlığına oy kullanmıştır. 9 Nisan 1991 yılında referandum sonuçlarına dayanarak, Cumhuriyet Yüksek Sovyeti, 1918 tarihli Bağımsızlık Yasasını ve 1921 Anayasasını geçerli kılan Gürcistan Devlet Bağımsızlığı'nın Restorasyonu Yasasını kabul etmiştir (Jones, 2013).

1991 yılında Gürcistan'ın ilk Cumhurbaşkanı Zviad Gamsakhurdi'ya seçilmiştir. 1992-1995 yıllarında Gürcistan önce Yüksek konsey başkanı tarafından daha sonra Parlamento başkanı tarafından yönetilmiştir. Gamsakhurdiya'dan sonra 1995 yılında eski Sovyetler Birliği Dış İşleri Bakanı Eduard Şevardnadze cumhurbaşkanı olmuştur. 1992 yılında iç savaşlardan dolayı ülke kendi sınırlarını koruyamaz hale gelmiştir (Jones, 2013).

Bağımsızlığın ilk yıllarında Gürcistan ekonomisinde düşüşler yaşanmış, nüfusun refah seviyesi kötüleşmiştir. O dönem ülkede suç oranı artmış, maaşlar ve emekli maaşları ödenmemiş, okullarda ve hastanelerde işçiler çalışamayacak duruma gelmiştir. Bölgelerin ise yerel otoriteler tarafından yönetildiği görülmektedir. Şevardnadze'den beklenen bu oluşun

---

⁵ Gül Devrimi 2003 yılında Gürcistan'da Cumhurbaşkanı Eduard Şevardnadzenin istifa etmesi zorunda kalmasıyla sonuçlanan barışçıl devrimdir.

sorunların üstesinden gelmesi ülkeyi yoksulluktan çıkaracak etkili bir dış ticaret stratejisinin belirlenmesi ve doğru ekonomik politika uygulaması olmuştur. Aynı zamanda Rusya ile iyi komşuluk ilişkisi Batı tarafından tanınmak ve yabancı yatırımların ülkeye çekilmesine işaret etmektedir (რევან ქოივა, ედიშერ ბალათურია, იულია ნიკიტინა, 2017).

Şevarnadze Cumhurbaşkanı olduktan sonra Gavsaxurdia'dan farklı olarak Batı ile ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. İlk önce Gürcistan'ı Almanya'nın dış işleri Bakanı ziyaret etmiştir. O dönem Rusya'nın agresif politikaları birkaç yönde devam etmiştir. Birincisi Rusya Apxazya'nın tarafını tutmuş, buna karşılık Şevarnadze Gürcistan-Rusya arasında bir çatışma olduğunu belirtmiştir. İkinci adım ise Rusya'nın Gürcistan'ın gaz ve telefon bağlantılarını kesmesi olmuştur. Ayrıca Rusya diğer eski Sovyetler ülkelerine kredi ayırırken Gürcistan'a kredi vermemiştir.

1.3. Geçiş İlişkin Stratejiler ve Politikalar

1917-1991 yılları arasında Dünya'nın farklı bölgelerinde 34 ülke pazar ekonomisinden merkezi planlama ekonomisine geçiş yapmıştır. 1980'lerin sonunda çoğu ülkede yapılan bu deney olumsuz sonuçlar vermiş ve piyasa ekonomisine ters bir geçiş süreci başlamıştır. O dönem diğer ülkeler ise piyasa ekonomisinden avantaj sağlamıştır. Bazı eski sosyalist ülkeler için piyasa ekonomisine geçiş ciddi ayaklanmalara neden olmuştur (Horne, 1995).

Geçiş ekonomilerine ilişkin bilimsel çalışmaların en zor tarafı benzeri olayların tarihte yaşanmaması ve bu sürece bağlı mevcut bir “teori”nin olmamasıdır. Dünya tarihi bir çok değişime tanıklık etmesine bakmayarak, merkezi planlama sisteminden serbest piyasa ekonomisine geçiş ilk kez yaşanmıştır. Bu süreç oldukça karmaşık, kapsamlı ve bir o kadar da zordur.

Berlin Duvarı'nın yıkılması ve SSCB'nin dağılması ile 70 yıllık var olan sistem çökmüştür. Yıllarca kapitalizme rakip olan sosyalizm yok olmuş, kapitalist sistem rakipsiz hale gelmiştir. Komünizmin çöküşü, Sovyet bloğunun yıkılması ve Sovyetler Birliği'nin dağılması çok sayıda ekonomik ve politik krizlere ve ayaklanmalara sebep olmuştur. Sosyalist sistemine dayalı merkezi planlamadan piyasa ekonomisine geçiş süreci literatürde “geçiş ekonomisi” (“Transition Economics”) adını almıştır. Sistemi değişen tüm ülkeler İMF tarafından sınıflandırılmaktadır. Geçiş ekonomileri iki temel grup altında bölünmektedir. İlk

grupta Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ve eski SSCB Cumhuriyetleri yer almaktadır. İkinci grup ise Çin, Kamboçya ve Laos Halk Cumhuriyeti'nden oluşmuştur (Aslund, 2002).

Sosyalist sisteminin sonunun gelmesi ile birlikte 400 milyondan fazla insan belirsizlikle karşı karşıya kalmıştır. O dönem komünizmden kapitalizme geçişi simgeleyen ve o dönemin zorluğunu vurgulayan fıkra “balık çorbasından akvaryum yapmak” şeklinde ifade edilmiştir (Aslund, 2002, p. 522). Oluşan süreç sadece ekonomik bakımdan değil politik, sosyal, kurumsal ve toplumsal açıdan önem taşımaktadır. Oluşan süreci üç yönde incelersek, ilk olarak diktatörlükten demokrasiye, tek yönetim sistemin çok partili sisteme ve merkezi planlamadan piyasa ekonomisine geçiş, ülkenin ve toplumun tüm yaşamını etkilemiştir.

Merkezi planlama sisteminden piyasa ekonomisine geçiş çok boyutlu süreçtir, aynı zamanda ekonomik, politik ve sosyal alanları da kapsamaktadır. Geçiş sürecinde tüm ülkeler zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Sadece ekonomik yönden incelediğimiz zaman devletler büyük sorunlarla yüzleşmiş, eski sistemin doğası nedeniyle değişime hazır olmadıkları görülmektedir (Abalkin, 1994, pp. 14-15). Merkezi planlama sisteminin piyasa ekonomisine adaptasyonu büyük sorunlar getirmiştir. Geçişe yönelik stratejilerin olmaması iktisatçıları yeni model arayışına sokmuştur. Oluşan ekonomik durumu karakterize edecek bir teorinin olmaması, bu nedenle genellikle kitaplardan ve benzer problemlerden yola çıkılarak modeller oluşturulmuştur. Dolayısıyla yerel koşullar dikkate alınmadan, tarihsel sürece bakılmadan bazı stratejiler uygulanmıştır. Örnek olarak Rusya’da uygulanan neoklasik geçiş stratejisi olarak şok terapi uygulanmış ve başarısız olmuştur. Aslund’da göre dönüşüme başlamadan önce bazı şartları yerine getirmek önem taşımaktadır. Her şeyden önce, Komünist Parti’nin hükümeti terk etmesi ve demokratik güçlerin onun yerini alması gerekmektedir. Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla birlikte reformların bağımsız cumhuriyetlerde başlatılması önem taşımaktadır.

Eski Sovyet bloğu ülkelerine bakarsak bu ülkeler üç gruba bölünmektedir. İlk grupta Orta Avrupa ülkeleri, Baltık ülkeleri, Rusya ve Kırgızistan yer almaktadır ve bu ülkelerde oldukça liberal rejimler ve gelişmiş bir sivil toplum oluşmuştur. Bu ülkelerde piyasa ekonomisine geçiş isteği ve demokratik fikirlerin oluşması uzun zaman almıştır. Bu nedenle mevcut demokratik gelişme ile bu ülkelerin nüfusu göreceli olarak güçlenmiştir. Ermenistan ve Gürcistana gelince, bu onlar için tam olarak geçerli değildir ancak bu gruba en yakın

olanıdır. Gürcistan'ın demokratik bir toplum oluşturma girişimi bir iç savaşla sona ermiştir (Aslund, 2002).

John Marangos geçiş sürecini ekonomik ve politik olarak incelemiş ve reform sürecini iki gruba ayırmıştır. Geçiş stratejisinin temelini oluşturan ilk grupta ekonomik analiz, hız ve politik yapı yer almıştır. İktisadi analiz, piyasa ekonomisini oluşturmak için ne tür reformların uygulamaya konmasını kapsar. Hız, reformların ne şekilde yapılması gerektiğini belirleyen önemli unsurlardan birisidir: ivedi mi radikal mi yoksa aşamalı ve yavaş mı olması gerektiğini belirler. Politik yapı ise, genellikle demokratik çok partili hakimeyet mi yoksa tek partili hükümet mi olması gerektiğini belirler (Marangos, 2005).

İlk grupta en çok tartışma konusu, reformun hızı olmuştur dolayısıyla reformlar hızlı ve radikal şekilde mi uygulanmaya konacak yoksa aşamalı bir şekilde mi? Söz konusu reformlar iki temel stratejiden oluşmaktadır: şok terapi ve aşamalı geçiş. Uygulanmaya konulan stratejiler ülkelerde farklı sonuçlar göstermiştir, çünkü ülkelerin başlangıç koşulları farklı olmakla birlikte yönetim şekilleri de önemli rol oynamaktadır. İkinci grupta ise yer alan ögeler: fiyatların serbestleşmesi, özelleştirme, para politikaları, kurumlar, finansal sistem, uluslararası ticaret, dış yardım ve sosyal politikalar (Marangos, 2005).

İktisatçılar genellikle geçiş ekonomisini iki tipe ayırmaktadır bunlar: Geleneksel geçiş ekonomileri ve yeni geçiş ekonomileri olarak adlandırılmaktadır. Geleneksel geçiş ekonomileri, Afrika ve Güney Aysa ülkelerini, yeni geçiş ekonomileri ise SSCB, Latin Amerika, Çin, Doğu ve Orta Avrupa ülkelerini oluşturmaktadır. Literatürde kullanılan geçiş ekonomileri terimi Orta ve Doğu Avrupa, SSCB ülkeleri için kullanılmaktadır (Papava, 2005).

1.3.1. Aşamalı geçiş

Orta ve Doğu Avrupa ve SSCB ülkelerinde, neoklasik geçiş modelleri uygulanmıştır. Bu modelin uygulanmasının sebebi merkezi planlama sistemiyle piyasa ekonomisi arasındaki farklılıkları tatmin ettiği düşüncesidir. Neoklasik geçiş stratejisi “aşamalı geçiş” ve “şok terapisi”den oluşmaktadır. İki model de ekonomik ve ideolojik bakımdan birbirine benzemektedir. Geçiş ekonomilerinde neoklasik modeller altında uygulanma konan stratejiler, genellikle Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankasının desteklediği aynı

zamanda Washington Uzlaşmasına dayanan politikalarlardır. Bu stratejiler temelde fiyatların dengelenmesine, özelleştirme aracılığıyla kamu sektörünü küçültmesine, yabancı sermayenin artmasını, yerel para biriminin oluşturulmasını, sağlık, eğitim ve sosyal refahı kapsamaktadır. Horne göre, merkezi planlama ekonomisinden piyasa ekonomisine geçiş için en uygun model şok terapisi'dir. Neoklasik geçiş modeli olan şok terapisi (big bang) hızlı ve radikal şekilde veya aşamalı geçiş (gradualism) modeli yavaş ve aşamalı bir şekilde uygulanmaktadır. İki model de geçişe yönelik hız ve başlangıç koşulları açısından oldukça farklıdır (Horne, 1995).

Aşamalı geçiş modeli 1968 yılında Romanya, Macaristan, Slovenya'da gibi ülkelerde uygulanmaya konmuştur. Bu model aşamalı bir dönüşümü simgeler ve uzun vadede sonuç gösterir. Aşamalı geçiş taraftarları eski komünist ekonomisinin ve devletin daha uygun olduğunu savunmaktadır. Aynı zamanda Macaristan'ın deneyimini örnek göstererek, SSCB'nin ve diğer komünist ülkelerinin çöküşünü küçümsemişlerdir. Piyasa ekonomisine geçişin çok riskli olduğunu savunuyor radikal reformların başarılı olma ihtimaline inanmıyorlardı. Aşamalı geçiş taraftarları pazara geçiş sürecini engellemek için her şeyi yapmışlar ancak radikal taraftarları reformları hızlı bir şekilde uygulamıştır.

Aşamalı geçiş farklı alanlardaki reformların sıralı bir yaklaşım tarzında ele alındığı bir stratejidir (Andres Solomino, O. Sunkel and Mario I.Blejer, 1994). Aşamalı geçiş modelinin esası, liberalizasyon yönünde herhangi bir teşebbüsten önce gerekli ekonomik, kurumsal, politik ve ideolojik yapıların tesis edilmesine dayanmaktadır. Bu minimum esas olmaksızın radikal reformların, rekabetçi kapitalist bir sistemin gelişmesine engel olacağı düşünülmektedir. Çünkü özelleştirme, piyasalaşma ve rekabetin oluşması, sadece "takas" (değiş-tokuş) indirgenen bir ekonomide tasarlanamayacaktır. Ayrıca söz konusu strateji taraftarlarına göre reform programının uygulanması, asgari yaşam standartlarının oluşturulmasını gerekli kılmaktadır, aksi takdirde tüm toplumun sosyal dokusu risk altında olacaktır. Bu nedenle, reform programının zorlamadan daha ziyade gönüllülük ve özgür seçim prensibine dayanan bir sosyal uzlaşmayı (konsensus) temin etmesi gerekmektedir (Marangos, 2005).

Aşamalı geçiş stratejisi taraftarlarına göre, bu süreçte demokrasiyi ve reformları engeleyen olumsuz etkiler örnek olarak işsizlik, yolsuzluklar, servetin eşitsiz bir şekilde

dağılması ve benzeri olumsuzluklar şok terapinin getirdiği sonuçlardır (Poirot, 1996). Şok terapinin aşamalı geçişten farkı başlangıç koşullarına önem verilmesidir.

Neoklasik Geçiş stratejilerinde yapılacak reformların hızı önem taşımaktadır. Aşamalı geçiş taraftarlarına göre reformlar sıralı bir şekilde uygulanmalıdır. Bu modele göre liberalizasyona başlamadan önce, ekonomik, politik ve kurumsal düzenlemeler yapılmalıdır. Aynı zamanda neoklasik aşamalı geçiş strateji taraftarları, geçiş sürecinin acil ve hızlı şekilde değil minimum şok etkisi olmasını vurgulamışlar. Bu bağlamda, şok terapi strajesine yönelik oluşan itirazların sebebi, hızlı ve tüm sistemi yeniden yapılandırmasıdır (Güler, 2012). Bilimsel çalışmalara baktığımız zaman geçiş ekonomilerde en çok tartışılan konu reformun sürecidir. Aynı şekilde yapılacak reformların sıralaması da önemli unsurlardan birisidir. Reformların uygulama şekli tartışma konusudur, hangi şekilde yapılacağı radikal mi yoksa aşamalı mı olacağı tartışmanın konusunu belirler (Oleh Havrylyshyn, Xiaofan Meng and Marian L. Tupy, 2016). Aşamalı stratejisi taraftarlarına göre, merkezi planlama sisteminden sonra piyasa ekonomisinin oluşturulması doğru olmayan bir yaklaşımdır. Genellikle problemlerin ortadan kaldırılması yerine daha fazla problem ortaya çıkarmaktadır. Aşamalı geçiş modeline göre bir gecede merkezi planlama sisteminin ortadan kaldırılması ve serbest piyasa ekonomisine geçiş gerçek olmayan bir yaklaşımdır. Toplumun büyük bir kısmını iyi bir şekilde etkileyecek bir reform uygulanması rasyonel bir adım olacaktır (Marangos, 2002). Geçiş ekonomilerinde gerçekleştirilen stratejilerle ilgili çalışmalarda birçok iktisatçı, problemlerin sadece ekonomik değil aynı zamanda politik olduğunu da belirtmişlerdir. Bununla birlikte reformlar uygulandığı zaman oluşan problemlerin politik sürecin etkisiyle olduğunu vurgulamışlardır.

1.3.2. Şok terapi

Neoklasik modeli olan şok terapi temelde talep daralması, yerli paranın devalüe edilmesi ve tek seferde fiyat serbestleşmesi yoluyla makro ekonomik istikrarı sağlamak ve etkin bir arz yönlü tepki oluşturmak, ekonomik etkinliği artırmak ve ekonominin büyümesini sağlamak, ticaret, bütçe açığını azaltmak, finans, çeşitli alanlarda ekonomiyi eş zamanlı liberalize etme stratejisidir (Andres Solomino, O. Sunkel and Mario I.Blejer, 1994).

Şok terapi stratejisi adını, 1 Ocak 1990'da Polonya'da başlatılan istikrar ve serbestleşme programından almıştır. Şok tedavisi yaklaşımını daha sonra diğer ülkeler de

sırasıyla uygulamıştır. Bu ülkeleri sıralayacak olursak; Çek Cumhuriyeti 1 Ocak 1991 yılında, Rusya 2 Şubat 1992 yılında, Gürcistan, Baltık ülkelerinden Estonya, Litvanya (Marangos, 2002). Şok terapi stratejisi veya big bang temelde tek hamlede fiyatların serbestleşmesi, özelleştirme, makroekonomik istikrar sağlamak için uygulanmaktadır. İlk olarak şok terapi Batı Almanya'da İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uygulanmış ve daha sonra yeni versiyonuyla Polonya'da "Balcerowicz planı" altında uygulanmaya konulmuştur (Asatiani, 2009). Bu planın uygulanması için bütün devlet kurumlarının aktif katılımı önemlidir. Bu kurumların olmadığı takdirde yapılan reformun başarısız olduğu görülmektedir. Jeffrey Sachs, reform programının tek bir seferde yapılması gerektiğini belirtmiştir. Şok terapinin özelliklerinden birisi de reformların tek seferde ve eş zamanlı yapılmasıdır. Reformların başında ülkede iktidar büyük rol oynuyorsa, iktidarın gücünü azaltmak gereklidir. Bu sadece ekonomik değil politik bir reformdur. En önemli ekonomik reformların politik reformlar olduğu söylenebilir. Balcerowicz bunun zor olduğunu ve gerekli bir adım olduğunu belirtmiştir. Siyasi iktidar çok büyükse genellikle kurumlar da zayıftır. Çünkü özel mülkiyet haklarının korunması mümkün değildir veya sisteme karşı büyük güvensizlik vardır (Aslund, 2002).

Neoklasik geçiş stratejileri altında reform programları genellikle "Washington Uzlaşması"na dayalı politikalarlardır. Bu politikalar IMF ve Dünya Bankası tarafından bütün gelişmekte olan ülkelere önerilmektedir. Bu program John Williamson tarafından Washington Consensus olarak adlandırılmıştır. Bu politikalar IMF ve Dünya Bankası uzmanları tarafından ilk kez Latin Amerika'da makroekonomik istikrarı sağlamak için uygulanmıştır (Yıldız, 2019).

Radikal reform listesi şu şekilde sıralanmaktadır:

1. Mali disiplin: Mali disiplin Washington uzlaşmasının en önemli politikalarından birisidir ve birinci sırada bulunmaktadır. Stratejinin temelinde bütçe açıklarının, ödemeler dengesinin ve enflasyonun azaltılması yer alır. Mali disiplin makroekonomik istikrarsızlığı önlemede ve bütçe açıklarının düşük tutulmasında en uygun yöntemdir. Bu politika sonucunda ülke ekonomisi kapılarını yabancı yatırımcılara açmaktadır. Aynı zamanda sıkı para politikası sonucunda ülkede oluşan yüksek enflasyonun düşeceği ön görülmüştür.

2. Kamu harcamaları: Kamu harcamalarında önceliklerin eğitim, sağlık ve altyapıya verilmesi, diğer alanlarda bu alanları desteklemesi önem taşımaktadır.
3. Vergi düzenlemelerinin yapılması: Marjinal vergi oranların azaltılmasını sağlayacak vergi düzenlemelerinin yapılması önem taşımaktadır.
4. Finansal Liberalizasyon: Faiz oranlarına müdahalenin sıfıra indirilmesi ve piyasa tarafından belirlenmesi gerekmektedir.
5. Döviz Kuru Politikaları: Uluslararası piyasada rekabet sağlayacak bir döviz kuru oluşturulmalıdır.
6. Dış Ticaretin serbestleştirilmesi: Dış ticareti engeleyecek miktar ve oran kısıtlamalarının ortadan kaldırılmasını için bir politika uygulanmalıdır.
7. Doğrudan Yabancı yatırımların serbestleşmesi: Doğrudan yabancı yatırımları engelleyecek kısıtlamaların ortadan kaldırılması yatırımların ülkeye girişine dair bir engel oluşturmamalıdır.
8. Özelleştirme: Kamuya ait olan işletmeler özelleştirilmelidir.
9. Ekonominin Serbestleşmesi (Deregülasyon): Firmaların yeni piyasaya girişini engelleyen unsurların ve kamu hizmetleri hariç tüm kısıtlamaların ortadan kaldırılması.
10. Mülkiyet hakları: Bireylerin ve firmaların yasal mülkiyet haklarının güvence altına alınmasıdır.

Şok terapi ilk olarak Jeffrey Sachs, Leszek Balcerowicz ve David Lipton tarafından hazırlanmıştır. Bu üç ekonomist bizzat geçiş ekonomilerindeki reformları takip edip başarısız olma nedenlerini ortaya çıkarmaya çalışmışlardır. İlk olarak radikal ve kapsamlı reformlar Polonya'da başlamıştır. Benzer sıkıntılar yaşayan diğer ülkeler ise bu modelden esinlenerek kendi ülkelerinde aynı reformları sırayla uygulama başlamışlardır (Güler, 2012).

Lipton ve Sachs radikal fiyat liberalizasyonu ve istikrarın öneminden bahsederken, bu politikaların aynı zamanda tehlikeli olma ihtimalini de belirtmişlerdir. Eski sosyalist ekonomilerinde ürünlerin kıt olması nedeniyle fiyatların serbest bırakılması ani bir fiyat yükselmesine sebep olacaktır. Lipton ve Sachs fiyatların yükselmesinin enflasyona neden olacağına, bunu önlemek için de reel para arzının azaltılması gerektiğini savunmaktadırlar. Bu önemleri almak için sübvansiyonların kaldırılmasına, ücretlerin kontrolüne, devlet kredilerinin azaltılmasına vurgu yapmışlardır (D. Lipton and J. D. Sachs, 1990).

Şok terapinin uygulanma sebebi, aşamalı reforma göre daha efektif olması aşamalı geçişten piyasa ekonomisine geçişte sıkıntılara yol açacağı düşünülmesidir. Şok terapi taraftarları liberalizasyon ve makro istikrar programı sonucunda piyasa ekonomisini çalıştıracak olan güçlerin ortaya çıkması eşliğinde ekonomik canlanmayı oluşturacağını ileri sürmektedirler. Sonuç olarak reformların başında ekonomik küçülme görülse de daha sonra ekonomik büyümeye istikrar oluşturacaktır (Mueller, 2007).

Şok terapinin bir diğer savunucusu Leszek Balcerowicz'e göre reformlar yavaş olduğu takdirde bir sonuç göstermez. Aşamalı ve yavaş reformların politik riskler yaratacağını savunmaktadır. Balcerowicz reformların radikal ve hızlı olması gerektiğini belirtmiştir. Çünkü reformların ilerleyen zamanında değişime karşı çıkacak gruplar direniş gösterebilirler (Aslund, 2002).

Reformları uygulamaya başlarken yapılacak en önemli şey hiperenflasyonu durdurmak, önemli ölçüde devlet bütçe açığını azaltmak, daha sonra Maliye Bakanlığı'nın kontrolü altında merkezi bir maliye politikasını uygulamaktır. Aynı nedenlerle, para politikasını sıkılaştırmak ve pozitif reel faiz oranlarının oluşturulmasını sağlamak gerekmektedir. Merkez bankası düşük enflasyonu korumayı amaçlayan bağımsız bir kurum haline getirilmelidir.

En başarılı reformlar, en güçlü demokratik sisteme ve gelişmiş sivil topluma sahip ülkelerde ciddi ama yıkıcı olmayan ekonomik krizlerde oluşmaktadır. Bu koşullara göre bu tanıma en uygun Polonya ve Estonya'dır. Aynı zamanda demokratik gelenekleri olan ülkelere tam olarak Orta Avrupa ve Baltık ülkelerinden iyi sonuçlar beklenmiştir. En kötü sonuçlar ise demokratikleşmemiş, ekonomileri durgunluk ve tahrip olmuş ülkelere görülmektedir.

Aslund, şok terapinin başında yeni kurumların kurulması ve özelleştirmenin biraz zaman alacağını belirtmiştir. Asıl soru: Reformların hızlı bir şekilde gerçekleştirilip gerçekleştirilmemesiydi. Farklı ekonomik reform süreçlerinin farklı hızları vardır. Radikal reform taraftarları, en önemli reformların mümkün olan en kısa sürede yapılmasını istemekteydi. Çünkü dönüşümü istemeyenlerin yeni sistemi engellemeye çalışacakları düşünülüyordu. (Aslund, 2002)

Şok terapi taraftarlarına göre reform sürecinde oluşacak olumsuz sonuçlar yaşam standartlarının düşmesine, işsizliğin artmasına neden olacaktır. Program bir bütün olarak uygulansa uzun vadede istikrarı artıracaktır (D. Lipton and J. D. Sachs, 1990).

Geçiş ekonomileri üzerine uzmanlaşan iktisatçılar, farklı ülkelerde farklı ekonomik modellerin uygulandığını belirtmişlerdir. Reformlara başlamadan önce dikkat edilmesi gereken şeylerden birisi de ülkenin içinde bulunduğu durumdur. Uygulanacak modelin başarısı buna bağlıdır.

Radikal dönüşümlerin gerçekleştirilmesinin önemli nedenlerinden birisi, komünist sistemin çöküşünden sonra, devlet bütçesinin bilinçsizce harcanması ve ekonomik rant sağlamak adına kullanılmasıdır. Bu sebepten radikal reform tek seçenek olmuştur (Balcerowicz, 1995). Her şey ani bir şekilde değiştiğinden geçiş döneminin başında ekonominin durumu hakkında kesin bilgiler son derece sınırlı olmuştur. İlk istatistik verilerin ise tamamen yanlış olduğu ortaya çıkmıştır. Radikal reform savunucularından Ficher, geçiş süresinin yıllar alacağını, aynı zamanda bütün reformların aynı anda yapılamayacağını belirtmiştir. Herkes için açık olan, büyük işletmelerin ve toprak reformunun özelleştirilmesinin yıllar alacaktır aynı şekilde vergi, sosyal, yasal reformlar da buna dahildir. (Aslund, 2002)

J. Sachs'a göre, ülkelerin büyük bir kısmı geçiş dönemine tükenmiş döviz rezervleriyle ve aşırı borçlanmayla başlamıştır. Finansal istikrar sağlamak için bu ülkelerin döviz rezervlerini ve dış borçlarını karşılamak için bazı uluslararası yardımlar alması gerektiğini savunmaktadır. Sachs, uluslararası yardımın sadece ekonomik olarak değil aynı zamanda politik olarak da önemli olduğuna belirtmiştir: "Uluslararası destekler önemli rol oynamakta, çünkü reformların ilk aşamasında çok kırılgan olduğu görülmektedir. Bir fikir birliğinin olmaması, karamsar bakış açıları ve reformcuların devlet alanındaki konumunun çok güçlü olmaması reformların başarısız olmasını tetiklemiştir (D. Lipton and J. D. Sachs, 1990).

Geçiş ekonomilerinde reform sürecinde en önemli unsurlardan birisi de "hız"dır. Şok terapi reformcularından Sachs, reform programını "piyasa ekonomisine sıçrayış" olarak tanımlamıştır. Geçiş sürecine yönelik reformların aşamalı olarak değil, tek bir seferde yapılması gerektiğini belirtmiştir. Bu stratejinin "şok terapi", "big bang" veya "radikal" olarak adlandırılmasının sebebi bu yaklaşımdır.

Reform sürecine yönelik diğer önemli unsurlardan birisi de politik yapıdır. Çünkü şok terapi taraftarları piyasa ekonomisinin başarılı olması için demokratik yapının olması gerektiğini savunmaktadırlar. Dolayısıyla başarılı bir ekonomik reform için politik bakımdan demokratik yapının olması gerekmektedir.

1980'li yılların sonunda Orta ve Doğu Avrupa'da komünist sistemin çöküşü ile başlayıp SSCB'nin dağılmasıyla devam eden süreçte yaşanan geçiş, ekonomik sistemin değişimine işaret ederken, aynı zamanda politik yapının değişimini de ifade etmektedir. Merkezi planlama sisteminden piyasa ekonomisine geçen ülkelerde ekonomik sistemle birlikte politik yapı da değişmiştir dolayısıyla tek partili sistemden demokratik yola yönetilen bir sisteme geçilmiştir. Şok terapi taraftarlarına göre demokratik yapının gerekliliğinin ana unsurlarından biri elit sınıfın ortadan kalkması ve gücünü kaybetmesidir. Amaç yeni politik yapının korunmasıdır aksi takdirde bu sınıf geçiş sürecinde rant kollama girişiminde bulunulacaktır (Marangos, 2005).

BÖLÜM II. BAĞIMSIZLIKTAN SONRA GÜRCİSTAN EKONOMİSİ

2.1. Zviad Gamsakhurdia Dönemi

Sovyet Birliği'nin son yıllarında nüfusun bağımsız siyasi faaliyet kaynağının temeli siyasi çıkarlar, Gürcü kültürü ve dili olmuştur. Milliyet ve dil kaybı tehlikesi, ulusal bağımsızlık hareketinin ortaya çıkmasına ve gelişmesine neden olmuştur. Gürcistan nüfusunun özellikleri Sovyet Birliği'nin içerisinde sınırlanmış ve politik bakımdan özgür şekilde yönetilememiştir. Bu özellikler dil ve milli kültür olmuştur. Bu nitelikler Gürcistan'ın bağımsızlık çabasının ve SSCB'den ayrılma isteğinin temelini oluşturmuştur. Aynı zamanda 1980'li yılların sonunda SSCB'de oluşan ekonomik ve politik krizden dolayı, Gürcistan nüfusunun çoğunluğu itirazlarını bildirmiştir. 9 Nisan 1989 yılında Tiflis'te yapılan protestoda 19 kişi hayatını kaybetmiş, bu olaydan sonra Gürcü halkının Komünist Partisi'ne karşı güvensizliği artmış ve bağımsızlık isteği daha da güçlenmiştir.

1990'lı yılların başında Gürcistan'da yaşanan iktidar değişiklikleri kitlelerin canlanmasını ve toplumsal hareketi başlatmıştır. Bu değişimler ülkenin sosyo-politik, sosyo-ekonomik gelişiminde derin bir iz bırakmıştır. Gül Devrimi'ne kadar ülkede üç iktidar değişikliği yapılmış, her biri farklı şekilde olmuştur. İlk süreç, 1989 yılında SSCB'nin var oluşunu sürdürdüğü halde Gürcü halkının bağımsızlığını istemesi olmuştur. İkinci süreç, 1990 yılının başında Zviad Gamsakhurdia'nın iktidara gelmesi olmuştur. Üçüncü süreç ise Z. Gamsakhurdia'nın darbeden dolayı ülkeyi terk etmesi ve Eduard Şeverdnadze'nin iktidara gelişi ile başlamıştır.

2.1.1. Ulusal devrim: Z. Gamsakhurdia'nın iktidara gelişi

Zviad Gamsakhurdia 1939 yılında Gürcistan'ın başkenti Tiflis'te seçkin bir Gürcü ailesinde dünyaya gelmiştir. Babası Konstantine Gamsakhurdia XX. yüzyılın en ünlü Gürcü yazarlarından biridir. Zviad Gamsakhurdia ise babasının yolundan giderek filoloji eğitimi almış, daha sonra ise çevirmenlik, edebiyat eleştirmenliği yapmış ve üniversitede ders vermiştir.

Gürcistan'da 1950'li yıllarda Sovyet yönetimi Gürcü kültürünü ülkede kısıtlamaya çalışmış, Zviad Gamsakhurdia arkadaşı Merab Kostava ile birlikte 1955 yılında insan hakları ihlalleri raporları hazırlayan "Gorgasali" adlı gençlik grubu kurmuştur. Zviad Gamsakhurdia 1956 ve 1958 yıllarında Tiflis şehrinde düzenlenen Sovyet Birliği'ne karşı protestolarda tutuklanmıştır (Jones, 2013). Özgürlüğüne kavuştuktan sonra da bağımsızlık uğruna Sovyet Birliği güçlerine karşı çıkmıştır. Zviad Gamsakhurdia "İnsan Hakları Savunmak için Girişim Gurubu" ve "Gürcü Helsinki Grubu" gibi Sovyetler Birliği karşıtı oluşumları kurmuştur. 1977 yılında Sovyetler Birliği dış işleri bakanı olan Eduard Şeverdnadze tarafından tutuklatılmış, iki yıl sonra serbest bırakılmıştır. SSCB başkanı M. Gorbaçov'un "Glasnost" politikasını öne sürdüğü zaman Zviad Gamsakhurdia yeniden bağımsızlık eylemlerinde bulunmuştur.

1990 yılının Ekim ayında Gürcistan'da ilk kez çok partili seçimler yapılmıştır. Ülkede yaklaşık 130 parti ve koalisyon kurulmuş, içlerinde en popüler "Yuvarlak Masa" partisi olmuştur. O dönem toplum parti programını değil, lideri desteklemekteydi. Seçimlerde "Yuvarlak Masa" koalisyonu kazanmıştır. O dönem ülkede birden fazla sorun vardı. Toplumun Gamsakhurdia'dan beklediği tüm sorunları çözmesi olmuş ancak Osetyada silahlı çatışmalar başlamış, Abhazya ve Acara Bölgelerinde bir dizi problemler ortaya çıkmıştır.

31 Mart 1991 tarihinde Gürcistan'da bağımsızlıkla ilgili bir referandum yapılmıştır. Referanduma katılan halkın %91'i Gürcistan'ın SSCB'den ayrılmasını istemiştir. Bu gelişmelerin ardından 9 Nisan 1991'de kabul edilen bağımsızlık yasası ile bağımsız, üniter ve bölünmez bir devlet olarak kurulmuştur (Асатиани, 2009). Ülkenin yönetim şekli Demokratik Cumhuriyet olarak belirlenmiş Cumhurbaşkanı ise Zviad Gamsakhurdia seçilmiştir. Aynı zamanda önemli hususlardan birisi de Gürcistan bağımsızlığını SSCB dağılmadan ilan etmesi olmuştur. Dolayısıyla Gürcistan devleti önce SSCB daha sonra Rusya Federasyonu arasında bir dizi problem ortaya çıkarmıştır.

1991 yılında Referandumun sonuçları açıklandığı zaman Zviad Gamsakhurdia iki saatlik konuşma yapmıştır. Konuşmasında "Gürcü-Rus ilişkisine, 1920 Mayıs Antlaşması'nın Sovyet Rusya'yı ihlal etmesine, Gürcistan'ın SSCB tarafından 1921 yılında istilasına, Batılı ülkelerin bu duruma kayıtsız kalmasına, 1989 yılında Kırmızı ordunun Tbilisi şehrinde 9 kişinin hayatını kaybetmesine sebep olmasına değinmiş ve son olarak da

şu sözleri ifade etmiştir: “Gürcü halkı hiçbir zaman özgürlüğünü kaybetmedi.” Zviad Gamsakhurdia’nın konuşmasını resmi olarak Gürcü Ortodoks Kilisesi desteklemiştir.

Gürcistan Cumhuriyeti Yüksek Konseyi'nin ilk oturumunda (14 Kasım 1990) Zviad Gamsakhurdia, Yüksek Kurul Başkanı olarak seçilmiştir. Bu görevi Mart 1991 tarihine kadar yapmıştır. Söz konusu oturumun kararıyla, ülkenin adı "Gürcistan Cumhuriyeti" olmuş, Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti'nin (Bayrak, Arması ve Marşı) Devlet atributları restore edilmiştir. Aynı zamanda, bağımsızlık yeniden kurulana kadar geçiş dönemi ilan edilmiştir (Jones, 2013).

İstisnalar dışında, eski Sovyet ülkeleri başkanları eski sistemde yüksek rütbeli kişiler olmuştur. 1990 yılında o istisnalardan biri olarak Gürcistan’da çok partili seçim sonucunda Zviad Gamsakhurdia en popüler Cumhurbaşkanı olmuştur.

O dönem herkesi aynı fikrin etrafında toplayan, insanları bir araya getiren, tüm sosyal sınıfları birleştiren ulusal bağımsızlık olmuştur. Zviadistlerin⁶ iktidara gelmesiyle çatışmalar ortaya çıkmış, Komünist Partisi bürokratları ve milliyetçiler karşı karşıya kalmışlardır. Zviadistler ise toplum tarafından desteklenmiştir (Долидзе, 2007). Bu ulusal devrimin bir sonucu olarak, en radikal değişiklikler politik ve kültürel alanlarda meydana gelmiştir:

- 1) Komünistler iktidardan uzaklaştırılmış, yerlerine ise Gürcü milliyetçileri geçmiştir
- 2) Gürcistan bağımsız bir devlet olarak ilan edilmiştir
- 3) Tüm alanlarda Gürcüleşme başlamış, Rus dili ortadan kaldırılmıştır
- 4) İşçilerin egemenliği Gürcü milletin gücüyle değiştirilmiştir

Bununla birlikte, ekonomik ve sosyal yapılar, komünist yönetiminin son yıllarında olduğu gibi kalmıştır. Sanayi ve ticaretin büyük bir kısmı kamu ağırlıklı kalmış, kolektif çiftlikler var olmaya devam etmiş ve yeni elit kesim özelleştirmelere karşı çıkmıştır. Bazı kamu alanlarında değişiklikler yapılmış, örneğin ülke başkanının konumu, valilik kurumu oluşturulmuştur. Genel olarak devlet yapısında değişiklikler yapılmamıştır. O dönem Cumhuriyetin Temel Kanunu kabul edilmemiş, Sovyet Anayasasında değişiklikler

---

⁶ Zviadistler-Zviad Gamsakhurdianın taraftarları kendilerini Zviadistler olarak adlandırmışlardır.

yapılarak genel çizgileri aynı kalmıştır. (Dolidze, 2006) göre, Gürcistan halkı henüz belirleyici ve radikal değişikliklere hazır olmadığından, oluşan koşullarda geniş çaplı dönüşüm toplum için felaket olacaktır. Dolayısıyla, o zamanın seçkinleri ülkeyi bağımsızlığa hazırlanması için belirli bir süre “Geçiş Döneminin” olmasının gerekli olduğunu belirtmişlerdir. Bu madde 1991 yılının Mart ayında kabul edilen anayasada doğrudan belirtilmiştir.

Zviad Gamsakhurdia iktidara geldiği zaman SSCB'nin son yıllarında ekonomik krizden etkilenmiş bir ülkeyle karşı karşıya kalmıştır. Aynı zamanda politik ve toplumsal sorunlar durumu daha da zorlaştırmıştır. 1989 yılında SSCB'nin bir çok ülkesinde olduğu gibi Gürcistan'da da etnik sorunlar ortaya çıkmıştır. Gürcistan bağımsızlığını ilan eder etmez silahlı çatışmalar başlamıştır. Güney Osetya bağımsızlığını istediği zaman Z. Gamsakhurdia bölgenin özerkliğini iptal etmiş, bu adım Gürcü ve Osetinlerin ilişkilerini daha da çıkmaza sokmuştur. O dönem oluşan siyasi problemlerden dolayı bölgelerin kontrolü kaybedilmiştir. Aynı zamanda bölgelerin ekonomik kontrolü de mümkünsüz hale gelmiştir. Bu çatışmaların maliyeti yüksek olmuş, kalkınmayı engellemiş ve ülke ekonomisi çıkmaza sokmuştur. 1990'ların başında iç çatışmalar sonucunda nüfusun yaşam standardında büyük bir düşüş görülmüştür. Kriz toplumun göç etmesine sebep olmuştur (David Chkharatishvili, Roman Gotiridze and Bessarion Kitsmarishvili, 2004).

Zviad Gamsakhurdia'nın başkanlık yaptığı dönemde Gürcistan'ın bağımsızlığı uluslararası toplumlar tarafından tanınmamıştır (Revaz Koiva, Edisher Baghaturia and Yulia Nikitina, 2017). SSCB resmi olarak dağılmadığı için Gürcistan'ın bağımsızlığı tanınmamış, dolayısıyla uluslararası kuruluşlar tarafından yardımlar alınamamıştır (Bakhtadze, 2007). Hiç bir taraftan yardım alamayan ülke daha da zor durumda kalmıştır.

Gürcistan ekonomisi tüm Sovyet Birliği ülkeleriyle entegre olduğu için, devletin bağımsızlığının ilan edilmesiyle tek ekonomik zincir kırılmıştır (Papava, 2012). Bu ekonomik sorun Zviad Gamsakhurdia'nın siyasi rejiminin istikrarını olumsuz şekilde etkilemiştir. Tüm ekonomik ilişkilerin kırılması toplumun maddi durumunu etkilemiştir. Aynı zamanda Cumhurbaşkanı'nın popülerliği yönetici kesiminde azalmıştır.

Sovyetler Birliği'nin dağılması genel olarak ekonomik çöküşe yol açmıştır. Sovyet sonrası alanda işletmelerin işleyişinde kırılmalar oluşmuştur. Zviad Gamsakhurdia

"Samtredia' demiryolu hattını bağlamış ve Rusya'yla ticari ilişkilere son vermiştir (Rondeli, 2011). Dolayısıyla bu adım ülke ekonomisini negatif şekilde etkilemiştir. Gürcistan hükümetinin bu adımı iki ülkenin ekonomik ilişkisine zarar vermiştir. Sonuç olarak diğer Eski Sovyet ülkeleriyle kıyasladığımız zaman Gürcistan'da endüstri ilişkileri daha erken kesilmiştir. Alınan önemlerden sonra da Rusya Gürcistan'ın bir numaralı ticaret ortağı olmuştur (Vladimer Papava and Teymuraz Beridze, 1994). Gamsakhurdia'nın hükümeti daima SSCB'yle çatışma halinde olmuş, oluşan çatışmalar genellikle Güney Osetya ve Abhazya bölgeleri için olmuştur (Jones, 2013, s. 68).

Bağımsızlıktan sonra bazı kesimin beklentileri karşılanmamış, Gamsakhurdia hükümeti özelleştirmeleri başlatmadığı için korku yaratmıştır. Bu kişiler gölge ekonomisinden maddi kaynaklara sahip oldukları için, özelleştirmelerden fayda sağlamayı amaçlamışlardır. Aynı zamanda bu kişiler üst düzey bağlantılara da sahiptiler (A. Tukvadze ve I. D. Ubilova, 2017). 1992 yılındaki darbeyi finanse eden kişiler arasında eski Sovyet yöneticilerinin olduğu varsayılmış bu kişilerin çalışmaları Gamsakhurdia yönetiminden etkilenmiştir. Toplum bu olayları sosyalizme geri dönüş olarak algılamıştır. Dolayısıyla bazı kesimin memnuniyetsizliği sonucu 1992 yılı darbeyle sonuçlanmıştır.

Gamsakhurdia'nın başkanlık süresi 8 ay olmuştur. Bu süre zarfında ülkede bir çok olumsuz olaylar yaşanmıştır. Başkanlık yaptığı dönemde Güney Osetya'da silahlı çatışmalar başlamış, 1 Eylül tarihinde ise Güney Osetya Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Bu olaydan sonra Tiflis'te miting düzenlenmiş, halk tarafından Gürcistan Cumhurbaşkanı'nın ve Gürcistan hükümetinin istifası istenmiştir. Mitingde halk ve polis karşı karşıya kalmış ve 6 kişi yaralanmıştır. 1992 yılının Ocak ayında Askeri darbe düzenlenmiştir. Parlamento binasının sığınağında saklanan Gamsakhurdia, ikamet ettiği yeri terk etmiş ve Ermenistan'a geçmiştir (Mchedlidze, 1999). Z. Gamsakhurdia ve taraftarlarının ülkeyi terk etmesi ile birlikte Gürcistan'ı Yüksek Konsey yönetmiştir. Yeni Gürcü hükümeti, Gamsakhurdia'yı iade etmediği takdirde komşu ülkeyi ekonomik bir abluka ile tehdit etmiştir. Bu sebepten dolayı Z. Gamsakhurdia birkaç gün sonra Ermenistan'dan Çeçenistan'a geçmek durumunda kalmıştır (Gaceciladze, 1992). Kısa bir süre Çeçenistan'da kalan Z. Gamsakhurdia daha sonra ülkeye geri dönmüştür. Gürcistan'da iktidara gelen liderler, SSCB'nin eski Dış İşleri Bakanı olan Eduard Şevardnadze'nin başkanlık ettiği Gürcistan Devlet Konseyi'ni kurmuşlardır. Zviadistler terimi ile birleşmiş olan Gamsakhurdia'nın destekçileri, eski

Cumhurbaşkanının sınır dışı edilmesi ile barışmamış ve yeni Gürcü hükümetiyle mücadeleye devam etmişler.

O dönem 1978 yılında oluşturulan anayasada değişiklik yapılmış, geçici bir hükümet kurulmuş ve 1921 yılının Gürcü Demokratik Cumhuriyetinin Anayasası yeniden restore edilmiştir ("საქართველოს რესპუბლიკის სამხედრო საბჭოს დეკლარაცია", საქართველოს რესპუბლიკა #36(309), 1992). O dönem yeni rejim sosyo-politik reformların uygulanmasına başlamış, medyaya daha fazla özgürlük tanımış, üniversitelere rektör seçme hakkı verilmiş, küçük ölçekli işletmeler özelleştirilmiş ve tarım reformu yapılmıştır. Aynı zamanda etnik çatışmaları sonlandırmak için adımlar atılmıştır. Ülkeyi dış politik izolasyonun durumundan çıkarmak için de belirleyici adımlar atılmıştır. Gaceciladze'nin sözlerine göre halk tarafından seçilen eski hükümetin yapamadığını güçle gelen bir rejim yapmıştır.

90'lı yıllarda Gürcistan ve diğer post-komünist devletler bilinmeyen bir ekonomik reform yoluna girmişlerdir. Diğer ülkelerden farklı olarak Gürcistan için bu süreç zorluklarla ilişkilidir. Gürcistan o dönem iç savaşlarla, çatışmalarla, ekonomik krizlerle karşı karşıya kalmıştır. Aynı zamanda bu sorunlardan ziyade ülkede enerji ve ulaşım sorunu da yaşanmıştır.

Diğer ülkelerden farklı olarak, Gürcistan'ın birden fazla ciddi sorunun eş zamanlı çözümüne ihtiyaç duyulmuştur. Ülke bağımsız bir ekonomik sistem ve bağımsız bir devlet kurmak zorunda kalmıştır. Bu bağlamda ülkede ekonomik reformları uygulayacak kurumların olmaması, zamanlama olarak geç bir ekonomik politikanın uygulanmaya çalışılması bir sonuç göstermemiştir. Gürcistan'ı diğer post-sovyet ülkeleriyle kıyasladığımız zaman hiçbir geçişi bu kadar ağır yaşamamıştır. Gürcistan devleti bağımsızlığını ilan ettikten sonra ülkenin ekonomik durumunu iyileştirmek adına pisaya ekonomisine geçiş için reformların yapılacağını açıklamıştır. Ekonomik reformların ilk yılları Gürcistan için trajik olmuştur. 1991-1992 yılları arasında Gürcistan'da iç savaşla birlikte darbe girişimi de olmuştur. Aynı zamanda o dönem suç oranları ve yolsuzluklar artmıştır. Savaştan dolayı ülkeden göç edenlerin sayısı artmış bu sebepten ülkede personel eksikliği görülmüştür.

Ekonomik reformlar birkaç yönde uygulanmaya konmalıdır. Dolayısıyla devlet kendi para birimini oluşturmalıdır. O dönem ise Gürcistan'ın kendi para birimi bulunmamaktaydı. Rusya Federasyonu'nun rublesi kullanılmaktaydı. Daha sonra kurumların kurulması, ekonominin ve dış ekonominin serbestleşmesi, vergi sisteminde düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

Zviad Gamsakhurdia başarılı bir devrimci fakat başarısız bir politikacı olmuştur. Dolayısıyla onun politikacı olmadığını, bu sebepten hatalar yaptığını ortaya çıkarmıştır. Etnik gruplar ile ilgili stratejilerin yanlış olduğundan bir dizi sorunlar yaratmıştır. Diğer taraftan önce SSCB daha sonra B.Eltsin yönetimindeki Rusya Federasyonunun Gürcistan'a karşı adımları ülkedeki sorunları daha da çıkmaza sokmuştur. Zviad Gamsakhurdia iktidara geldiği zaman ülkeyi yönetecek kurumların ve ekonomik reformları yönlendirecek kişilerin olmaması durumu zorlaştırmıştır.

Z. Gamsakhurdia hükümeti neden Gürcistan'da istikrarlı bir devlet oluşturamadı? Birincisi, Alexander Motley'nin belirttiği gibi, ülke totaliter bir yıkımın mirasıydı. Bölgeleri kontrol etmek ve maaşları artırmak için kaynaklar olmadığından devlet yapıları zayıflamıştır. İkincisi, ülkede “devletçilik” sorunu vardı, yani kimin yeni devlete ait olması gerektiğine karar vermesi gerekliydi.

2.1.2. Geçiş döneminde Gürcistan'da yaşanan makroekonomik istikrar sorunsalı

Gürcistan'ın bağımsızlığının ilan edilmesinden sonra ülke ekonomisinin nasıl olması gerektiği ile ilgili düşünceler 1980'lerinin sonunda oluşmaya başlamıştır. Toplumun yanı sıra bağımsızlık fikri iktisatçıları yeni kavramların ortaya çıkarmasına yönlendirmiştir. Ekonomik reformların uygulanma sebebi mevcut ekonomik sistemde bozulmaların, düşük verimliliğin ve krizlerin ortaya çıkması olmuştur. Aynı zamanda ekonomik reformlar ülkeyi uluslararası reytingde iyi bir yere getirmek için veya ekonomik büyümeyi hızlandırmak amacıyla yapılmaktadır.

(Papava, 2013), Gürcistan'ın şok terapi modelini uygulamaya hazır olup olmadığını sorgulamıştır. Bu soruya cevap verebilmek için devlete ve devletin hangi özellikleri taşıdığına bakmak gerekmektedir. Doğu Avrupa ülkeleri ile eski SSCB devletleri birbirlerine

benzememektedir. SSCB'nin dağılmasıyla birlikte tüm kurumlar Rusya Federasyonu'na miras kalmıştır (Güler, 2007). Diğer ülkeler ise kendi kurumlarını ve devlet sistemini kurmak zorunda kalmıştır. Doğu Avrupa ülkelerine baktığımız zaman sosyalist sisteminin içerisinde daha az bir süre kaldıkları ve kendi devlet sistemleri, kurumları var olduğu görülmektedir. Bu nedenle merkezi planlama sisteminden piyasa ekonomisine geçişte reformları kontrol edecek kurumların var oluşu, geçişi daha hızlı atlatmalarını sağlamıştır. Gürcistan 70 yıl boyunca SSCB egemenliği altında yönetilmiştir. Diğer Cumhuriyetler gibi Gürcistan da bağımsızlığının başında zorlu bir süreç yaşamıştır. O dönem Gürcistan hükümetinin iki sorunu çözmesi önem taşımıştır: Devlet kurumlarının kurulması ve piyasa ekonomisinin oluşturulması (Асатиани, 2009). Balcerowicz'e göre devlet kurumlarının kurulması piyasa ekonomisine geçişten daha zordur ve zaman gerektiren bir süreçtir (Balcerowicz, 1995).

1990'lardan günümüze kadar, Gürcistan Cumhuriyeti tüm sosyalist devletleri gibi daha önce denenmeyen bir ekonomik reform yoluna girmiştir. Diğer ülkelerden farklı olarak Gürcistan için bu süreç özellikle zor olmuştur. Ekonomik sorunlarla birlikte ülkede politik sosyal problemler ortaya çıkmıştır. Son 28 yıl boyunca, Gürcistan, iç çatışmalarla ve iç savaşlarla, suçluluk oranının artmasıyla, enerji ve ulaşım sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Diğer ülkelerden farklı olarak Gürcistan'ın birden fazla sorunu eş zamanlı çözmesi gerekmektedir. O dönem ülke hem bağımsız bir ekonomik sistem hem de bağımsız bir devlet inşa ediyordu. Bu çerçevede ekonomik reformların başarılı bir şekilde uygulanabilme olasılığı düşük olmuş dünya ülkelerinin deneyimlerine baktığımız zaman hiçbir yerde ilgili bir deneyim yaşanmamıştır.

Gürcistan devleti bağımsızlığını ilan ettikten sonra ülke yöneticileri resmi olarak ekonomik reformların başladığını ilan etmiştir. Nodar Khadauri'ye göre deneyim eksikliği ve ekonomik çevrenin olmaması reformların yapılmasını zorlaştırmıştır. O dönem gelişmekte olan ülkelere önerilen Neoklasik politikalarından olan şok terapi Gürcistan'da uygulanmıştır. Şok terapi Polonya'nın eski Maliye Bakanı ve daha sonra Merkez Bankası Başkanı Leszek Balcerowicz ile bağlantılı olan "Balcerowicz Planı" olarak bilinen ekonomik reformlardır (Balcerowicz, 1994; Schaffer, 1992). 1992 yılının Ocak ayında bu model Rusya Federasyonunda E. Gaider tarafından uygulanmaya konmuştur. Bir ay sonra ise Gürcistan'da "Balcerowicz planı" Rus versiyonuyla uygulanmıştır (Papava, 1996). Gürcistan'da bu modeli uygulayan Başbakan yardımcısı Roman Gotsiridze olmuştur.

Balcerowicz'in planı çerçevesinde, Polonya'da sıkı maliye ve para politikaları uygulanmış dolayısıyla bu da fiyat serbestleşmesini, bütçeden yapılan bağışları ve sübvansiyonları, bütçe açıklarını önemli ölçüde azaltmış ve dolaşımdaki para miktarını sınırladığı görülmüştür. Polonya'da şok terapi 11 farklı reformun eş zamanlı olarak yürütüldüğü görülmüştür. Bu reformların temeli ekonomik liberalleşmeyi sağlamaktır. Gürcistan'da Şok Terapi 1992 yılında Rusya Federasyonu'yla eş zamanlı başlamıştır. Şok Terapi finansal istikrar, fiyat serbestleşmesi, bütçe açıklarının azaltılması, para politikası, vergi sisteminde düzenlemelerin yapılmasını ve devlet harcamalarının azaltılmasını kapsar (Balcerowicz, 1995). O dönem Gürcistan devletinin kendi vergi, maliye ve para politikasının bulunmaması ekonomik reformları çıkmaza sokmuştur.

Ekonomik reformların ilk yılları Gürcistan için trajik olmuştur. 1991-1992 yıllarındaki ülkedeki gerçeklik: Devlet darbesi, iç çatışmalar, iç savaş, personel eksikliği, yoksulluk, suç oranı, rüşvet reform politikalarını engellemiştir (Khadauri, 2012). O dönem Gürcistan'da reformların birden fazla yönde uygulanması gerekiyordu, ilk önce para ve vergi sisteminin oluşturulması, bağımsız bir ekonomik sistemin kurulması, bağımsız bir merkez bankası, özelleştirmeler, ticaretin serbestleşmesi ancak bunların hiç biri yapılmamıştır. Gürcistan devleti 1993 yılına kadar Rusya Federasyonu'nun para birimi olan Ruble kullanmıştır. Dolayısıyla her ne kadar Gürcistan Rusya'yla ticari ilişkisini sonlandırsa da Ruble'ye bağımlı kalmıştır.

Fiyat düzenlemesine yönelik ilk adımlar 1991 yılında atılmış Sovyet Birliği genelinde fiyatlar birkaç kez artmıştır. Gürcistan'da ilk Cumhurbaşkanı seçimlerine göre bazı ürünlerin (ekme ve şehir içi ulaşım) fiyatları değişmemiştir. Bu bağlamda Gürcistan'da radikal adımlar 1 Şubat 1992'den sonra atılmış, mal ve hizmetlerin fiyatları serbest bırakılmasından sonra fiyatlar keskin bir şekilde yükselmiştir (örneğin şekerin fiyatı 100 kat artmıştır) (Papava, 1995a).

Gürcistan devletinin kendi para birimine sahip olmaması, dolayısıyla Merkez Bankası'na, para basma ve ihraç yetkisine sahip olmadığından, reform için gerekli önlemleri alamamıştır. Aynı zamanda deneyim eksikliği ve finans gücü eksikliği reform süreçlerinin bağımsız olarak yürütülmesine izin vermemiş bu yüzden Gürcistan İMF ve Dünya Bankası'ndan yardım istemiştir. Bu kuruluşlar ülkede geçiş dönemini yönlendirmek için Gürcistan'a mali yardımlar, metodik ve metodolojik yardımda bulunmuşlardır.

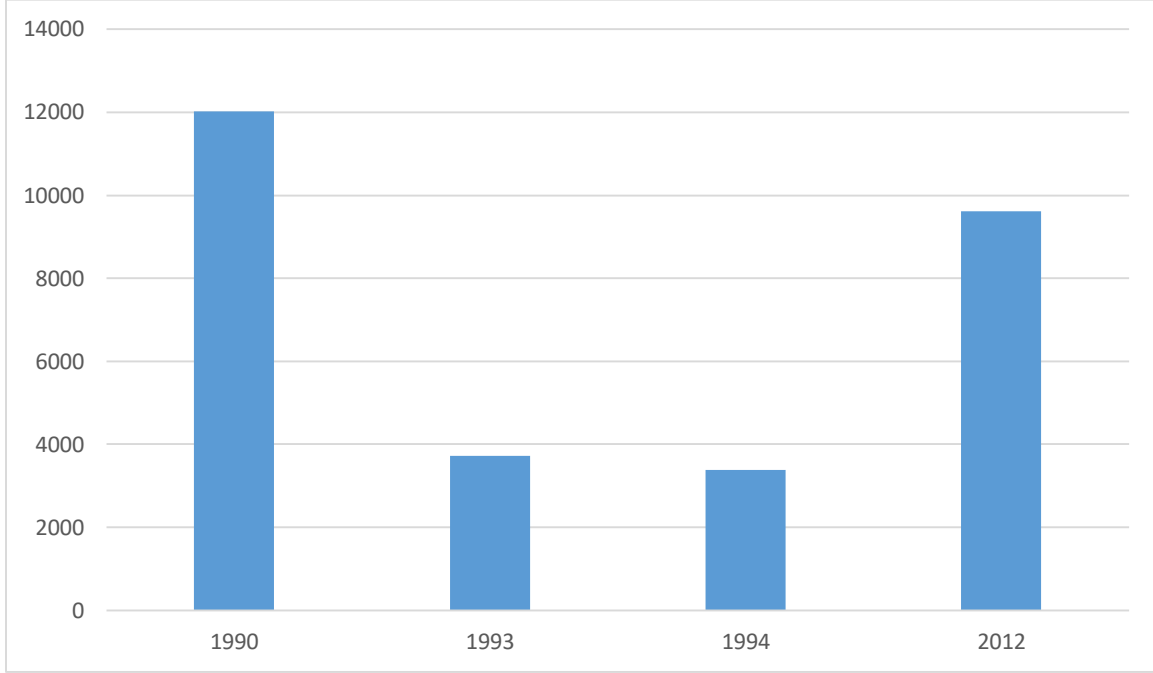
"Şok terapi" olarak bilinen sosyalizm sonrası dönüşümün en hızlı ve en etkili yolu Gürcistan'da neredeyse başarısız oldu. Sonuç olarak Gürcistan kuzey komşusundan esinlenerek uyguladığı reformlar tam anlamıyla ülkenin ekonomik durumunu daha da kötüleştirmiştir. Reformun ilk yıllarında ve daha sonra Rusya ülke ekonomisinin en büyük ihracatçısı olarak kalmış Gürcistan'ın dolaşımdaki para miktarı Rusya merkez bankasına bağlıydı bu da ülke yöneticilerinin para miktarını kontrol edemedikleri anlamına gelmektedir.

Şok terapi modelinin uygulanması sırasında aktif şekilde kurumların çalışması gerekmektedir. Bu tür kurumların olmadığı takdirde şok terapinin başarısız olduğu görülmektedir. Balcerowicz'in Polonya'da uyguladığı modelle Gürcistan'da yapılan ekonomik reformlar arasında farklılıklar mevcuttur.

Gürcistan toplumu sosyalist sistemin altında uzun süre yaşadığından, piyasa ekonomisine geçiş için reformlar yapılsa da başarılı olması zor olmuştur. İktisatçılar arasında iki bakış açısı mevcuttur. Bazı araştırmacılara göre reformlara başlamadan önce devlet kurumlarının kurulması gerekmektedir. Diğer bakış açısına göre kurumların kurulması uzun bir süre alacağını ve yıllar sürebilme ihtimalini öne sürmüşlerdir. Rusya örneğinde görüldüğü gibi reformların ilk dönemi ülke daha fazla sorun yaşamış Gaidarin sözlerine göre "Yapılması gereken ülkeyi iç savaştan ve açlıktan kurtarmaktı ve biz bunu yaptık". Her ne kadar Rusya bu sorunlardan kaçsa da Gürcistan bu sorunlarla karşı karşıya kaldı.

Ekonomik reformlara başlamadan önce ülkenin başlangıç koşullarına bakmak gerekir çünkü uygulamaya konulacak modelin başarılı olup olmaması buna dayanmaktadır. Geçiş sürecinin başında ülkeler arasında farklılıklar mevcut olduğu için bu modelin uygulanmasında ülkeye özgü faktörler göz önünde bulundurulmalıdır. Eski yapının değiştirilmesi ve ekonominin geçiş sürecinde yeniden yapılanması için önerilen reformlar genellikle efektif olmamış ve birçok hatalar ortaya çıkmıştır. Bunun sebebi tüm ülkelere IMF, DB tarafından aynı reçete önermesi olmuştur.

Şekil 2.1. Gürcistan'ın GSYH sabit fiyatları Milyon GEL

Kaynak: (Georgia N. S., 2020)

Grafikte görüldüğü gibi 1990 yılında Gürcistan'ın GSYH'si diğer yıllarla kıyasladığımız zaman yüksek olmuştur. 1993-1994 yılları arasındaki oranlara baktığımız zaman GSYH miktarını dikkate almak gerekir. O yıllarda Gürcistan'ın GSYH'sini iç savaş, çatışmalar ve Sovyet Birliği'nin çöküşünü takip eden zor ekonomik durum etkilemiştir. Aynı zamanda 1990 yılının GSYH içinde Abhazya bölgesinin gelirleri de hesaplanmaktadır. 1993 yılından sonraki yıllarda Abhazya bölgesinin GSYH'si yansıtılmamaktadır.

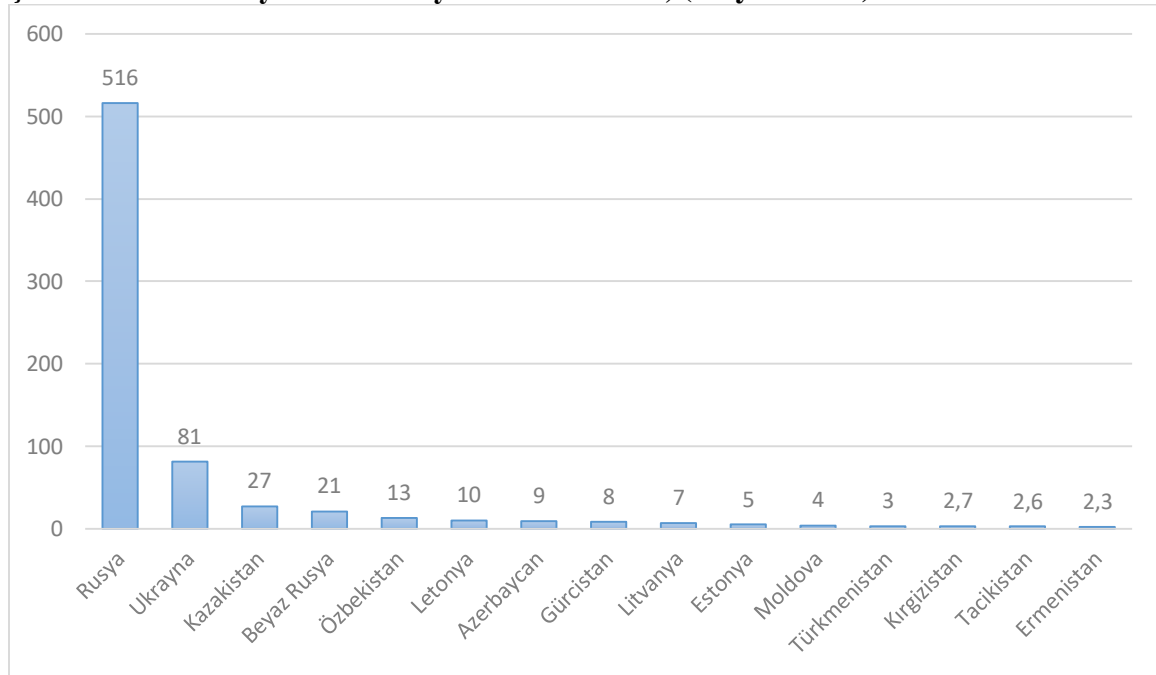
Tablo 2.1. Eski Sosyalist Ülkelerde Üretim Düşüş Süresi

Ülkeler	Üretim düşüş süresi (1990-1995)
Orta ve Doğu Avrupa, Baltık ülkeleri	4
Eski SSCB ülkeleri	
Ermenistan	4
Azerbaycan	6
Beyaz Rusya	6
Gürcistan	5
Kazakistan	6
Kırgızistan	6
Moldova	7
Rusya	7
Tacikistan	7
Ukrayna	10
Özbekistan	6

Kaynak: (Transition (2002), January-February. World Bank)

1990 yılından sonra Gürcistan ekonomisinde düşüşler yaşanmış, bu süreç 5 yıl devam etmiştir, sebep olarak siyasi ve etnopolitik savaşlar öne sürülmüştür. 1990-1993 yılları arasında GSYH yıllık olarak %28 azalmıştır. Gürcistan nüfusunun satın alma gücü 1990 yılında 4333 dolarken 1993 yılında 1473 dolara inmiştir. 1995 yılında üretim hacmi %78 düştüğü görülmüştür. Doğu Avrupa ülkelerinde merkezi planlama sisteminin dağılmasından sonra üretimdeki düşüş ortalama 4 yıl, eski SSCB ülkelerinde ise 7 yıl sürmüştür. Tabloda ülkelerin üretim düşüş süreleri yansıtılmaktadır (K. Cikhelashvili, T. Shergelashvili and M. Toqmazishvili, 2012).

Şekil 2.2. Eski Sovyet Cumhuriyetleri GSYİH'si, (milyar dolar)

Kaynak: (EBRD, 2005)

1990 yılında Gürcistan orta gelişmiş bir ülkedir, gelişmiş bir sanayi ve tarım sektörü vardı. Toplumun büyük bir kısmı finansal tasarrufa sahipti, işsizlik neredeyse tamamen yoktu. Gürcistan Sovyet Birliği Cumhuriyetleri arasında ekonomik durumuna göre sekizinci sırada bulunmuştur.

Bağımsızlığın hemen ardından geçiş sürecinin başlamasıyla birlikte Gürcistan'da göze çarpan gelişmelerden birisi de, üretim hacminin düşüşü olmuştur. Aynı zamanda geçiş sürecinin bir diğer olgusu da fiyatların aniden yükselmesi olmuştur. Fiyat kontrollerinin

kaldırılmasıyla birlikte Orta ve Doğu Avrupa, eski SSCB ülkelerinde 1990-1993 yılları arasında tüketici fiyat enflasyonu aniden artmıştır.

Tablo 2.2. Geçiş Ekonomilerinde Enflasyon Oranları (TÜFE) yıl sonu

Ülkeler	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Baltık Devletler Topluluğu										
Estonya	-	-	953.5	35.6	41.7	28.9	14.8	12.5	4.2	3.8
Litvanya	-	-	1.161,1	188.8	45.0	35.7	13.1	8.5	2.4	0.3
Letonya	-	-	958.6	34.9	26.1	23.3	13.2	7.0	2.8	3.3
Bağımsız Devletler Topluluğu										
Ermenistan	-	-	1.341,0	10.896,0	1.761,0	32.2	5.8	21.8	-1.3	2.1
Azerbaycan	-	-	1.395,0	1.294,0	1.788,0	85.0	6.5	0.4	-7.6	-0.5
Beyaz Rusya	-	-	1.559,2	1.996,6	1.959,9	244.0	39.3	63.1	181.7	251.2
Gürcistan	-	-	1.176,9	7.487,9	6.473,9	57.4	13.7	7.3	10.7	11.0
Kazakistan	-	-	2.984,1	2.169,0	1.158,3	60.4	28.6	11.2	1.9	17.8
Kırgızistan	-	-	1.259,0	1.363,0	62.1	32.1	34.8	13.0	16.8	39.8
Moldova	-	-	2.198,0	2.777,0	104.6	23.8	15.1	11.2	18.3	43.7
Rusya	-	-	2.506,1	840.0	204.4	128.6	21.8	10.9	84.5	36.8
Tacikistan	-	-	1.364,0	7.343,7	1.1	2.133.3	40.5	163.6	2.7	30.1
Türkmenistan	-	-	644.0	9.750,0	1.327,9	1.261,5	445.8	21.5	19.8	21.2
Ukrayna	-	161.0	2.730,0	10.155,0	401.0	181.7	39.7	10.1	20.0	19.2
Özbekistan	-	-	910.0	885.0	1.281,4	116.9	64.3	50.0	26.1	26.0

Kaynak: (EBRD, 2005)

Tabloyu incelediğimiz zaman, 90'lı yılların ilk yarısında neredeyse tüm ülkelerde farklı oranlarda hiperenflasyon görülmektedir bu da fiyatların artmasından kaynaklanmaktadır. 90'lı yıllarının sonuna doğru enflasyon oranı gitgide düşmüştür. Bazı BDT ülkelerinde bu oran iki haneli rakamlara kadar inmiştir. O döneme ilişkin bir değerlendirme yaparsak enflasyonla mübarezede en başarılı ülkelerin, geçiş döneminin başından itibaren enflasyonu iki haneli rakamlarda tutmayı başaran eski SSCB ülkeleri arasında Estonya ve Letonya olduğu söylenebilir. Tablodaki veriler incelendiğinde BDT ülkelerinin geçiş döneminde zorlandıkları görülmektedir. Bu sorunların altında yatan temel faktörlerden birisi de, geçiş döneminin başlangıcında ülkelere ait farklı özelliklere dikkat edilmemesi aynı zamanda ülkelerin başlangıç koşullarının göz ardı edilmesi ve uygulanmaya konan hatalı ekonomik stratejilerdir.

Geçiş döneminde Gürcistan'da fiyatların serbest bırakılmasının ardından piyasa fiyatlarının nasıl olduğuna dair bilgi eksikliği mevcuttur, bu konuyla ilgili olarak sadece çeşitli tahminler öne sürülmüştür. Bazılarına göre, sosyalist sistemde var olan kıtlıkların ortaya çıkardığı ve toplumun elinde bulunan aşırı para stoğunun serbestleşmesiyle birlikte ortaya çıkan yüksek enflasyonu ortadan kaldırmıştır. Dolayısıyla para stoğunun azalmasıyla birlikte fiyatların ayarlanmasını da beraberinde getirmiş sonuç olarak kuyruklar ortadan kalkmıştır. Geçiş sonrası piyasa fiyatlarının oluşmasını engelleyen bir diğer faktör ise merkezi planlama sisteminde yaygın olan karaborsadır. Bir diğer olasılık da, dış ticaretin serbestleşmesi fiyatları etkilemiştir.

Neden Reformlar Başarılı olmadı?

Gürcistan'da 1992 yılında başlatılan reform programı neden başarılı olamadı? "Balcerowicz Planı" şu şekilde sıralanmaktadır (Burduli, 2015):

1. Bütçe açığının azaltılması için devlet tahvilinin basılması,
2. Vergi düzenlemelerinin yapılması,
3. Tüm fiyatların artırılması, piyasa dengesini korumak için bilinçli enflasyon,
4. İthalatı sınırlamak ve ihracatı teşvik etmek için tasarlanan ortak gümrük tarifesinin kurulması,
5. Doğrudan yabancı yatırımı engelleyen unsunların kaldırılması,
6. Kamu kurumlarının mülkiyetinde olan işletmelerin özelleştirilmesi,

7. Rekabeti kısıtlayan düzenlemelerin ortadan kaldırılması ve devletin işletmelerin faaliyetlerine müdahalesinin azaltılması,
8. Dolara karşı konvertible edebilen para biriminin oluşturulması,
9. Devletin imkanları dahilinde topluma sosyal yardım yapmak,
10. Fiyatların serbest bırakılması.

Gürcistan'da bu reform listesi uygulanmaya konmasına rağmen Polonya'da olduğu gibi yapılmamıştır.

- Gürcistanda fiyatların serbestleşmesi 1991 yılının ilkbaharında başlamıştır. 1 Şubat 1992 tarihinde fiyatlar radikal olarak serbest bırakılmıştır. Bazı ürünlerde ve hizmette fiyatlar yükselmiş devlet tarafından bazı ürünler ise suni olarak düşük tutulmuştur. 1991 yılında tüketici fiyatları endeksi %180 iken, 1992 yılında %2500'e yükselmiştir. Ekmek fiyatı 1991 yılıyla kıyasladığımız zaman 100 defa artmıştır.
- 1992 yılında Gürcistan'da önemli asgari ücret ve sosyal ödeme politikaları uygulanmıştır. 1991 yılında indeksleme bir kez olmuş 1992 yılında ise fiyatların serbestleşmesiyle 6 kez olmuştur.
- 1992 yılında mevduat faiz oranı yıllık olarak %2'den %5'e yükselmiş 10 yıllık mevduat faiz oranıysa %9'dan %80'e yükselmiştir. Ancak faiz oranlarındaki bu artış, gerçek enflasyon oranlarını yansıtmamaktadır. Dolayısıyla faiz oranlarındaki artış dolaşımdaki parayı kısıtlamak için yeterli olmamış çünkü Gürcistan'ın kendi para sistemi olmadığından dolaşımda bulunan para Sovyetler Birliği'nin çökmesi ile Rus Rublesi olmuştur. Burada belirtmek gerekir ki dolaşımdaki parayı sınırlandırmak imkansız hale gelmiştir. 1992 yılının Temmuz ayında alınan karara göre mevduatlar iki katına çıkarılmış ve halk aktif şekilde paralarını bankalara yatırmaya başlamıştır. Aynı zamanda 1992 yılında Rusya emisyon işlemlerini kontrol eden ülke olarak Gürcistan'da para miktarı azalmıştır. Emekli maaşlarının ve maaşların ödenmesi halktan toplanan mevduatla gerçekleşmiştir. 1992 yılında devlet harcamaları azaltılmış ancak 1992 yılını 1991 yılıyla kıyasladığımız zaman devlet tarafından yapılan sübvansiyonlar 5.1 defa artmıştır.
- Gürcistanda vergi düzenlemelerinin yapılmasına 1991 yılında başlanmış ve günümüzde de devam etmektedir. 1992 yılında Gürcistan kendi ulusal para birimi

oluşturmamış, SSCB döneminde kullanılan Ruble kullanmıştır. 1993 yılında ise kendi para birimini oluşturmuştur.

- 1992 yılında Gürcistan'da tek bir gümrük tarifleri alınmış, ithal mallar %2 ihraç edilen mallar ise % 8 olmuştur. Dolayısıyla bu ticaret politikası ithalatı kısıtlamamış, ihracatı ise teşvik etmemiştir.
- O dönem düşük gelirlere sahip aileler için sosyal yardım sistemi veya bir mekanizma oluşturulmamıştır.
- 1992 yılında ilk defa Gürcistan'da rekabeti teşvik eden yasa kabul edilmiştir. Bu kanun kabul edilmesine rağmen eski sistem sürdürülmüştür.

1992 yılında Gürcistan merkezi planlama sisteminden piyasa ekonomisine geçiş için reformlar uygulanmıştır. Bu çerçevede bir çok adımlar atılmış ancak etkili olmamıştır. L.Balcerowicz Polonya'da uyguladığı model Gürcistan'da etkili olmamış ekonomiyi daha da çıkmaza sokmuştur. Yukarıda incelenen maddelere baktığımız zaman bu reformlar Gürcistan'da sonuna kadar yapılmamış veya kanunlar yürürlüğe girmiş ancak pratikte uygulanmamıştır. O dönemin şartlarına baktığımız zaman ülkenin bu türlü reformlara hazır olmadığı görülmektedir.

2.2. Burjuva Devrimi: E. Sheverdnadze'nin İktidara Gelişi

Eduard Şeverdnadze 25 Ocak 1928 yılında Mamati köyünde öğretmen ailesinde dünyaya gelmiştir. Eduard Şeverdnadze 1946 yılında Tiflis şehrinde Tıp Fakültesinden mezun olmuş daha sonra ise Gürcistan Komünist Partisi'nin okulunda eğitim almış ve son olarak Kulukidze adında Kutaisi Devlet Pedagoji Enstitüsü'nü bitirmiştir. Eduard Şeverdnadze parti yönetiminde çeşitli görevler üstlenmiş ve 1972 yılında Gürcistan Komünist Partisinin birinci sekreteri olmuştur.

Daha önce hiç dış politika deneyimi olmadığı halde 1985 yılında E. Şeverdnadze Gorbaçov tarafından Sovyetler Birliğinin Dış İşleri Bakanı görevine getirilmiştir (Mурванидзе, 2009). Aynı zamanda Şeverdnadze, Gorbaçov reformların destekçilerinden birisidir. 2 Ocak 1992 yılında Askeri Konsey tarafından darbe yapılmıştır. Zviad Gamsakhurdia'nın Gürcistan'ı terk etmesi ile Askeri Konsey yönetime el koymuştur. Darbeden sonra Eduard Şeverdnadze Gürcistan'a geri dönmüş ve seçim yapılmadan ülkenin

yönetimini ele almıştır (Sergeyevna, 2016). Resmi olarak Eduard Şevernadze 1995 yılında Gürcistan'ın Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Ancak E. Şevernadze'nin iktidara gelmesinden sonra başkanlık yetkilerini kaybeden Zviad Gamsakhurdia, kendisinin Gürcistan'ın meşru yöneticisi olarak ilan etmiştir. Dolayısıyla Z. Gamsakhurdia taraftarları ve E. Şeverdnadze taraftarları arasında çatışmalar ortaya çıkmıştır (Dolidze, 2006). Daha sonra 1992 yılında Eduard Şeverdnadze, Gamsakhurdia'nın yönetime gelmesi taraftarı olan Abhazya'ya savaş açmıştır. Savaşı Abhazya kazanmış ve birçok kişi de hayatını kaybetmiştir.

Şevardnadze'nin iktidara gelmesi hem siyasi sistemde hem de sosyal ve ekonomik yapılarda radikal değişiklikler anlamına gelmiştir (A. Tukvadze ve I. D. Ubilova, 2017). Yeni liberal anayasa kabul edilmiş. Gürcistan Cumhurbaşkanı görevi yeniden berpa edilmiş ve Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyeti olmuştur. Shevarnadze döneminde özel sektörün büyümesi ve özel mülkiyetin ortaya çıkması görülmüştür. Sonuç olarak kamu alanındaki çalışanlar özel sektöre yönelmiştir. 1990-1998 yıllarında kamu alanında çalışanların oranı azalmıştır.

E. Şevardnadze'nin başkanlık yaptığı dönemde ekonomik, sosyal ve politik sistemlerde değişimler yapılmıştır. O dönem ülke sosyalizmden kapitalizme geçiş yapmıştır. Bazı yazarlar Shevarnadze'nin iktidara gelmesini burjuva devrimi olarak adlandırmıştır.

Abhazya ve Güney Osetya sorunu Şevardnadze döneminde de devam etmiştir. Gamsakhurdya'nın ülkeye geri dönmesiyle iç savaş başlamıştır. Bu süre zarfında birçok sorunun üstesinden gelinmeye çalışılmıştır. Gürcistan içiresinde Şevernadze'ye karşı gelen güçler sırayla ortadan kaldırılmıştır. Gamsakhurdya'dan ziyade Şevardnadze açık politika yürütmüş ve dış destek almıştır. Şevardnadze'nin SSCB döneminde dış işleri bakanı olması, siyasi ilişkilerde avantaj sağlamıştır.

Gürcistan-Abhazya arasındaki çatışmalar 1992-1993 yılları arasında devam etmiştir. Etnik çatışma 1980'lerin sonunda SSCB'deki sosyalist sisteminin zayıflamasıyla başlamıştır. SSCB'nin dağılmasıyla ve Gürcistan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle ülkede yaşayan etnik Abhazlar bağımsızlıklarını istemişlerdir. Abhazya ve Osetya sorununu Rusya Gürcistan'a karşı kullanmış ve ülkeyi parçalamayla yetinmiştir. Sovyet döneminde Abhazya özerk bir Cumhuriyet olmuştur. 1993 yılının Eylül ayında Abhazlar tüm bölgede kontrolü

sağlamışlardır. Gürcistan-Abhazya savaşında Ruslar Abhazlar'ın tarafını tutmuş ve onlara yardım etmiştir. Bu sebepten Gürcistan Rusya ilişkilerinde gerginlik yaşanmıştır.

2.2.1. E. Şeverdnadze döneminde Gürcistan'ın ekonomik gelişim süreci

Gürcistan'ın Rusya ve Doğu Avrupa ülkelerinden farklı olarak ekonomik geçiş değişik koşullarda olmuştur. Doğu Avrupa ülkelerinde reformların başında maddi destek yapılmıştır. Jeffrey Sachs'a göre ise ekonomik reformların başında maddi destek en önemli unsurlardan birisidir. Aynı zamanda Gürcistan'ın kendi para sisteminin ve ulusal para biriminin olmaması (ülke hala ruble bölgesinde olması eski Sovyetler Birliği'nin rublesini kullanmaktaydı) şok terapi stratejisini engelleyen süreçler olmuştur. Şok terapi her ne kadar Polonya modelinden esinlenilerek uygulanmış olsa da Gürcistan'da bazı nedenlerden dolayı başarısız olmuştur.

Temelde sadece fiyatların liberazasyonu yetersiz kalmıştır. Tanınmış Amerikalı ekonomist ve sosyolog John Galbraith'e göre "Reformlar hükümet ve yasalarla değil, bizim ekonomik sisteme bakış açımızla başlamaktadır" (Asatiani, 2009, ss. 45-46). Rozeta Asatiani'ye göre Gürcistan'da geçiş döneminin zorlukları sadece merkezi planlama sisteminde yaşamak ve psikolojik stereotiplerin ağır sonuçlarıyla değil, aynı zamanda bilgi eksikliği ile de ilişkilidir. Ürün yetersizliğiyle birlikte ülkede reform yapacak insan kıtlığı vardı. Batılı devletlerin iyi bildiği ama Gürcü halkının daha yeni karşı karşıya kaldığı problemler. Ekonomik kaostan organize bir ekonomik sistem yaratmak, özel bilgi ve profesyonellik gerektirir (Асатиани, 2009).

Gürcistan'ın ekonomik reformlara başarısız başlamasının sebeplerinden birise de ülkede başlayan iç savaşlardır. Bu olaylar ülke ekonomisine onarılamaz bir zarar vermiştir. Gürcistan gibi hiç bir ülke piyasa ekonomisine geçiş dönemine bir yıkım karşısında başlamadı. Sadece Abhazyada başveren savaş sonucu 9 milyar lariyi aşan bir maddi hasar yaşanmıştır. Tskhinvali bölgesindeyse 78 milyon lari civarında bir hasar oluşmuştur (Асатиани, 2009).

1993 yılının ilkbaharında Rusya, rublesinin Gürcistan'a girmesini engellemiştir. Bu nedenle Gürcistan yeni para birimi olan kupona geçmek zorunda kalmış ancak ön hazırlık yapılmadan atılan bir adım olmuştur (Gotsiridze, 2008). O dönem dikkat çeken olaylardan

birisi de, Rusya'nın kendi sorunlarını çözmek adına Gürcistan hükümetiyle karşı karşıya gelip ruble sağlamayı bırakması olmuştur. Bu sebepten Gürcistan devleti 1993 yılının Nisan ayında Gürcistanın Ulusal Bankası geçici para birimi olan kuponu basmıştır (R. Gotsiridze and ed. E. M. Ismailov, 2008).

Ülke nüfusunun kupona karşı güvensizliğinin asıl sebebi kuponun kendisi veya Gürcistan'ın ekonomik durumu değil, ülke yetkililerinin kalıcı olarak ya da geçici olarak "Ruble Bölgesinde" kalma ve kuponu Rus Rublesi temsilcisi olarak düzenleme arzusu olmuştur. Kontrolsüz para emisyonu, aşırı enflasyon sürecinin başlamasına sebep olmuş, yüksek enflasyon koşullarında kupon artık fonksiyonunu yerine getirememiştir. Kupon yerine ülkede ruble'nin kapsamı artmış, rublenin satın alma gücü ABD dolarına karşı daha yüksek olmuştur. Kupon sadece metro geçişlerinde ve ekmek almak için kullanılmıştır. O dönem Merkez Bankası'nın yanlış kararları sonucu kuponun durumu daha da kötüleşmiştir (R. Gotsiridze and ed. E. M. Ismailov, 2008).

Tarım ürünlerinin gelişimi için devlet bütçesinden sağlanan finansman, ilk önce döviz piyasasında kullanılıyor sonuç olarak bu durum kuponun ABD doları karşısında değer kaybetmesini tetiklemiştir.

Gürcistan'ın Merkez Bankası teminatsız krediler sağlamıştır. Bu krediler genellikle eski Sovyetler Birliği ülkelerinden mal ithalatı yapılması için verilmiş ne yazık ki ticaret yapılmamıştır. Verilen krediler ise sadece dolaşımda bulunan paranın miktarını artırmıştır. O dönem Gürcistan'ın ticari bankaları kredi odaklı çalışmış ve bu da para arzının artışına yol açmıştır (Papava, 2013).

Gürcistan'ın 1993-1994 yıllarında parlamento tarafından onaylanan devlet bütçesi bulunmamaktaydı, devlet harcamaları genellikle Merkez Bankası tarafından sağlanan kredilerle finanse edilmiştir. Tüm bunlar kuponun değerini önemli ölçüde kaybetmesine neden olmuştur. 1994 yılının sonbaharında, 1 ABD doları resmi olarak 2,5 milyon kupon olmuş, döviz piyasasında ise 5,4 milyona eş değerd. 1994 yılında ortalama maaş 1.5 ABD dolarına, emekli maaş ise 10 ABD sentine denk gelmekteydi. Bunun sebebi ülkede resmi ve resmi olmayan döviz kurunun olması olmuştur. Çünkü Gürcistan'ın Merkez Bankası maaşlar, işletme giderleri ve diğer küçük cari hesaplar dışındaki banka hesaplarından nakit para çekimini yasaklamıştır (Таркхинишвили, 1997).

1993-1994 yıllarında aylık enflasyon oranı %60-70'e ulaşmıştır. O dönem kuponla sadece kamu hizmetleri ödemek ve ekmek satın almak mümkündür. Diğer ürün ve hizmetler için yalnızca Rus rublesi geçerli olmuştur. Büyük ekmek fırınları devlete ait olduğundan fiyatları düşük tutulmuştur. 1990-1994 yıllarında Gürcistan ekonomisi üç kat azalmıştır. Sosyalist sistemin dağılmasıyla sanayi üretimi, yatırım hacmi ve reel gelir düzeyinde düşüşler yaşanmıştır (Gwrgenidze L., Lobzhanidze M. and Onoprishvili D., 1994).

1994 yılında ülkedeki krizi önlemek için yeni program kabul edilmiştir. Uluslararası finans kurumlarıyla çalışmalar yeniden başlatılmış ve yeni bir ekonomik reform aşamasına geçilmiştir.

1994 yılının Eylül ayında gaz ve elektrik fiyatları uluslararası düzeye kadar yükselmiş, ekmek fiyatları 285 kat artmış, ulaşım fiyatları ise önemli ölçüde yükselmiştir. Devlet sektöründeki çalışanların ve emekli maaşları artmış ancak büyüme oranları fiyatlardaki artışın gerisinde kalmıştır. Kuponun değeri önemli ölçüde güçlendirilmiş bu da fiyat artışlarından önce bir ABD doları 5.3 milyon kupona eşitken, sonra ise 2.4 milyon kupon olmuştur. (Гоциридзе, 2008) Durumu zorlaştıran bir diğer neden ise savaş sonucu sayısız mülteci ordusunun ortaya çıkmasıdır. Dolayısıyla Gürcistan ekonomik, politik, sosyal bakımdan zor dönem geçirmiştir. Ekonomi tam anlamıyla felç bir duruma gelmiştir (Wang, 1998; Wellisz, 1996).

1994 yılının başında Gürcistan'ın Cumhurbaşkanı E. Şeverdnadze, makroekonomik istikrar ve değişim ile ilgili krize karşı program hazırlanmasını istemiştir. 1994 yılının ilkbaharında yeni ekonomik reform programı başlamış uygulanan ekonomik reformlar daha önceki aşamalarda yapılan hataların düzeltilmesini kapsamıştır. Ekonomik reformların yeni aşaması, ekonomin kapsamadığı bazı alanları da kapsamıştır (Asatiani, 2007). 1994 yılının baharında Abhazya'daki çatışmalar sona ermiş, dolayısıyla bu husus ekonomi üzerinde olumlu etki yaratmıştır (Coppieters, 2003). Ancak bir diğer taraftan yeni sorunları ortaya çıkarmış ülkenin içinde sayısız mülteci ortaya çıkmış ve bu kişilerin sosyal olarak korunması gerekmiştir.

O dönem Gürcistan'da suç oranı artmış, bu sebepten birçok işletme soyulma korkusu nedeniyle yüksek düzeyde üretim yapmaktan korkmuştur. Suç oranını azaltmak adına önlemler alınmış ve suçluluğu azaltmak adına mücadeleler başlatılmıştır.

Gürcistan'ın ekonomik gelişimi açısından baktığımız zaman 1994 yılında başlatılan reform programları Dünya Bankası uzmanları ile birlikte geliştirilmiştir. Sağlık sisteminde değişiklikler yapılmış ücretli tıbbi hizmete aşamalı bir şekilde geçiş yapılmıştır. Aynı zamanda sigorta sistemi kurulmuştur. 1994 yılının Mayıs ayında doğrudan alım yoluyla özelleştirmeler başlatılmıştır. Devlete ait mülkün bir kısmı ücretsiz olarak insanlara dağıtılmıştır.

Şok Terapinin 1994-1995 yıllarındaki başarısı paradoksa dayanmaktadır: “Kötünün İyisi” Bu durum şu şekilde açıklanabilir Maksimum Terapide Minimal Şok olarak sınıflandırılabilir (Papava, 2005c). Ülkenin şok terapi yöntemine ihtiyaç duyulup duyulmadığı şüphe altında olmamalı, Gürcistan gibi bir koşulda olan ülkenin başka seçeneği yoktur çünkü durum olduğundan daha kötü olamaz, yapılan reform ise ikinci kere olumlu sonuç göstermiştir (Papava, 2005d).

1994 yılında ülke sorunlarının ardı ardına kesilmemesi nedeniyle makroekonomik istikrar sağlaması adına özel program ele alınmıştır. Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası ile işbirliği yeniden farklı bir düzeyde başlanmıştır. Onların stabilizasyon programının benimsenmesi ve uygulanması için maddi destekleri çok büyük olmuştur. 1995 yılından itibaren Gürcistan devleti her yıl meclis tarafından onaylanan bir bütçe sistemine geçmiştir. 1994'ün sonlarında, Merkez Bankası sıkı bir para politikası uygulamaya başlamış bu da hiperenflasyonu yavaşlatmaya ve parasal reformun uygulanması için nesnel koşullar yaratmayı mümkün kılmıştır. Aynı zamanda ticari bankalara kısıtlamalar getirmiştir (Silagadze, 2010). Bu dönemde yıllık enflasyon% 50'yi biraz aşmıştır. 1995 sonbaharında, ulusal para birimi olan lari, tek ödeme aracı olarak açıklanmıştır. Dolara karşı döviz kuru 1\$ - 1.3 lari oldu. Üretimdeki düşüş, beş yıllık ekonomik durgunluk ekonomik büyüme ile değişmiş 1995 yılında %0.415 olmuştur (Асатиანი, 2009).

Gürcistan'da 1995 yılının sonunda önemli değişiklikler başlamış, şok terapi model liberal-parasal ekonomik bir modelle değiştirilmiştir. Bu, ülkedeki ekonomik reformların ikinci aşamasının başlangıcı olmuştur (Papava, 2013). O dönemden günümüze, makroekonomik istikrarın bu ortodoks yönü ülkenin ekonomi politikasının temelini oluşturmuştur. Ekonomide yaşanan olaylar sonucu sosyo-ekonomik süreçler bu modelle uymaktadır. Özellikle, sıkı maliye politikasının sonucunda bütçe açığı düşürülmüş, bu bağlamda vergiler artmış, vergi sistemindeki avantajlar ortadan kalkmış, sosyal yardımlarda

kısıtlamalara gidilmiş, sübvansiyonlarda azalmalar görülmüştür. Sıkı maliye stratejisi sonucunda “pahalı para” olarak bilinen para politikası izlemiştir. Enflasyona karşı uygulan politikalarından birisi de para arzının sıkı bir şekilde sınırlandırılması ve bununla birlikte de bankalar arası rezerv oranını artırmak olmuştur. İkincisi, ticari bankaların rezervlerini ve buna bağlı olarak para çarpanı otomatik olarak azaltmıştır. “Pahalı para” politikasının temel hedefi, para arzını keskin bir şekilde sınırlayarak ve lari döviz kurunu dengeleyerek enflasyonu bastırmaktır. Yapılan organizasyonel ve ekonomik önlemlerin sonucu olarak, enflasyon süreçlerini düzenlemek mümkün olmuştur. Gösterge niteliğindeki planın kabul edilmesi ülkeyi ekonomik krizden çıkarmada bir adım olmuştur.

1995 yılından Gürcistan’ın parlamento tarafından onaylanmış devlet bütçesi bulunmaktadır. Devlet bütçesinin kaynağı enflasyon yaratmayan dış krediler ve hibelerdir. Ekonomik reformlarla ilgili deneyimler, şok terapi uygulayan ülkelerin ekonomik büyüme aşamasına daha erken girdiklerini göstermektedir. Gürcistan deneyimi bu bakış açısının doğruluğunu kanıtlıyor.

1995 yılında ülke ekonomisi çıkmaza girmiş bu nedenle şok terapi modeli yeniden uygulamaya konulmuştur. İkinci kere uygulanan model olumlu sonuç göstermiş beş yıllık ekonomik krizin ardından GSYH %3 artmıştır. 1996-1997 yıllarında ise bu rakam ortalama %10-11’e ulaşmıştır. 1995 yılında Gürcistan’da kabul edilen yeni para birimiyle reformlara başarılı şekilde başlanmış ancak hükümet daha sonra aldığı yanlış kararlar sonucu başarısızlığa doğru gitmiştir (Kakulia, 2008a). Buna ilaveten 1990’lı yılların ikinci yarısında oluşan ekonomik kriz durumu daha da kötüleştirmiştir. IMF Rusya’daki mali krizle ilgili tahmin yapmamış Gürcistan’da ise kriz Eylül ayında başlamıştır. Rusya piyasasında ABD dolarının kıtlığı nedeniyle Bağımsız Devletlerde dolara talep oluşmuştur. Gürcistan’da durumun kötüleşme sebebinin bir diğeri ise Rusya’dan getirilen Rublenin dolarla değiştirilerek ülkeden çıkmasıdır. O dönem kontrolün sağlanamamasının bir diğeri nedeni Rusyadan Güney Osetya üzerinden Gürcistan’a getirilen kaçak mallar olmuştur. Aynı zamanda Rusya o dönem Gürcistan’ın birinci ticari ortağı konumundaydı. Butün bu faktörlerinin değer kaybetmesini hızlandırmıştır. Gürcistan’ın Merkez Bankası larinin istikrarını sağlamak için dolar rezervlerini kullanmış ancak kısa süre zarfında rezervler bittiğinden yine lari değer kaybetmiştir.

Oluşan durumdan çıkmak için İMF Merkez Bankasına lariyi dengede tutmak için kullanılan dolar rezervlerini kulanmaması önermiştir. Vladimer Papava'ya göre Merkez Bankası larinin kontrolünü sağlamasaydı lari daha fazla değer kaybedecek, bu da döviz piyasasında paniğe yol açacak daha sonra insanlar ticari bankalardan mevduatlarını çekecek bu da bankaların ve iş yerlerinin iflasını getirecektir. Bu nedenle V. Papava İMF'nin o dönem Merkez Bankasın'a önerisinin yanlış olduğunu savunmaktadır.

1996-1997 yıllarında ekonomide yüksek oranda büyüme ve ılımlı enflasyon kaydedilmiştir. GSYİH'si ortalama %11 büyümüştür, bazı dışsal ve içsel faktörlerin sonucunda 1998 yılında GSYH büyüme oranı 1997 yılına göre %2.9 azalmıştır. Gürcistan'da 1998 yılında bütçe açığı krizi başlamıştır.

Avrupa'da olduğu gibi istikrar-liberalleşme-özelleştirme şeklinde üç sütuna dayalı radikal reform programı, ekonomik büyümenin temelini oluşturmak için tasarlanırsa da kısa sürede tam tersi sonuçlar doğurdu. Hızlı geçiş ve özellikle de fiyatların bir anda serbest bırakılması hipernflasyon yaratıp kişisel tasarrufları sıfırlaması ve böylece, makroekonomik istikrarı tehlikeye sokması bakımından sorunluydu.

2.3. Gürcistan'da İMF Desteği

Gürcistan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra en önemli unsurlardan birisi de ekonomik reformların doğru yönde yönlendirecek, profesyonel insan gücüne ihtiyaç duyulması olmuştur. Bu süreci kazanmak için iyi bir model, ciddi politik ve finansal destek gerekmektedir. Ancak Gürcistan Cumhuriyeti askeri çatışmalarla birlikte zayıflamış ve kaynaklarını neredeyse tüketmiştir. Kendi kaynaklarıyla reformları yönlendiremeyen Gürcistan devletine, İMF, Dünya Bankası ve AB gibi uluslararası kuruluşların desteği büyük olmuştur.

Doğal olarak, Post-sosyalist sonrası dönüşüm sürecinde toplumun ekonomik temelinde hangi değişikliklerin yapılması gerektiği ile ilgili, hangi özellikleri taşımasını ve bu değişikliklerin nasıl yapılması gerektiği sorusuna cevap vermek zorunda olan ekonomik bilimdir (Stigleze 1993). Ekonomik dönüşüm ekonomistler için beklenmedik olmuş ve bilimsel olarak bir açıklamaya sahip değildir. Bütün Sosyalist sonrası devletler için ekonomik politikaların uygulanmasına dayanan evrensel bir ekonomik teori mevcut değildi.

Bu şartlar altında, genel olarak bir ekonomistin profesyonel sezgisi göz önüne alınarak, iktisat teorisinin genel ilkelerine ve geçiş sürecinden de diğer ülkelerin piyasaya yönelik reform tecrübelerine dayanarak kararlar alınmıştır (Adams ve Brock 1993).

Piyasa ekonomisine geçişin ilk aşamalarında, devletin geçişin sorunlarını kendi başına çözmeye isteği ortaya çıkmıştır. Geçişin bu sürecinde yurtdışında yaşayan ekonomistler ülkelere dönerek, ekonomik durumu kullanmış ve kar elde etmek istemişlerdir. Genellikle ekonomik reformları ve insanların sosyal koşullarını iyileştirmek altında uyuşturucu kaçakçılığı ve silah ticareti yapmışlardır.

İMF'nin Gürcistan'daki faaliyetlerinin en önemli sonuçları, ülkenin kendi finansal sistemini kurması ve makroekonomik istikrarı sağlamayı başarmasıdır. Daha ayrıntılı olarak aşağıdakileri kapsamaktadır:

- Ülkenin piyasa ekonomisine dayalı bütçe, parasal süreçleri düzenleyen finansal sistemin yasal çerçevesi geliştirilmiş ve kabul edilmiştir.
- Uygulanan para politikası sonucunda, Gürcistan'ın Merkez Bankası enflasyon oranını azaltmış, para reformunu başarılı şekilde sonlandırmıştır. Aynı zamanda dolaşımdaki kuponu ve Rus Rublesini dolaşımdan kaldırmış ve yeni para birimi olan lariye yasal statü verilmiştir.
- Fiyatların serbestleştirilmesi süreci tamamlanmış ve en zoru olan ekmek fiyatları tamamen serbest bırakılmıştır.
- 1995 yılından itibaren Gürcistan Parlamentosu tarafından yıllık olarak onaylanan bütçesi kabul edilmiştir.
- Gürcistan'da iki kademeli bir bankacılık sistemi kurulmuş, Gürcistan'ın Merkez Bankası tarafından ticari bankaların işlevini kontrol eden yasal çerçeve benimsenmiştir.
- Devlete ait tüm bankaların özelleştirilmesi tamamlanmıştır.
- Dış ticaret tamamen serbestleştirilmesi sağlanmıştır (KDV ve gümrük vergilerinin kaldırılması yoluyla ihracatın teşvik edilmesi ve dış ticaretin tüm düzenleme mekanizmaları da serbest bırakılmıştır) (Papava ve Beridze, 1996/1997).
- Dış borçların ödenmesine dair yeni koşullar belirlenmiştir.

Gürcistan'da yapısal reformlar uygulayan Dünya Bankası'na İMF destek sağlamıştır. 1996-1997 yıllarında, İMF'nin Gürcistan'daki faaliyetlerinin bir sonucu olarak hem yüksek bir ekonomik büyüme hem de çok ılımlı bir enflasyon oranı gözlenmiştir. Makroekonomik istikrar ülkenin yatırım projesini çekmesi ve hayata geçirilmesini mümkün kılan bir olgudur. İMF tarafından yaptırımlara uygun bir ortam oluşturmak için alınan önlemler ülkenin büyümesinde önem taşımaktadır (Shevardnadze, 1999).

İMF'nin Gürcistan'da yaptığı hatalar hem niteliklerine hem de sonuçlarına göre değişmektedir. Hataların bazılarının çok genel bir karaktere sahip olduğu belirtilmelidir. Başka bir ifadeyle, yalnızca Gürcistan'da çalışırken değil, daha geniş bir bağlamda diğer ülkelerde de IMF tarafından yapılmıştır.

İMF'nin belirgin hatalarından biri, IMF uzmanlarının baskısı altında Maliye Bakanlığı tarafından 1997 yılının sonlarında Parlamento tarafından kabul edilen yeni Vergi Kanunu'dur. Kabul edilen kanun İngilizce örneğinin tercümesi nedeniyle uzmanlar tarafından bile zor anlaşılabilir bir dilde yazılmıştır. Kanunda açıklanan bazı prosedürler karmaşık yazılmış, bu nedenle iş adamları vergi ödemek yerine rüşvet ödemeyi tercih etmişlerdir. İMF'nin vergi tahsilatının yetersiz olmasının sebeplerinden biri olarak prosedürlerin çok karmaşık olabileceğini kabul etmesi önem taşımaktadır (IMF 1997).

Pek çok hükümet yetkilisi, araştırmacı, iş adamı ve medya çalışanı 1998'de Gürcistan'daki "bütçe krizinin" sebebinin çok sayıda hata ve belirsizlik içeren Vergi Kanununda olduğunu düşünmüştür. Gürcistan hükümeti yetkilileri İMF'nin mevcut Vergi Kanununu yeniden gözden geçirmesini istemiş ancak bir sonuç göstermemiştir.

2.4. Gürcistan Ekonomisi Gül Devriminden Önce

2000 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçiminden sonra, Gürcistan hükümeti ABD hükümetinden Gürcistan'ın Cumhurbaşkanının ekonomik danışmanı olarak Leszek Balcerowicz'in çalışmasını finanse etmek için destek sağlamasını istemiştir. ABD hükümeti bu talebi kabul etmiştir. Profesör Balcerowicz Gürcistan ekonomisini geliştirmek adına önerilerde bulunmuş ancak bu öneriler etkili olmamıştır. Balcerowicz tarafından önerilen reformlar gizli kalmıştır. Her ne kadar Balcerowicz Polonya'da başarılı reformlar uygulasa da Gürcistan'da etkili stratejiler sürdürememiştir. O dönemin ekonomisinin genel

durumunu tanımlamak gerekirse makroekonomik istikrar gösteren tek bir alan para sistemi olmuştur. Gürcistan'ın Merkez Bankası son yıllarda kısıtlayıcı para politikası uygulamış sonuç olarak ulusal para birimi lari sabit kalmış ve enflasyon oranı oldukça ılımlı olmuştur. Gürcistan'da larinin kullanılmasından sonra tek önemli devalüasyon %70 oranında 1998 yılının sonbaharında yaşanmış devalüasyona dışsal faktörlere sebep olmuştur. Enflasyon oranı 1996 yılından sonra %11, devalüasyon ise yıllık olarak %7 olmuştur. Bu verileri bir önceki senelerle karşılaştırmak gerekirse 1993-1994 senesinde enflasyon %50-70'e ulaşmış 1995 yılında ise %57'ye düşmüştür. O dönem ülke ekonomisi için olumlu faktörlerden birisi de ekonomik büyüme olmuştur. 1989-1994 yıllarındaki üç kat ekonomik düşüşün aksine en yüksek ekonomik büyüme 1996-1997 yıllarında görülmüş, büyüme oranı %11,2 ve %10,5 ulaşılmıştır. 1998-2000 yıllarında göreceli olarak ılımlı olmuş, 2001-2002 yıllarında yeniden büyüme kaydedilmiştir.

2003 yılında Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı projesinin başlamasıyla GSYH'de büyüme oranı %11,1 seviyesine ulaşmıştır. Ayrıca Gürcistan ekonomisinin neredeyse tüm sektörlerinde kanunsuz faaliyetler yapılmıştır. Örneğin 2003 yılında vergilendirilmemiş ekonominin GSYH'deki payı %65-70'e ulaşmıştır (Chocheli, 2003)

2003 yılının ilk yarısında GSYH büyümesini 2002'nin benzer dönemiyle kıyasladığımız zaman %9,5 oranında olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle 2003 yılının ilk yarısındaki GSYH büyümesi, önceki yılın büyüme hızına eşit olmuş, bu da "Gül Devrimi" nin ekonomik büyümeyi etkilemediğini göstermektedir. Gül Devrimi'nin oluşturması beklenen enflasyon oranı gerçekte yüksek olmamıştır. Gürcistan'ın Ekonomik Gelişim Planı'na (İPGESD) göre 2003 yılı için yıllık enflasyon oranı %5-7 civarında olması beklenirken, Ocak-Ekim ayları arasında % 1,9 olmuş, Kasım ayında, bir aylık dönemde enflasyon oranı % 4,8'e yükselmiştir. O dönem ülkedeki istikrarsızlığın sebebi hükümet yetkilileri tarafından yapılan açıklamalar olmuştur. Gürcistan'daki istikrarsızlığa ve siyasi duruma rağmen, 2003 yılında enflasyon oranı %7'den yüksek olmamıştır. Bunun sebebi büyük ölçüde Mikheil Saakashvili'nin Gürcistan halkının güvenine sahip olması ve Gürcistan'ın Merkez Bankası'nın sıkı para politikasını sürdürmesinden kaynaklanmıştır.

(R. Gotsiridze and O. Kandelaki, 2001) Gürcistan'da ekonomik kriz olduğunu ve bu krizin sonucunda "Gül Devrimi" olduğunu savunmuşlardır. Vladimer Papava ise krizin olup olmadığı görmek için Gürcistan ekonomisindeki devrim öncesi durumu incelemek

gerektiğini belirtmiştir. Vladimer Papavaya göre Gürcistan'da Gül Devrimi'nden önce ekonomik bir kriz yoktu açıklaması şu şekilde olmuştur: “Ekonomi teorisinde iki tür kriz vardır – aşırı üretimden ve yetersiz üretimden kaynaklanan. Aşırı üretime bağlı kriz olduğunda, arz talebi aşar ve satılmayan ürün miktarı artmaya devam ederken fiyatlar ciddi oranda düşer. Sonuç olarak, şirketler birbiri ardına iflas eder ve işsizlik oranı yükselir. Yetersiz üretime bağlı kriz ise talep arzdan fazladır, sonuç olarak fiyatların yükselmesini ve uzun vadede büyümesini teşvik etmesi nedeniyle arzdan çok daha büyüktür. Yukarıda da belirtildiği gibi, son yıllarda nispeten istikrarlı bir ekonomik büyüme ve ılımlı enflasyon görülmüş bu durum Gürcistan'da ne olursa olsun, aşırı üretim veya üretim eksikliğine dair herhangi bir ekonomik kriz belirtisi olmadığını açıkça ortaya koymuştur.” (Papava, 2013, p. 51).

Gül Devrimi'den önceki makroekonomik ön koşullara baktığımız zaman ülkenin bütçe sorunlarına bakmamız gerekmektedir. Özellikle, ulusal para biriminin değer kaybı⁷ daha önce de belirtildiği gibi Ağustos 1998'deki Rus temerrütlerinin etkisi Gürcistan ekonomisine büyük olmuştur. Nihai olarak öngörülenlerin oldukça altında gerçekleşen gelirler ulusal bütçede açıklara yol açmıştır. Bu olgunun en somut örneği, 1999 yılında bütçe açığı 150 milyon ABD dolara ulaşması olmuş öngörülen toplam vergi gelirlerinin yaklaşık % 30'u toplanmıştır.

Bütçe krizi 2003 yılının sonlarına kadar sürmüştür. Hükümetin gelirleri tam olarak toplayamamasının sebepleri:

- Öngörülen vergi gelirlerinin tamamen toplanmaması
- Devlete ait mülkün özelleştirilmesinden kaynaklanan gelirler gibi tahmini vergi dışı gelirlerin tamamen toplanamaması
- Uluslararası finans kurumlardan kredi ve hibelerin alınmaması

---

⁷ 1998 yılında Rusya ekonomik kriz, Rus rublesinin değer kaybetmesine sebep olmuştur. Kriz, birden fazla ülkeyi etkilemiştir. Krizin nedenlerinden birisi Asya krizinin Rusyayı etkilemesi olmuştur ve Rusya ekonomisi üzerinde 1998 yılının Ocak ayından itibaren etkisini göstermiştir.

Yukarıda belirtilen hususların her birinin spesifik nedenleri vardı. 1998'den sonra ulusal bütçeye vergi oranı az seviyede dahil olmuştur. Bunun sebebi Parlamentonun 1997 yılında kabul ettiği vergi kanunu olmuştur. İMF uzmanlarının hazırladıkları vergi kanunu, Gürcistan için uygun olmamış tüm ulusal sınırların ve gümrüklerin kontrolü otoriteler tarafından sağlanmaktaydı. Ülkeye gelen kaçak malların ana kanalları Abhazya ve Güney Osetya bölgeleri olmuştur (Teimuraz Beridze, Eldar Ismailov ve Vladimer Papava, 2004). Devlet yetkilileri kötü bir vergi kanununu kötüleştirmeye yönelik önemli bir katkıda bulunmuş, vergi sisteminin yolsuzluğun önünü açan, tamamen kafa karıştırıcı bir belgeye dönüşmesine yol açan vergi kanunundaki binlerce değişiklik ve eklemeler yapmıştır. Yolsuzluklara göz yuman kişisel çıkarlarını sağlayan devlet görevlileri kanundaki sayısız boşlukları kullanmışlardır. Bu da gerçek ve tahmini vergi gelirleri arasındaki mevcut farkı daha da artırmaktadır.

Gürcistan'da bütçe krizine sebep olan bir diğer faktör ise, ulusal ile Özerk Ajara Cumhuriyeti arasında yaklaşık on yıl boyunca sürdürülen “bütçe savaşları” olmuştur. Özerk Cumhuriyetin önderliğinin kendi bölgesinden elde edilen mali geliri merkezi bütçeye göndermeyi reddetmesinden kaynaklanmaktadır. Ajaria bölgesinin lideri, ulusal bütçeye katkıda bulunmayı reddetmelerinin nedeni olarak merkezi hükümetin ulusal bütçeden fon sağlamadıklarını iddia etmesi olmuştur (Gegeshidze, 2004). Fonlara katkıda bulunmamalarının sebebi ne olursa olsun ulusal bütçenin ve sonuçta Gürcistan'ın diğer tüm bölgelerinin, alınabilecek bütçe transferlerinin yetersiz kaldığı gerçeği vardır. Bu gibi durumlar, ülkede zaten var olan bütçe krizini daha da kötüleştirmiştir.

2002 yılında IMF Gürcistan'daki programlarını askıya almış, uluslararası finans kuruluşlarından gelen yardımların engellenmesine yol açmıştır. Gürcistan'ın o dönemdeki dış borcu GSYH %50 oluşmaktaydı. Paris Kulübünün Gürcistan borcu yeniden yapılandırmasaydı ülke bu devasa borçla başa çıkamazdı. IMF programının askıya alınması hem hükümetin gerçekçi bir ulusal politika yürütemediğine hem de demokratikleşme ve serbest piyasa ekonomisine yönelik bir sistemin kurulamamasına işaret etmektedir.

2003 yılının Haziran ayında Eduard Şevardnadze Gürcistan'ın Ekonomik Gelişme ve Yoksulluğu Azaltma Programını 2003-2015 yılları için onaylamıştır. Bu program kamu çalışanları, STK'ler ve akademik uzmanlar tarafından hazırlanmıştır. Bir sonraki aşamasında ise uluslararası finans kurumlarından da kişiler katılmıştır. Ancak siyasi irade eksikliğinden

dolayı Şevardnadze hükümeti bu programı uygulamamış bu sebepten IMF ve diğer uluslararası kuruluşlar ile olan ilişkisinin aşırı derecede bozulmasına neden olmuştur.

2003 yılında hükümetin bütçeleme süreciyle ilgili her konuda sayısız başarısızlığı nedeniyle ulusal bütçe açığı 90 milyon ABD dolarına ulaşmıştır. Gürcistan devleti kamu çalışanlarının ve emeklilerin maaşlarını ödememiştir. O dönem ülkedeki finansal sorunlar sonucu yoksulluk oranı %52'ye ulaşmıştır. Sosyal sorunlar ve Gürcistan toplumunun Şevardnadze rejiminden memnuniyetsizliği Gül Devrimiyle sonuçlanmıştır.

2.5. Mikheil Saakaşvili Dönemi

Mikheil Saakaşvili lisans eğitimini Kiev Üniversitesinde Uluslararası Hukuk Fakültesinde almış yüksek lisansını Columbia Üniversitesinde bitirmiş doktarasını ise George Washington Üniversitesi'nde tamamlamıştır. Mikheil Saakaşvili 1995 yılında Gürcistan parlamentosu hukuk komitesi başkanı seçilmiş 1999 yılında ise milletvekili olmuştur. 2000 yılının Ekim ayında Eduard Şevardnadze tarafından Adalet Bakanı görevine getirilmiş, hükümette bulunduğu süre zarfında ülkedeki olaylardan rahatsız olmuş bir yıl sonra yolsuzlukları gerekçe göstererek görevinden istifa etmiştir. Mikheil Saakashvili görevinden ayrıldıktan sonra Ulusal Hareket Bloğu adlı siyasi bir oluşum kurmuş 2002 yılında yapılan yerel seçimleri kazanmıştır. E. Şevardnadze 2003 yılında bir takım yolsuzluk iddiaları ve iç karışıklıklara yol açtığı için eleştirilerle karşı karşıya kalmıştır. Bu sebeplerden dolayı Şevardnadze'ye karşı birden fazla eylem yapılmıştır. 21 Kasım 2003 yılında E. Şevardnadze parlamentoda konuşma yaptığı zaman Ulusal Hareket Bloğu protestocuları elerinde kırmızı güllerle binaya girmiş, bu nedenle literatüre “Gül Devrimi” olarak girmiştir. Gül Devrimi'yle E. Şevardnadze görevinden istifa etmiş, yerine ise geçici olarak Parlamento Başkanı Nino Burjanadze⁸ gelmiştir.

“Gül Devrimi” birkaç gün boyunca Gürcistan'ı uluslararası alanda ön plana çıkaran, politik öneme sahip olan bir olaydır. Devrim sayesinde Mikheil Saakashvili iktidara gelmiştir. Mikheil Saakashvili görev yaptığı sürece Şevardnadze hükümetini eleştirmiştir. Gül Devrimiyle bölgedeki en önemli değişimi ortaya koymuş demokrasinin gelişimini sağlamıştır. Bu devrimin yankıları uzun zaman sürmüş özellikle 2004 yılında Ukrayna'daki

---

⁸ Nino Burjanadze 23 Kasım 2003'ten 25 Şubat 2004 tarihine kadar ülkeyi yönetmiştir.

devrimci hareketin yayılmasını etkilemiştir. Gürcü toplumunda olduğu gibi demokrasiye geçiş olasılığı, çeşitli düzeylerde ve farklı ülkelerde tartışmalara konu olmuştur (Verc, 2006).

2003 yılındaki “Gül Devrimi”nden sonra Mikheil Saakashvili Gürcistan’a dış yardımların önemli ölçüde artmasını sağlamıştır. 2004-2006 yılları arasında bu yardımların miktarı yaklaşık 1.1 milyar dolar olmuştur.

2004 yılında Gürcü asıllı Rus işadamı Kakhi Bendukidze’nin Gürcistan’ın Ekonomik Kalkınma Bakanı olarak atanmasından sonra sosyo-ekonomik reformlar yeni bir düzeye çıkmıştır. K. Bendukidze bir açıklamasında “Gürcistan vicdan dışındaki her şeyi satmalı.” ifadesini kullanmıştır.

2004 yılında Gürcistan’da büyük vergi reformu yapılmış 20 vergi türünden sadece 7 tanesi kalmıştır: Gelir vergisi, kar vergisi, Katma Değer Vergisi (KDV), özel tüketim vergisi, ithalat vergisi, yerel vergiler-emlak vergisi dahildir. Aynı zamanda 2004 yılına kadar olan tüm dönemler için vergi borçlarına af ilan edilmiştir. Özelleştirme sırasında ülkenin en büyük işletmeleri satışa çıkarılmıştır: özellikle Zestafon Ferroalloy Tesisi, Chiaturmarganets, Rustavi Metalurji Tesisi, Madneul Madencilik ve İşleme Tesisi, Poti Limanı. 2007 yılında ise Gürcü demiryolu İngiliz şirketine satılmış ancak kısa bir süre bu karar iptal edilmiştir.

2.5.1. Gül devriminden sonra Gürcistan ekonomisinin gelişimi

Şevardnadze döneminden yeni hükümete miras kalan sorunlar, devrimle birlikte ülkenin durumunu kötüleştirmiştir. Kışın gelmesiyle birlikte ülkede enerji krizi yaşanmış Gürcistan toplumu elektrik ve ısıtma olmadan hayatta kalmaya çalışmıştır. Bütçe krizi ve kamu görevlilerinin vergi toplama konusundaki yetersizlikleri devletin daha fazla borçlanmasına neden olmuştur. Bu tür sorunların ortaya çıkmasının sebebi yüksek derecede yolsuzluk olmuş bu nedenle devrimden sonra yeni hükümet yolsuzlukla mücadele için program geliştirmiştir.

Mikhail Saakaşvili iktidara geldiği andan itibaren birçok adımlar atılmıştır. 2004 yılının Şubat ayında Gürcistan Anayasası'nda bir dizi değişiklik yapılmış: Cumhurbaşkanına hükümeti görevden alma, olağanüstü parlamento seçimlerini düzenleme yetkisi verilmiştir.

Gürcistan'da Cumhurbaşkanlığının yetkisinin artırılması mali düzenlemelerin yapılması vergi gelirlerinde önemli ölçüde ilerlemeler kaydedilmesi ve bütçe krizinin üstesinden gelinmesi bazı olumlu etkiler yaratmıştır (Areshidze, 2007, ss. 191-195). Devrim sonrası hükümet birikmiş emekli maaşlarını ödemiş IMF programın yenilenmesini sağlamış sonuç olarak Gürcistan makroekonomik istikrarı sağlamayı başarmıştır (Ablaze, 2010).

Gül Devrimi'nden sonra hükümet üyeleri ve toplum Acara bölgesiyle merkezi yönetim arasındaki ilişkinin geliştirilebileceğine ve yukarıda belirtilen bütçeler arasındaki krizin ortadan kalkacağına inanmaktaydı. Ancak sonraki gelişmeler sorunların sadece bütçeler arasındaki krizden kaynaklanmadığını ortaya çıkarmıştır (Gegeshidze, 2004).

6 Mayıs 2004 yılında Acara Özerk Cumhuriyeti'ndeki devrimden sonra Aslan Abaşidze istifasını vermiş ve ülkeyi terk etmiştir. Devrimden sonra merkezi hükümet Ajara Bölgesi'ni kontrol etmiş ve bütçe sorunu ortadan kalkmıştır.

Yıllardır süren bütçe krizini aşmak adına, vergi yükünü hafifletmek ve vergi sistemini daha basit bir hale getirmek için kabul görmüş prensiplere dayanan yeni bir vergi sistemi kabul etmek önem taşımıştır (Chappell, 1990). Philips'in "Gül Devrimi"nden hemen sonra yaptığı şey Gürcistan devletine önerdiği yeni vergi kanununun kabul edilmesi olmuştur (Phillips, 2004). Devrimden önce Cumhurbaşkanı Saakaşvili bu tür değişikliklerin ilk savunucularından birisi olmuştur. Gül Devriminden kısa bir süre sonra yeni vergi mevzuatı taslağı üzerinde çalışılmış özel bir uzman ekip kurulmuş ve 2004 yılının sonunda Parlamento tarafından yeni vergi kanunu kabul edilmiştir (Khadauri, 2012).

Miheil Saakaşvili hükümetinin başarılarından biri de, Gürcistan'da işletmelerin kurulmasının basitleştirilmiş olmasıdır. Büyük ölçekli bir özelleştirme programının başlatılması devrim sonrası hükümetin en önemli başarılarından biri olarak kabul edilmektedir. Aynı zamanda Yeni İş Kanunu devrimciydi, çalışanların haklarını sınırlayarak işverenlerin haklarını önemli ölçüde genişletmiş ve işletme kurmaya teşvik etse de çalışanların hakları göz önünde bulundurulmamıştır.

Gül Devriminden sonra Gürcistan'da yolsuzlukla mücadele başlamış sonuç olarak bütçe ve enerji sorunu ortadan kalkmıştır. 2005 yılından yeni vergi kanunu yürürlüğe girmiş iş kurmak kolaylaştırılmış ve çalışanlar için yeni mevzuat oluşturulmuştur.

2006 yılında Dünya Bankasının «Doing Business» derecelendirme listesinde Gürcistan 112'den 37'inci sıraya yükselmiştir. Devlet yetkilileri açıklamalarında gelecek yılki hedeflerinin ülkeyi derecelendirme listesinde en iyi 20 ülke arasına sokmak olduğunu belirtmişlerdir. Aslında Gürcistan 2007 yılında 18. sırada, 2010'da ise 12. sırada yer almıştır (WB (World Bank), 2010). Dünya Bankası uzmanları tarafından gölge ekonomisinin boyutunu gösteren belgede, Gürcistan 151 ülkenin yer aldığı listede alt sıralarda yer almıştır (Friedrich Schneider, Andreas Buehn and Claudio E. Montenegro, 2010).

Hükümetin bir diğer başarısı da, suçluluk oranını azaltması olmuştur (Kupatadze, 2007). Cumhurbaşkanının yetkilerinin artırılması hükümetin yolsuzlukla mücadelenin etkin bir şekilde başlatılmasını sağlamıştır. Bu bağlamda Sovyet döneminden kalan ve var olan trafik polislerinin kaldırılmasının yanı sıra kısa zamanda batı tarzı bir devriye polisi kurulmuştur. Sonuç olarak ülkenin karayollarında rüşvet uygulaması yok edilmiştir.

Enerji sektöründeki yolsuzluklarla mücadele edilmiş enerji krizi aşılmış: 2006-2007 kışları %100 elektrik sağlanmıştır. Devrim sonrası hükümetin başarıları arasında Sovyet döneminden sonra var olan üniversite sistemini yenilemesi de vardır.

Eski devlet memurları ve akrabaları tutuklanmış serbest bırakılmaları için devlet tarafından para cezası verilmiş ve böylece yolsuzlukla mücadele tedbirlerinin bir sonucu olarak ulusal bütçeye katkı sağlanmış ve bütçe dört katına ulaşmıştır. Bu eylem resmen Devletten çalınan para ve malların geri dönmesi olarak ilan edilmiştir (McDonald, 2005). Bu tür gelirler düzenli olarak toplanmaz genellikle tek seferlik gelirlerdir. Hükümet, yasa dışı uygulamaların hesaplarını oluşturdu, rüşvete karışan şüpheli kişiler özgürlükleri karşısında ödeme yapmaları için mecbur bırakıldılar.

2.5.2. Gürcistan'daki ekonomik krizin özellikleri ve savaş paradoksu

2008 yılının Ağustos ayında Gürcistan-Rusya savaşı ülke ekonomisini olumsuz şekilde etkilemiştir (Antonenko, 2008). 2008 yılının baharında ABD'de başlayan finansal

kriz kısa sürede küresel ekonomik kriz haline gelmiş ve Gürcistan'ın mali piyasa pazarı gelişmediği için ülkenin ekonomisini doğrudan etkilememiştir. Ancak bu durum ülkenin ekonomisini etkilemiştir. Gürcistan'ın o dönemki durumunu en iyi şekilde resmi istatistik yansıtmaktadır. 2003 yılındaki Gül Devrimi'nden sonra Gürcistan ekonomisinde büyüme yaşanmıştır. Ancak savaştan sonra ekonomik büyümede düşüş görülmüştür.

Tablo 2.3. Gürcistan'ın 2005-2008 Yıllarındaki Ekonomik Büyümesi

Yıl	Ekonomik büyüme
2005	9.6%
2006	9.4%
2007	12.6%
2008	2.6%

Kaynak: (<https://mof.ge/>, 2020)

2008 yılında Doğrudan Yabancı Yatırımlarda azalmalar görülmüştür, önceki yıllara baktığımız zaman 2007 yılında DYY 2 milyar dolarken, 2008 senesinde 1.6 milyar dolardan az olmuştur. 2009 yılında Gürcistan'a DYY daha az yapılmıştır.

Gürcistan'da o dönem devam eden ekonomik krize baktığımız zaman, hükümetin ekonomik politikasında yanlışlıklar olduğunu görüyoruz ve bu da ülkenin krizini derinleştirmiştir. Gürcistan'daki doğrudan yabancı yatırımların önemli bir kısmı özelleştirme ve gayrimenkul edinimi üzerine yoğunlaşmış bu durum ülkedeki finansal kaynakların büyüme oranının reel sektörden önemli ölçüde yüksek olmasına ve belirgin bir dengesizliğe neden olmuştur.

Gürcistan'daki bankalar finansal kaynakları genellikle Avrupa finansal piyasalarından ucuz kredi olarak sağlamaktaydılar. Bu kaynakların ise Gürcistan'da inşaat ve tüketici ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla verildiği görülmüştür. Dolayısıyla bu ürünler Gürcistan'da üretilmediği için genellikle ithal mallardan oluşmaktadır. Bu harcamalar hiç bir şekilde ülkenin ekonomisini olumlu şekilde etkilememiştir çünkü harcanan tüm kaynaklar ülkeyi terk etmektedir.

Rusya'nın saldırganlığının sonucu olarak Uluslararası kurumlar Gürcistan'a önemli ölçüde finansal destek sağlamıştır. Bu kurumlar Gürcistana 4, 55 milyar ABD doları tahsis etmiş, 2 milyar ABD doları hibe ile diğer kısmı ise az faizli krediyle olmuştur. Para girişi ülkeye 2008 yılında başlayıp 2010 yılına kadar sürmüştür (Papava, 2015).

Gürcistan'ın ticari bankaları Avrupa'nın finans piyasalarında 500 milyon dolara yakın bir borç almış 2009 yılının sonunda da ödemeleri gerekmiştir ancak Gürcistan hükümeti bu krizi yapılan yardımlarla ortadan kaldırmıştır.

Gürcistan'daki ekonomik krizin olumsuz etkileri daha ağır olacakken uluslararası destekler sağlanmış Rusya-Gürcistan savaşında mağdur olan Gürcistan'a finansal destek olunmuştur. Başka bir ifadeyle savaş olumsuz bir olgudur ancak 2008 yılında Gürcistan için bu maddi yardımlar olumlu bir destek olmuştur. Sonuç olarak kısa vadede savaş olumlu bir etki yaratsa da uzun vadede ülkenin ekonomisini olumsuz bir şekilde etkilemiştir.

2009 yılında Gürcistan ekonomisinde bozulmalar görülmüştür. Gürcistan endüstrisinde durum kötüleşmiş üretim hacminde azalma görülmüştür. Ülkenin en büyük işletmeleri üretimde azaltmaya gitmiş veya kapanmıştır. Gürcistan Hükümeti ülkeyi ekonomik krizden çıkarmak için yeni bir program geliştirmiştir. Bu program inşaat ve bankacılık sektörlerini kapsamıştır (Papava, Reforming of the Post-Soviet Georgia's Economy in 1991-2011, 2013). Gürcistan hükümeti 260 milyon lari kadar hazine bonusu basmış ve bununla ticari bankalara yardım etmiştir. Dolayısıyla ekonomik krizde bankalar devlet tarafından garantili gelir elde etmiştir. Bu program çerçevesinde bankaların yönetmelikleri zayıflamış ve hükümet tarafından 700 milyar lariden fazla rezerv verildiği görülmüştür. Bu program aynı zamanda Tiflis Belediyesinin başkent restorasyonu kapsamaktaydı dolayısıyla inşaat şirketlerine yardım etmiştir.

Hükümet tarafından hazırlanan Tiflis yeni hayat programı 2009 senesinde onaylanmıştır. Programın amacı, Eski Tiflis'i rehabilite etmek nüfusun konut koşullarını iyileştirmek inşaat işlerini teşvik etmek ve bankaların eski Tiflis'in restorasyonuna katılımı ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi için ön koşullar yaratmak olmuştur.

Tiflis Belediyesinin bilgilerine göre 2009 yılında eski Tiflis bölgesinde 50.000 aile hasarlı evlerde yaşıyordu. Gül Devrimi'nden sonra bu bölgede inşaat çalışmaları başlamış ve

yukarıda bahsedildiği gibi devlet desteğiyle bu evler restore edilmiştir. Bu projelerin hayata geçirilme sebebi 2008 savaşıdan sonra yaşanan durgunluğu ortadan kaldırmak ve o bölgede yaşayan insanların yaşam koşullarını iyileştirmek olmuştur.

2008 yılının Ağustos ayında başlayan Gürcistan-Rusya savaşı aynı zamanda Dünya finansal kriz sebebiyle ülkeye Doğrudan Yabancı Yatırımların girişini azaltmıştır aynı zamanda yurt dışında yaşayan Gürcistan nüfusunun para transferleri azalmıştır. Gürcistan ticari bankalarına ise uluslararası kuruluşlardan nispeten düşük faiz oranlarında kredi teminleri küresel krizden dolayı zorlaşmıştır.

2008 Rusya-Gürcistan savaşıdan sonra, Avrupa Birliği, Gürcistan için serbest ticaret rejiminin başlatılması konusunda müzakerelere başlamayı teklif etti ancak bir takım ön şartların yerine getirilmesini istedi. Bunların arasında Avrupa Tip Antimonopoly Düzenli Piyasa Düzenleme Enstitüsü ve Tüketici Haklarının Korunması Enstitüsü, özellikle Gıda Güvenliği Bölümünün uygulanması vardı.

2.6. Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Gürcistan'ın bağımsızlığından sonra ülke açık ekonomi stratejisi seçmiş merkezi planlama sisteminden piyasa ekonomisine geçiş yapmıştır. Ekonominin gelişmesinde DYY önem taşımaktadır. Gürcistan'ın doğu-batı ve kuzey-güney ulaşım yollarının geçtiği ülke olmakla birlikte Orta Asya ve Kafkasya'nın zengin enerji kaynaklarını uluslararası pazarlara taşınmasında büyük rol oynamaktadır. Dolayısıyla ülkenin olduğu bölge ve konumu stratejik öneme sahiptir.

12 Kasım 1996 tarihinde onaylanan “Yatırımları Teşviki ve Korunması Kanunu” ile yabancı yatırımlar garanti altına alınmıştır. Söz konusu Kanuna göre Gürcü vatandaşlarının yatırımlarına tanınan hak ve kolaylıklar yabancı yatırımcılara da tanınması öngörülmüştür. Bu kanuna göre yabancı sermaye firmaları yüzde yüz Gürcistan'da yeni firmalar kurabilecek ve hakları sonuna kadar korunacaktır. (საქართველოს კანონი საინვესტიციო საქმიანობის ხელშეწყობისა და გარანტიების შესახებ, 1996)

2003 yılında Gürcistan'da yaşanan “Gül Devrimi” ile birlikte yeni dönem başlamış ülkeyi yabancı sermaye için daha cazip hale getirmek amacıyla değişiklikler yapılmıştır. Bu

kapsamda yeni vergi Kanunu hazırlanmış ve vergi mevzuatı basitleştirilmiş aynı zamanda bazı vergiler uygulamadan kaldırılmıştır.

Yabancı yatırımcılar vergi mükellefiyetlerini yerine getirdikten sonra faaliyet karını iflas veya mahkeme kararı gibi durumlar hariç sınırlama olmaksızın yurt dışına transfer etme hakkına sahiptir. Parlamento tarafından yukarıda adı geçen kanunda yatırımcının aleyhine bir değişiklik yapılması durumunda kazanılmış hakların 10 yıl süreyle geçerli olacağı hükme bağlanmıştır. (საქართველოს კანონი საინვესტიციო საქმიანობის ხელშეწყობისა და გარანტიების შესახებ, 1996)

Yatırımların Gürcistan hükümeti tarafından kamulaştırılması durumunda yatırımın reel piyasa değerinin ödenme zorunluluğu, anlaşmazlık halinde ise yatırımcının Gürcistan mahkemelerine veya uluslararası tahkim kuruluna başvurma hakkı bulunmaktadır. Yatırımcı tazminat bedelini serbestçe transfer hakkına sahiptir (საქართველოს კანონი საინვესტიციო საქმიანობის ხელშეწყობისა და გარანტიების შესახებ, 1996).

Yabancı yatırımcının Gürcistan'a kayıtlı olması şartıyla menkul kıymet, şirket, bina gibi yatırım olarak tanımlanan varlıkları satın almasında bir kısıtlama bulunmamaktadır. Ancak yabancı yatırımcıların tarım arazisi satın alması yasaklanmış söz konusu arazilerin 49 yıllığına kiralanmasına olanak tanınmıştır (საქართველოს კანონი საინვესტიციო საქმიანობის ხელშეწყობისა და გარანტიების შესახებ, 1996).

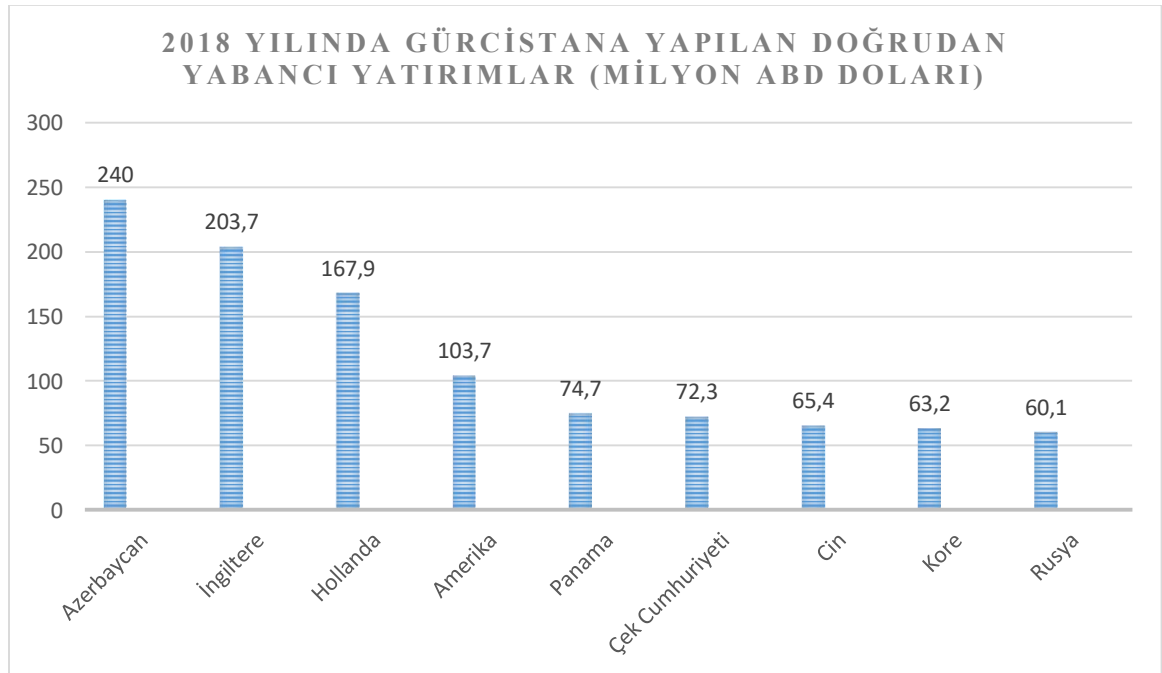
Gürcistan'da 2005 yılından günümüze kadar yapılan doğrudan yabancı yatırım tablosu (www.geostat.ge, 2018).

Gürcistan İstatistik Kurumu verilerine dayanarak 2018'in ikinci çeyreğinde gerçekleşen doğrudan yabancı yatırımların hacmi 389,2 milyon doları aşmıştır. 2017'nin ikinci çeyreğine göre artış oranı %9,4'e çıkmıştır. Gürcistan'da yatırım yapan en büyük yatırımcı ülkeler arasında ilk sırada toplam hacmin yüzde 20,7'sini oluşturan Azerbaycan bulunuyor. İkinci sırada yüzde 20'lik oranla Çek Cumhuriyeti üçüncü sırada ise yüzde 16,8'lik oranla Hollanda yerleşmiştir. Toplam doğrudan yabancı yatırımın yüzde 28'ini oluşturan 108,9 milyon doları aşan doğrudan yabancı yatırım, enerji sektöründe gerçekleştirilmiştir.

Tablo 2.4. DYY (Milyon ABD Doları)

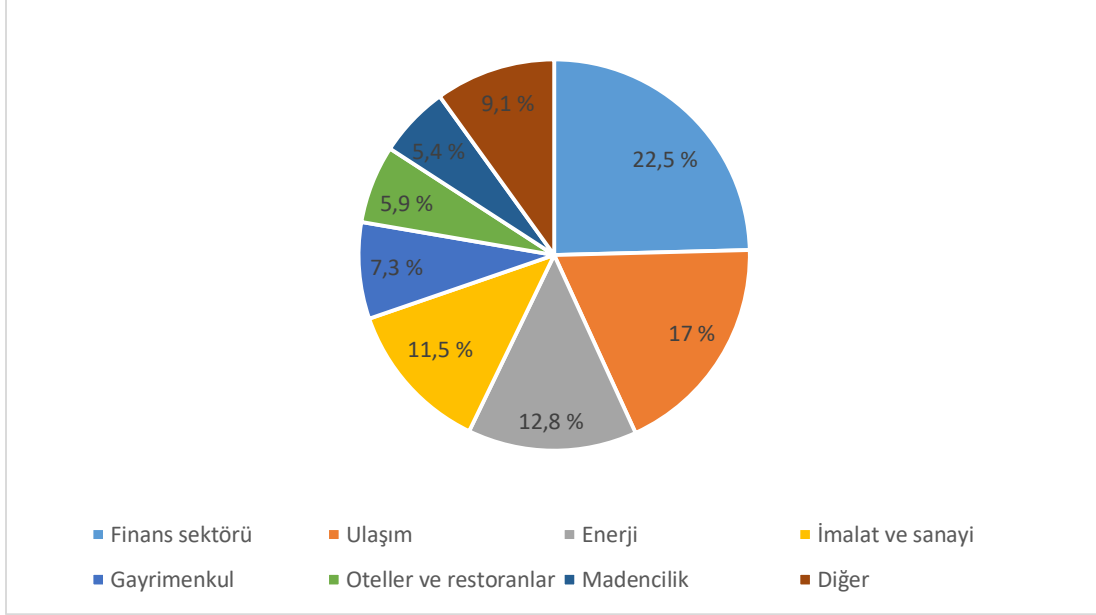
Yıl	Toplam	I çey.	II çey.	III çey.	IV çey.
2005	452,8	88,6	104,8	79,6	179,7
2006	1 171,2	145,2	318,0	332,4	375,5
2007	1 752,6	330,8	365,5	468,9	586,4
2008	1 569,7	539,6	605,4	134,9	290,0
2009	664,2	113,3	177,1	179,0	194,8
2010	845,1	176,1	211,4	236,4	221,2
2011	1 129,9	225,5	270,9	306,8	329,6
2012	1 022,5	295,5	246,8	219,5	261,2
2013	1 020,	290,3	216,4	265,8	248,0
2014	1 817,7	326,6	209,7	740,5	540,9
2015	1665,6	335,0	483,0	515,9	331,7
2016	1 565,8	378,8	411,5	491,7	283,7
2017	1 894,5	393,6	355,8	622,8	522,2
2018	998,7	287,0	389,1	322,6	-

Kaynak: (Georgia N. S., <https://www.geostat.ge/>, 2019)

Şekil 2.3. 2018 yılında Gürcistan'a en Fazla Doğrudan Yabancı Yatırım Yapan Ülkeler

Kaynak: (Georgia N. S., 2019)

Şekil 2.4. Sektörlere Göre 2018 Yılında Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırımlar:

Kaynak: (<https://www.geostat.ge/>, 2019)

Gürcistan'da en çok yatırım yapılan bölge Tiflis'tir, sektör ise finansdır. Bu alan Gürcistan'da gelişmiş olduğundan her zaman yatırımcılar için cazip olmuştur. 2009 yılından günümüze kadar Tiflis en çok yatırım yapılan konuma sahiptir. İkinci sırada Ajara Bölgesi yer almaktadır.

Tablo 2.5. 2015-2018 yıllarında Gürcistan'a yapılan doğrudan yabancı yatırımlar (Milyon ABD doları)

	2015	2016	2017	2018
Azerbaycan	581 624,4	558 458,6	465 040,8	240 007,1
Birleşik Krallık	398 813,2	105 510,0	247 398,9	203 670,8
Hollanda	158 535,6	72 260,0	356 701,4	167 854,2
Türkiye	74 952,3	209 795,9	288 108,7	-11 293,7
ABD	20 716,8	58 448,5	79 710,6	103 673,4
Panama	9 524,0	75 850,3	52 800,5	74 735,1
Çin	66 947,6	25 460,0	40 346,9	65 400,8
Kore	29 869,6	29 734,5	36 328,8	63 237,7
Rusya	51 382,3	35 972,2	43 703,6	60 063,4
Çek Cumhuriyeti	66 947,6	25 947,6	40 369,9	65 400,8

Kaynak: (Georgia N. S., https://www.geostat.ge, 2018)

2015 yılının verilerine göre en fazla Gürcistan'a doğrudan yabancı yatırım yapan ülke Azerbaycan olmuş ikinci sırada ise Birleşik Krallık bulunmaktadır. 2016 yılının verilerine göre Gürcistan'a yapılan doğrudan yabancı yatırımların birinci sırasında Azerbaycan ikinci sırada ise Türkiye yer almaktadır. 2017 yılının verilerine baktığımız zaman birinci sırada Azerbaycan ikinci sırada Hollanda üçüncü sırada ise Türkiye'dir. 2018 yılının verilerine göre Gürcistan'a en fazla doğrudan yabancı yatırım yapan ülkeler arasında Azerbaycan, Birleşik Krallık, Hollanda yer almaktadır. Türkiye'nin Gürcistan'a yaptığı yatırıma baktığımız zaman eksi rakamlardandır. Dolayısıyla bu da önceki yıllarda yaptığı yatırımların bir kısmını ülkeden çıkardığı anlamına gelmektedir. Aynı zamanda 2018 yılında Gürcistan'a yapılan doğrudan yabancı yatırımlara baktığımız zaman azaldığı görülmektedir. DYY azalmasının temel nedenlerinden birisi de bölgesel proje olan "TANAP"ın tamamlanması olmuştur.

2.7. Gürcistan'ın Dış Ticareti

Tablo 2.6. Gürcistan'ın Dış Ticareti (1995-2018, Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Hacmi	Dış Ticaret Dengesi
1995	155	489	644	-334
1996	203	751	954	-548
1997	244	995	1240	-751
1998	191	883	1074	-691
1999	238	690	928	-452
2000	324	710	1033	-386
2001	317	752	1069	-435
2002	346	795	1140	-449
2003	461	1139	1600	-678
2004	647	1844	2491	-1198
2005	866	2488	3353	-1622
2006	937	3675	4611	-2738
2007	1232	5212	6444	-3980
2008	1495	6302	7797	-4806

2009	1134	4476	5609	-3342
2010	1677	5236	6913	-3559
2011	2186	7072	9259	-4886
2012	2377	8056	10433	-5680
2013	2910	8023	10933	-5113
2014	2861	8602	11463	-5741
2015	2205	7300	9505	-5095
2016	2113	7295	9408	-5182
2017	2736	7939	10675	-5204
2018	3362	9122	12484	-5760

Kaynak: (Georgia N. S., <https://www.geostat.ge/>, 2019)

Gürcistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlık yıllarının başında ekonomik kriz yaşanmıştır. 1995 yılında uygulanan istikrar programıyla birlikte ülke ekonomisi gelişmeye başlamıştır. Tablodan da görüldüğü gibi Gürcistan ekonomisinde sürekli şekilde artan ithalat olmuş sonuç olarak bu da dış ticaret açığını ortaya çıkarmıştır. Dış ticaret hacmi 1998 yılındaki devalüasyondan sonra azalmış ve 2008 Rusya-Gürcistan savaşı sonrası daralma göstermiştir. Özellikle 1990'lı yıllarında kayıt altına alınmamış sınır ticareti mevcuttur. O dönem ülkede yaygın olarak rüşvet olduğundan gümrük vergilerini ödememek için ulusal ve uluslararası firmalar kayıt dışı yollarla ülkeye büyük miktarlarda ürün getirmişlerdir. Dolayısıyla ithalatın gerçekte resmi verilerin çok üstünde olduğu tahmin edilmektedir. Gürcistan'ın en fazla ithalat yaptığı ülkeler Azerbaycan, Türkiye, Çin, Rusya, Ukrayna ve Almanya'dır. Gürcistan'ın en çok ihracat yaptığı ülkeler ise Azerbaycan, ABD, Ukrayna, Türkiye, Kanada, Ermenistan, Rusya olduğu görülmektedir.

Tablo 2.7. 2017-2018 Yıllarında Gürcistan'a En Fazla İthalat Yapan Ülkeler

Ülkeler	2017 (Milyon Dolar)	Pay %	2018 (Milyon Dolar)	Pay %
Toplam İthalat	7.943,3	100.0	9136.7	100.0
Türkiye	1373.7	17.3	1473.0	16.1
Rusya	786.9	9.9	934.9	10.2
Çin	732.9	9.2	833.9	9.1
Azerbaycan	567.0	7.1	593.0	6.5
Ukrayna	446.0	5.6	514.8	5.6
Almanya	434.2	5.5	431.5	4.7
ABD	268.3	3.4	359.5	3.9
Ermanistan	281.3	3.5	335.3	3.7
Fransa	134.8	1.7	262.6	2.9
İtalia	218.0	2.7	231.4	2.5
Diğer Ülkeler	2 700.1	34.0	3 166.9	34.7

Kaynak: (<https://www.geosta.ge>, 2010)

2017-2018 yılında Gürcistan'ın en büyük ticaret ortağı konumunda ilk sırada Türkiye, Rusya, Çin ve Azerbaycan yer almaktadır. 2017 yılında Gürcistan'ın on büyük ticaret ortağının cirosu % 66, 2018 yılında ise % 65,3 olmuştur. Gürcistan İstatistik Kurumu'nun verilerine göre, 2017 yılında ürün gurubunda ilk sırada bakır yer almıştır. Toplam ihracattan bakır 419.8 milyon dolar ile %15,4'e eşitti. Ferroalyaj listede ikinci sırada bulunmaktadır ve ihracattan 306.9 milyona dolara % 11,3'ü kapsamaktadır. 2017-2018 yılının ithalat ürün grubunda en büyük grubu 696,6 milyon ithaalat ile petrol ve petrol ürünleri olmuş ve toplam ithaalatın % 8,7'sidir. İkinci sırada otomobil ürün grubu 474.4 milyon dolar, ithaalatın % 5,9'u olmuştur (Nino Maisuradze and Eka Jananashvili , 2019).

Tablo 2.8. 2017-2018 Yıllarında Gürcistan'ın En Fazla İhracat Yaptığı Ülkeler

Ülkeler	2017 (Milyon Dolar)	Pay %	2018 (Milyon Dolar)	Pay %
Toplam İhracat	2 735.8	100.0	3 355.7	100.0
Azerbaycan	272.1	9.9	502.0	15.0
Rusya	396.7	14.5	436.6	13.0
Ermenistan	210.3	7.7	278.7	8.3
Bulgaristan	186.9	6.8	258.9	7.7
Türkiye	216.7	7.9	233.5	7.0
Çin	201.7	7.4	198.0	5.9
Ukraina	124.5	4.6	175.0	5.2
ABD	121.8	4.5	160.0	4.8
Kazakistan	51.8	1.9	90.8	2.7
Özbekistan	64.2	2.3	80.5	2.4
Diğer Ülkeler	889.2	32.5	941.6	28.1

Kaynak: (Georgia N. S., <https://www.geostat.ge>, 2020)

2017-2018 yıllarında Gürcistan'ın en fazla ihraç ettiği ürünler bakır cevherleri ve konsantreler, otomobil, demir, doğal üzüm şarapları, puro ve sigaralar, tıbbi ürünler, alkollü içecekler, mineral sular ve ham altından oluşmaktadır. 2017-2018 yıllarında Gürcistan'a ithal olunan ürünler arasında petrol ve petrol ürünleri, otomobil, bakır cevherleri ve konsantreler, tıbbi ürünler, gaz ve gaz halindeki hidrokarbonlar, sigaralar ve buğday bulunmaktadır (Nino Maisuradze and Eka Jananashvili , 2019).

BÖLÜM III. TÜRKİYE-GÜRCİSTAN EKONOMİK İLİŞKİLERİ

3.1. Bağımsızlıktan Sonra Türkiye-Gürcistan İlişkileri

9 Nisan 1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Gürcistan Cumhuriyeti'ni 16 Aralık 1991 tarihinde tanıyan ilk ülke Türkiye olmuştur. İki ülkenin diplomatik ilişkileri 21 Mayıs 1991 tarihinde imzalanan anlaşmayla başlamıştır (Demirağ, 2015). Bu anlaşmadan sonra karşılıklı olarak Büyükelçilikler açılmıştır. İlk Gürcistan'ı ziyaret eden devlet Başkanı Süleyman Demirel olmuş ve Gürcistan Cumhurbaşkanıyla “Dostluk ve İyi Komşuluk” anlaşması imzalanmıştır. Türkiye'nin Batum'da, Gürcistan'ın ise Trabzon ve İstanbul'da Başkonsoloslukları vardır.

1992 yılında Gürcistan toplumu zor dönemden geçmekteydi, iç savaştan dolayı büyük sorunlar yaşanmıştır. Türkiye o dönemde Gürcistan'a buğday yardımında bulunmuş ve bu adım ülke imajını olumlu yönde etkilemiştir (Demirağ, 2015). Gürcistan iç sorunlar yaşadığı dönemde Azerbaycan ve Ermenistan arasında Karabağ sorunu yaşanmaktaydı. Bu sebepten Türkiye Karabağ sorunu üzerinde yoğunlaşmış Gürcistan'la 1994 yılına kadar ilişkilerde ilerleme kaydedilmemiştir. Daha sonraki yıllarda yaşanan gelişmelerin ardından Türkiye ve Ermenistan ilişkileri Karabağ sorunu sebebiyle kesintilere uğramıştır. 1990'lı yılların başında Gürcistan Cumhuriyeti kendi ekonomik sistemini kurmaya çalışmıştır. O dönem Gürcistan ve Türkiye arasında ilişkilerin başlangıç dönemi olmuş Azerbaycan ve Ermenistan sorunundan dolayı Türkiye'nin Gürcistan'la ilişkisi kesintiye uğramıştır. 1990-1994 yıllarında Gürcistan devleti merkezi planlama sisteminden piyasa ekonomisine geçiş yapmaya çalışmıştır. Gürcistan'da uygulamaya konulan modeller Polonya'dan ve Rusya'dan esinlenerek uygulanmış çünkü ülkedeki ekonomistler genellikle rus dili kaynakları kullanmışlardır (Asatiani, 2009).

Azerbaycan ve Orta Asya ülkeleriyle bağlantı sağlamanın tek yolunun Gürcistan'dan geçmesinin ortaya çıkması nedeniyle Türkiye Gürcistan'la ilişkilerini yeni bir düzeye çıkarmıştır. Hazar bölgesinin petrolünün Batı ülkelerine aktarılmasında Gürcistan'ın transit konumu ülkeyi daha da öne çıkarmıştır.

İkili ilişkilerin gelişmesinde Gürcistan'da yönetim değişikliğinin de rolü olmuştur. 1991-1992 yıllarında Zviad Gamshakurdia dönemine baktığımız zaman Gürcistan-Türkiye

ilişkilerinde kayda değer bir gelişme yaşanmamıştır. O dönem Gürcistan devleti Güney Osetya ve Abhazya sorununa yoğunlaşmıştır. Eduard Şevardnadze döneminde 1992-2003 yıllarında Gürcistan-Türkiye ilişkilerinde ilerlemeler kaydedilmiştir. Bölgesel proje olan Bakü-Tiflis-Ceyhan Hattı Projesi'nin temeli o dönem atılmıştır. Sonuç olarak bu adım daha sonra ülke ekonomisini pozitif şekilde etkilemiştir. Aynı zamanda 1995 yılında Gürcistan'da yapılan ekonomik reformlar sonucu ülkeye daha fazla Türk firması yatırım yapmıştır. Gürcistan'ın izlediği Batı yanlı politikalar, gitgide ülkeyi Rusya'dan uzaklaştırmıştır. Mikheil Saakaşvili döneminde Gürcistan-Türkiye arasında bir dizi ortak projenin hayata geçirilmesi için anlaşmalar imzalanmıştır. Ülkenin Rusya'dan ekonomik bağımsızlığının azaltılması için 2007 yılında Gürcistan ve Türkiye Cumhuriyeti arasında STA imzalanmıştır.

O zamandan beri iki ülke arasında karşılıklı işbirliği sürmektedir. 2002 yılından sonra Gürcistan Türkiye ilişkileri yeni bir düzeye çıkmıştır. Türkiye'nin "Stratejik Derinlik" politikası Güney Kafkasya bölgesinde yeni bir düzen sağlamıştır. "Stratejik Derinlik-komşularla sıfır sorun politikası" beş ana ilkeye dayanmaktadır. Bu politikanın iki yönü vardır: Birincisi mevcut anlaşmazlıkların çözümü ikincisi ise barışçıl ilişkilerin sürdürülmesidir. Gürcistan-Türkiye ilişkilerine baktığımız zaman günümüze kadar Stratejik Derinlik politikasının başarılı olduğu (tek komşusu olduğu) görülmektedir. Aynı zamanda bu politikayla birlikte Türkiye-Gürcistan arasında ekonomik bağlar güçlenmiş ve iki ülke bölgesel projeleri gerçekleştirmiştir (Demirağ, 2015).

"Komşularla sıfır sorun" politikası, Gürcistan'ın dış politikasıyla tutarlıdır. "Gürcistan'ın Dış Politika Stratejisi" belgesinde, Gürcistan dış politikasının öncelikleri olarak, toprak bütünlüğü, ulusal güvenliği güçlendirmek bölgesel istikrar, Avrupa ve Avrupa-Atlantik entegrasyonu görülmektedir. Bölgesel istikrarın odak noktası, yukarıda belirtilen stratejide vurgulanan komşularla iyi ilişkiler kurmaktır. Gürcistan devleti Türkiye'yi bölgesel ortağı olarak nitelendirdiği için Türkiye'ye özel önem vermektedir. "Gürcistan'ın Dış Politika Stratejisine" belgesinde, Türkiye ve Gürcistan devletleri özellikle ticaret, ekonomi, enerji, savunma ve güvenlik alanlarında stratejik ortaklar olarak adlandırılmıştır.

Türkiye ile Gürcistan arasındaki ilişkiler stratejik düzeyde ilerlemektedir. 2007 yılından sonra Türkiye Gürcistan'ın en büyük ticari ortaklarından olmuştur. Aynı zamanda

Gürcistan'a en fazla doğrudan yabancı yatırım yapan ülkeler arasında Türkiye de yer almaktadır. Türkiye ve Gürcistan arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi için iki ülke arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi (YDSK) mekanizması kurulmuştur. 19 Temmuz 2016 tarihinde ilk YDSK toplantısı Ankara'da, ikincisi ise 23 Mayıs 2017 tarihinde Tiflis'te düzenlenmiştir.

Gürcistan'da sermayesi 1 milyon doların üstünde bulunan 27 büyük ölçekli Türk şirketi çalışmaktadır. Aynı zamanda, KOBİ düzeyinde ise 500 yakın firma bulunmaktadır. Türkiye'de ise Gürcistan sermayesine sahip 254 şirket faaliyet göstermektedir. Gürcistan'da günümüze kadar Türk şirketleri tarafından yaklaşık 3,5 milyar dolar çivarında 197 proje yapılmıştır. Genel olarak Türk şirketlerinin faaliyet alanları, enerji sekrörü, turistik tesisler, konut, karayolu inşası gibi alanlardır (Bakanlığı T. C., 2019).

Son on yılda, Türkiye, Gürcistan'ın ana ekonomik ve ticaret ortaklarından biri olmuştur. Günümüzde, Gürcistan ve Türkiye arasında çeşitli alanlarda işbirlikleri yapılmaktadır: Enerji sektörü, ticaret ve ekonomi, eğitim ve kültüre kadar geniş alanları kapsamaktadır. Her iki ülke de birbirilerini stratejik ortak olarak görmekte ve bu yönde adımlar atmaktadır.

Gürcistan-Türkiye ilişkilerinin gelişmesiyle birlikte iki ülke arasında siyasi, ekonomik, kültürel ve diğer alanlarda çeşitli anlaşmalar imzalanmıştır. Gürcistan-Türkiye ilişkilerinin iyi bir simgesi olarak her iki ülkenin vatandaşları turistik seyahatler için vizesiz rejimden yararlanmaktadırlar. Ayrıca 2011 yılında imzalanan bir protokole göre Gürcü ve Türk vatandaşları ülkeler arasında ulusal kimlik belgeleriyle seyahat edebiliyorlar. Pasaportsuz seyahat olanakları, karşılıklı turist ziyaretlerinin daha da artmasına sebep olmuştur. Vize şartlarının kaldırılmasıyla birlikte Gürcistan'dan Türkiye'ye işçi göçü yaşanmıştır. Türkiye'deki Gürcü işçilerin 2015 yılında Gürcistan'a gönderdikleri tutar neredeyse 75 milyon dolara ulaşmıştır.

2015 yılında Gürcistan'ın ilk büyük ticaret ortağı Türkiye olmuştur. İki taraflı ticaret hacmi Gürcistan'ın dış ticaretinin %15'ine eşittir bu da 1,5 milyar dolara denk gelmektedir. Gürcistan'ın Türkiye ile yoğun ticaret ilişkileri 2006 yılından Rusya'nın Gürcü ürünlerine ambargo koymasıyla başlamıştır. O zamandan günümüze kadar Türkiye ile ticaret önemli ölçüde artmıştır. Gürcistan'ın Türkiye'ye ihraç ettiği ürünler: Demir-çelik-plastik borular,

demir içeren hurdalar, metal cevherleri, bakır, temizlik malzemeleri, tıbbi ilaçlar ve inşaat aksamaları. Gürcistan'ın Türkiye'den ithal ettiği ürünler ise kimyasal gübreler, demir-alaşimsız çelik, hazır giyim, hayvansal-bitkisel yağlar, telekomünikasyon cihazları, boya, kağıt ve karton.

Enerji, Gürcistan ve Türkiye arasındaki en önemli işbirliği alanlarından birini oluşturmaktadır. Gürcistan hidroelektrik potansiyeli bakımından zengin olduğu için Türk şirketleri bu alanda son yıllarda Gürcistan'da önemli yatırımlar yapmaya başlamıştır. Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattı ve Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) doğal gaz boru hattı Gürcistan'dan geçiyor. Şah Deniz II. projesi, Güney Gaz Koridoru'nun genişletilmesi ve TANAP'ın (Trans-Anadolu Boru Hattı) inşası, Gürcistan'ın transit ülke olarak rolünü ve önemini daha da artıracak. Ayrıca, Gürcistan ve Türkiye, bölgesel ulaşım projeleri açısından önemli ortaklardır. Bu bağlamda, Bakü-Tiflis-Kars demiryolu projesi özel bir öneme sahiptir.

3.1.2. Gürcistan-Türkiye ekonomik ve ticari ilişkiler

SSCB'nin dağılmasına kadar Gürcistan kapalı bir ülke olmuştu ve Türkiye ile ilişkisi mevcut değildi. Sovyet Birliği'nin dağılmasıyla Gürcistan'ın tek piyasa ekonomisiyle yönetilen komşusu Türkiye olmuştur. Sovyet Birliği sırasında Türkiye ile herhangi bir ekonomik ve ticari ilişkisi kesinlikle yasaktı.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Gürcistan için Türkiye serbest piyasaya açılan ilk kapı, kapitalist dünya ile ilk ticaret ortağı ve ticaret yolu olmuştur. 1990'ların başında, Gürcistan ekonomisi çöküş ve yaşam standartlarında keskin düşüş yaşamıştır. Merkezi planlama sisteminden serbest piyasa ekonomisine geçiş Gürcistan için çok zor bir süreçtir. Eski Sovyet Cumhuriyetleri'nin büyük kısmı gibi Gürcistan'da bağımsızlık için hazır değildi. Sovyet Birliği döneminde Gürcistan ekonomisi devlet tarafından yönetildiği için bağımsızlığını kazandıktan sonra sorunlar yaşamıştır. Aynı zamanda etnik çatışmalar ve iç savaş Gürcü ekonomisini mahvetmiştir.

Bu savaşlar ekonomik gelişmenin ve ilerlemenin önündeki en büyük engel olmuştur. Ülke ekonomisi, çok sayıda ihtilaflarla karşı karşıya kalmıştır. Eski Sovyetler Birliği pazarlarına erişimin zorlaşması ve Moskova'dan büyük bütçe transferlerinin kesilmesi

sonucu ülke ekonomisi çökmüştür. (Jugheli, Shukakidze ve Torosyan, 2010, 3). O dönem üretim % 70 düşmüş ve ihracat ise % 90'a inmiştir. Ekonominin keskin şekilde gerilemesi ile ürün ve tüketim mallarında ciddi bir sıkıntı yaşanmıştır. O dönem Türkiye ekonomisinde hafif sanayi ve gıda sektörleri çok hızlı bir şekilde büyüdüğü görülmüştür.

1988 yılında Sarp Sınır Kapısının açılması, binlerce Gürcistan vatandaşının Türklerle ticari ilişkiler kurmalarını sağlamıştır. 1988 yılında Sarp sınır kapısının açılması ile toplam 808 kişi giriş-çıkış yapmıştır. 1990 yılından sonra SSCB'nin çöküşüyle eski Sovyet Birliği ülkeleri bağımsızlıklarını ilan etmişler. Bağımsızlıktan sonra Gürcistan demokratikleşme ve yurt dışına çıkışlardaki engellerin kalkmasıyla Sarp Sınır Kapısı yoluyla Türkiye'ye geçmişlerdir. Sarp Sınır Kapısından geçen insanların amacı ticari faaliyette bulunmak olmuştur. O dönem iki ülke arasında bavul ticareti yapılmıştır. Sınır ticaretinde bulunmak isteyen insanlar genellikle otomobil ve otobüslerle gelmekteydiler. Bavul ticaretinde bulunan kişiler genellikle eski SSCB bölgesinde üretilen ürünleri Türkiye'ye satarak yerine tekstil, kristal, deri ürünleri olarak Gürcistan'da satmaktadırlar.

Bu dönemden sonraki dönem iki komşu ülke arasındaki ticari ilişkilerin başlangıcı olmuştur. Gürcistan vatandaşları Sovyetler Birliği döneminde üretilen farklı türdeki yerli ürünleri, değerli metalleri ihraç etmeye başlamıştır. Gürcistan tarafı, Türkiye'den gıda, hafif sanayi ürünleri ile işlenmiş tarım ürünleri de dahil olmak üzere günlük tüketime yönelik ürünleri ithal etmiştir.

1990'ların başında Gürcistan ile Türkiye arasındaki toplam ticaret hacmi 12.823 milyon ABD doları olarak gerçekleşmiştir. O dönem Gürcistan ekonomisine çok az miktarda doğrudan Türk yatırımı yapılmıştır.

Sarp Sınır Kapısı, Hopa ilçesinde Türkiye'nin doğu sınır kapısıdır. Aynı zamanda Sarp Sınır Kapısı Gürcistan'ın Acara Özerk Cumhuriyeti'nde açılan bir kapıdır. Sarp Sınır Kapısının bir diğer özelliği Kafkasya ülkelerinin bu sınır kapısını kullanmalarıdır. Sarp Sınır Kapısı Batumi şehrinden 14 km mesafesinde bulunmaktadır. İki ülke için Sarp Sınır Kapısı önem taşımaktadır çünkü Asya ve Avrupa arasındaki ürün taşımacılığı bu kapı aracılığıyla yapılmaktadır. 2008 yılında sınır kapısının yenilenmesi adına adımlar atılmıştır. Sınır kapısının modernizasyonu için 23 Mart 2008 tarihinde inşaat başlanmış ve 5 Mart 2009 tarihinde açılış yapılmıştır.

Türkiye'nin Gürcistan'a yaptığı yatırımlar ülkedeki istikrarsızlık nedeniyle engellenmiştir. Ayrıca, Gürcistan ile Türkiye arasındaki ikili ticaret yetersiz sınır geçişleri, karmaşık bürokratik prosedürler, yaygın yolsuzluklar, iki ülkeyi birbirine bağlayan eski karayolları ve demiryollarının bulunmaması nedeniyle sınırlandırılmıştır. Bazı küçük Türk işletmeleri, 1991-1996 yılları arasında Gürcistan'da faaliyet gösterse de iki taraflı gelir o dönem önemli ölçüde olmamıştır. 1995 yılından sonra Gürcistan'da uygulanan liberal politikalar sonucu ülke kademeli olarak ekonomik ve politik istikrara kavuşmayı başarmıştır. Dolayısıyla Türk iş adamları ve yatırımcılar için daha cazip bir yer haline gelmiştir. Gürcistan ve Türk hükümetlerinin Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattını ve Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz boru hattını inşa etmeye karar vermesiyle ticaret hacmi artmıştır.

2003 yılından günümüze kadar ulaşım altyapısının iyileştirilmesi ve sınır geçişlerinde bürokratik işlemlerin basitleştirilmesi için birçok olumlu adım atılmıştır. 2006 yılında, Türk ve Gürcistan hükümetleri vizesiz rejim konusunda anlaşmış iş seyahatlerinde kolaylaştıran ve iki ülke arasındaki ticaret ilişkilerini artıran bir hamle yapılmıştır. Dolayısıyla Gürcistan ve Türk vatandaşlarına yönelik vize uygulamasını kaldırma kararı alınmıştır.

2006 yılına kadar Gürcistan'ın en büyük ticari ortağı Rusya Federasyonu'ydu. Ancak 2006 yılında Rusya Gürcistan ürünleri için ambargo uygulamış ve Rusya'ya tarımsal ürünler, şarap ve maden sularının ithalatı yasaklanmıştır. Dolayısıyla Gürcistan güney komşusu ile daha yakın ekonomik, ticari ilişkilerin yakınlaşması adına 21 Kasım 2007 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti ile Serbest Ticaret Anlaşması imzalamıştır. Anlaşma 1 Kasım 2008 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Anlaşmanın amacı iki ülke arasındaki tarife ve tarife dışı engellerin ortadan kaldırılmasıdır. Bu anlaşma iki ülke için önem taşımaktadır, Serbest Ticaret Anlaşması, Türkiye'nin Gürcistan'ın en büyük ticaret ortağı olmasında önemli rol oynamıştır (Aydın, 2011). Serbest Ticaret Anlaşmasından sonra iki ülke arasındaki ticaretin büyüklüğü giderek artmaya başlamıştır. 2007 yılında Türkiye ile Gürcistan arasındaki ticaret hacmi 900 milyon dolara ulaşmış Türkiye'nin ihracat miktarı ise 728 milyon dolar olmuştur. 2012 yılının verilerine baktığımız zaman iki ülke arasındaki ticaret hacmi 1,4 milyar dolara ulaşmıştır. Aynı yıl Gürcistan'dan yapılan ithalat 180 milyon dolara denk gelmiş Türkiye'nin Gürcistan'a ihracatı ise 1.25 milyar ABD doları olarak gerçekleşmiştir. 2013 yılında Türkiye 1,52 milyar dolar gelire Gürcistan'ın ana ticaret ortağı konumuna gelmiştir. Gürcistan ise Türkiye'nin dış ticaretinde küçük yere sahiptir. Türk şirketleri Gürcistan'a önemli ölçüde doğrudan yabancı yatırım yapmaktadırlar. Türkiye Gürcistan'daki en büyük

on yabancı yatırımcı arasındadır. Türk firmaları “Gül Devrimi” nden sonra Gürcistan’da başlayan özelleştirme programından aktif şekilde yararlanmışlardır.

Gürcistan hükümeti, Rusya Federasyonu'na ekonomik bağımlılığı azaltmak ve ülkedeki Rus firmalarının büyümesini engellemek için Türk şirketlerini Gürcistan'a daha fazla yatırım yapmaya teşvik etmiştir. Türk şirketleri Gürcistan'a yatırım yapmak için büyük ilgi göstermiştir. Türk firmaları Gürcistan’da günümüze kadar inşaat, ulaştırma, telekomünikasyon, bankacılık, enerji projeleri, gıda endüstrisi, turizm ve tarım alanlarında yatırım yapmıştır (Arunova, 2019). Türk şirketleri Gürcistan'da önemli yatırımcılar haline gelmiş ancak Amerikan firmaları Türk firmalarından daha büyük pazar payına sahiptir. Türk firmaları inşaat alanında aktif olarak yer almıştır. Genellikle havaalanı terminalleri ve hidroelektrik santrallerin inşaatı, cam fabrikasının kurulması aynı zamanda telekomünikasyon ve havaalanı işletme şirketlerine yatırım yapılmıştır. Gürcistan'da birçok küçük ve orta ölçekli şirket kurulmuştur (Szalanska, 2012) (Glogowska, 2012).

Türkiye-Gürcistan arasında resmi ekonomik ilişkiler 1991 yılında Türkiye'nin Gürcistan'a elektrik enerjisinin vermesiyle başlamıştır. Daha sonra bir dizi yatırım, uluslararası taşımacılık alanlarında anlaşmalar ve protokoller imzalanmıştır. 1993 yılında iki ülke arasında Gürcistan'a Türkiye tarafından 50 milyon dolar Eximbank kredisi verilmesi bağlamında anlaşma imzalanmıştır (Çakmak, 1998, ss. 104-106).

Gürcistan stratejik olarak Doğu-Batı ve Kuzey-Güney ekseninde ticaret için en uygun ülkedir. Ancak 1990 yıllarında ulaşım alanında eksiklerin var oluşu ticareti engellemiştir. Günümüzde Gürcistan’da tüm ulaşım ağlarının yenilenmesi yapılmış ve ticaret sektörü için elverişli hale getirilmiştir.

Türkiye-Gürcistan arasında aynı zamanda ortak projeler yapılmaktadır. Bu projeler stratejik öneme sahiptir. Bakü-Tiflis-Ceyhan ham petrol boru hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz boru hattı, Trans Anadolu Doğal gaz boru hattı projesi ve Bakü-Tiflis-Kars demiryolu projelerinin tümü, Türkiye'nin Kafkasya ve Hazar Havzası ile olan bağlarını güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Gürcistan’ın tüm bu projelerde kilit bir yere sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 3.1. Türkiye-Gürcistan Dış Ticareti (Milyon Dolar)

Yıllar	Türkiye'nin Gürcistan'a İhracatı	Gürcistan'ın Türkiye'ye İthalatı	İkili Ticaret Hacmi
1992	12	6	18
1993	35	22	57
1994	67	26	93
1995	86	50	118
1996	110	32	142
1997	174	66	240
1998	164	91	255
1999	114	93	207
2000	132	155	286
2001	144	127	271
2002	103	138	241
2003	155	269	424
2004	200	300	500
2005	272	290	561
2006	408	345	753
2007	646	290	945
2008	998	525	1.523
2009	763	285	1.048
2010	769	291	1.060
2011	1.092	314	1.406
2012	1.253	180	1.423
2013	1.246	202	1.448
2014	1.444	233	1.677
2015	1.109	223	1.332
2016	1.177	212	1.389
2017	1.209	215	1.424

Kaynak: (Georgia N. S., <https://www.geostat.ge>, 2020)

Türkiye, yüzölçümü, nüfusu, pazar büyüklüğü ve milli gelir düzeyi olarak Gürcistan'la kıyaslandığı zaman daha büyük bir ülkedir. Yukarıdaki tabloyu incelediğimiz zaman Gürcistan ekonomisinin dışa daha açık olduğu görülmektedir. 1992 yılında Türkiye'nin Gürcistan'a ihracatı 12 milyon dolar olmuş 2000 yıllarda ise bu rakam 132 milyon dolara ulaşmıştır. 2008 yılında ihracat rakamı 1 milyar dolara yaklaşmıştır. Ancak 2009-2010 yıllarında Dünya krizi ve Rus-Gürcü savaşından dolayı ihracat gerilemiştir. 2012 yılından sonra yine Türkiye'nin Gürcistan'a ihracatında yükselme görülmüştür. Gürcistan'ın Türkiye'ye ihracatı en fazla 2008 yılında olmuştur.

Tablo 9'u incelediğimiz zaman Gürcistan Türkiye'ye göre dış ticarete arka planda kalmıştır. Serbest Ticaret Anlaşması'nın imzalanmasına rağmen Gürcistan'ın Türkiye'ye ihracatı büyük ölçüde artmamıştır. Türkiye-Gürcistan dış ticaretine baktığımız zaman Türkiye'nin Gürcistan'a ihraç ettiği ürünler arasında ilk sırada: plastik ürünler, demir, çelikten yapılan ürünler, makineler, elektronik ürünler yer almaktadır. Türkiye'nin Gürcistan'dan ithalatı ise mineral yakıtlar, demir, çelik, konfenksiyon ürünleri, makinalardır.

3.1.3. Gürcistan ile Türkiye arasındaki serbest ticaret anlaşması

Gürcistan ile Türkiye arasındaki Serbest Ticaret Anlaşması, 21 Kasım 2007'de Tiflis'te düzenlenen Gürcü-Türk İş Forumu'nda imzalanmıştır. Anlaşma bir yıl sonra yürürlüğe girmiştir. Serbest Ticaret Anlaşması'nın ana hedefleri, Gürcistan ve Türkiye arasında ticari-ekonomik işbirliğinin geliştirilmesini kolaylaştırmak girişimcilerin pazarlara erişimini teşvik etmek ve yatırım projelerinin uygulanmasını desteklemektir. Aynı zamanda Gürcistan ve Türkiye ticari-ekonomik işbirliğinin geliştirilmesini kolaylaştırmaktır. Gelişmekte olan ülkeler için STA önem taşımaktadır özellikle olumsuz etkileri hafifletmektedir. Anlaşma yürürlüğe girdiğinde, Türkiye Gürcistan'ın toplam ihracatındaki % 20'lik payıyla Gürcistan'ın ana ticaret ortaklarından biriydi. Gürcistan devleti için asıl amaç özellikle tarım alanında, Gürcistan'ın Türkiye'ye olan ihracatının daha da büyümesini kolaylaştırmak olmuştur. Bununla birlikte birkaç sebepten dolayı Serbest Ticaret Anlaşması beklentileri tam olarak karşılanmamıştır (Salome Tvalodze and Givi Adeishvili, 2016).

“STA'nın Türkiye Cumhuriyeti'ni ve Gürcistan devleti için önemi, iki ülke arasındaki ekonomik işbirliğinin ilerlemesine katkıda bulunmak ve kapsamını arttırmak amacıyla, özellikle ekonomik işbirliği ve ticaret alanlarında mevcut dostça ilişkileri geliştirmek ve

güçlendirmek için karşılıklı ticaret anlaşmasıdır. İki ülke ticaretin büyümesi ve gelişmesini teşvik etmek amacıyla gerekli adımların atılmasını beyan etmiştir. Ekonomik, teknik alanlarda ticaretin ve işbirliğinin gelişiminin her iki ülkenin de hızlı gelişme stratejilerinin ana unsurlarından biri olduğunu belirtmişlerdir” (Valeri Modebadze, Fatih Mehmet Sayın ve Reha Yılmaz, 2014, ss. 359-367).

STA kapsamında hazırlanan belgeye göre, anlaşmanın ana amaçları arasında mal ticaretindeki zorlukların ve kısıtlamaların kaldırılması; Ülkeler arasındaki ticarete adil rekabet şartlarının sağlanması; Karşılıklı ticaretin yaygınlaşmasıyla Gürcistan ve Türkiye arasındaki ekonomik ilişkinin düzenli gelişimini teşvik etmek bulunmaktadır.

STA ile ilgili müzakere süreci Gürcistan tarafından başlatılmıştır. Bu çerçevede anlaşma Türkiye için Gürcistan'a kıyasla daha elverişli koşullar içermektedir. Gürcü-Türk STA'nın mallarla sınırlı ve esas olarak DTÖ düzenleme hükümlerine dayanmaktadır.

STA maddeleri şu şekilde özetlenebilir:

Anlaşma kapsamında sanayi ürünlerine ilişkin tüm gümrük vergilerini ve diğer eş değer ücretleri kaldırmış ve bu ürünler için yeni bir gümrük vergisi uygulanmayacaktır. Aynı zamanda sanayi ürünlerinin ihracatı ve ithalatına ilişkin tüm kısıtlamalar kaldırılmış ve yenileri düzenlenmeyecektir.

STA tarım ürünleri daha az kapsamış ve Gürcistan'dan yapılan ihracatı ve Türkiye'den yapılan ihracatı da asimetrik olarak ele almaktadır. Türkiye'den Gürcistan'a yapılan ithalatta uygulanan gümrük vergileri ve diğer eş değer vergilerde de esasen sadece birkaç istisna mevcuttur. STA önce, Gürcistan Vergi Kanunu'na göre 174 çeşit ürün % 12 gümrük vergisine ve 43 tür ürün %5 gümrük vergisine tabi tutulmuştur. Rakamlar hem endüstriyel hem de tarımsal ürünleri yansıtmaktadır (Valeri Modebadze, Fatih Mehmet Sayın ve Reha Yılmaz, 2014).

Gürcistan'dan Türkiye'ye yapılan ihracata gelince muaf tutulan ürünlerin listesi çok daha uzundur (8 ürün bölümü ve ek 22 ürün pozisyonu bulunmaktadır). Ayrıca tarifelerin kaldırıldığı ve düşürüldüğü bazı ürünler için çoğu durumda bağlayıcı olan tarife kotaları getirilmiştir (3 ürün bölümü, 16 ürün pozisyonu, 6 ürün tipi).

Bununla birlikte taraflar anlaşmanın menşei kurallarının hükümlerine uygun olarak istisna olan ürünler ile ilgili olarak birbirlerine tercihli muamele yapmak için anlaşmışlardır. Taraflar, tercihli menşe kurallarını aralarındaki ticarete uygulamaya karar vermişlerdir.

Anlaşma kapsamında her ülkenin tarımsal ürünlerde ticaretin gelişimini tarım politikaları ile tutarlı bir şekilde geliştirmeye ve Ortak Komite toplantılarında birbirlerine daha fazla taviz verme ihtimallerini tartışmaya hazır olduklarını belirtmektedirler.

STA çerçevesinde, her iki ülkenin temsilcilerinin bulunduğu Ortak Komite oluşturulmuştur. Bu komite anlaşmanın idaresinden ve doğru uygulanmasından sorumludur. Komite ayrıca uyuşmazlıkları çözmek için de hizmet vermektedir. Aynı zamanda Ortak Komite, ticaret ve ticarete kalan engellerin kaldırılması ve Gürcistan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin daha da gelişmesi ihtimalini de gözden geçirmektedir.

STA hizmet sektörünü de kapsamamaktadır. Ancak ülkelerin DTÖ'de Hizmetler Ticaret Genel Anlaşması (GATS) hükümlerine uygun olarak kademeli olarak serbestleşmeyi ve hizmetlerin ticaret piyasalarının açılmasını hedeflemeleri gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca, Ortak Komite'de düzenli aralıklarla Gürcistan ve Türkiye ilgili hizmetler sektörlerini gözden geçirecek ve uluslararası gelişmeleri dikkate alarak hizmet sektöründeki ticaretin daha da serbestleşmesini değerlendirmektedir (Salome Tvalodze and Givi Adeishvili, 2016).

Diğer tüm düzenlemeler DTÖ anlaşması kapsamında kalmış ve STA herhangi bir ek hak veya yükümlülük getirmemiştir. Özellikle, Sıhhi ve Bitki Sağlığı Önlemlerine İlişkin Madde 10; Ulusal Vergilere İlişkin Madde 11; Sübvansiyonlarla ilgili Madde 21; Fikri Mülkiyet Haklarına İlişkin Madde 22; Teknik Düzenlemeler, Standartlar, Uygunluk Değerlendirmesi ve İlgili Önlemler ile ilgili Madde 25, DTÖ programı kapsamında işletilmektedir.

6 Mart 1995 tarihinde AB ve Türkiye arasında Gümrük Birliği Kararı kabul edilmiş bu karar 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Aynı zamanda anlaşma tarım ve sanayi mallarına uygulanan gümrük vergilerinin kaldırılmasını sağlamıştır. Türkiye Cumhuriyetinin ürünlerinin bölge içerisinde serbest dolaşımını sağlayan Pan-Avrupa Menşe Kümülasyonu Sistemi'ne 1 Ocak 1999 tarihi itibarıyla kabul olunmuştur. Ortaklık Konseyi Kararının 15. maddesinde öngörülmüş olan ve kendisi için önemli gördüğü tekstil, aparel ve

otomotiv gibi bazı sektörler için 5 yıllık bir geçiş döneminden sonra 1 Ocak 2001 tarihinden geçerli olmak üzere Ortak Gümrük Tarifesi yürürlüğe girmiştir. Ortak Gümrük Tarifesi'nin iyi bir şekilde işleyişini Türkiye'nin ticaret politikasını AB'nin ticaret politikasına yakınlaştırılması adına ve uyumunun sağlanması yönünde üçüncü ülkelerle yapılacak STA'lar önem taşımaktadır. AB'nin ticari politikası kapsamında üçüncü ülkelerle imzalanmış olduğu anlaşmaların AB-Türkiye Gümrük Birliği kapsamında Türkiye'de bu ülkelerle STA anlaşması imzalanması zorunluluğu 16. maddede belirtilmiştir. Başka bir ifadeyle Türkiye, AB'nin STA müzakereleri yürüttüğü ülkelerle STA imzalamaktadır (Adem Doğan ve Ahmet Uzun , 2014).

Günümüze kadar Türkiye Cumhuriyeti 36 STA imzalamış, bunlardan Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleriyle akdedilmiş olan 11 STA, bu ülkelerin AB üyelikleri nedeniyle feshedilmiştir. 36 STA dan 20 STA ise (EFTA, İsrail, Makedonya, Bosna ve Hersek, Filistin, Tunus, Fas, Mısır, Arnavutluk, Gürcistan, Karadağ, Sırbistan, Şili, Morityus, Güney Kore, Malezya, Moldova, Faroe Adaları ve Singapur) halihazırda yürürlüktedir. Türkiye ile Güney Kore arasındaki STA kapsamında imzalanan “Yatırım Anlaşması” ve “Hizmet Ticareti Anlaşması” ise 1 Ağustos 2018 tarihi itibarıyla yürürlüğe girmiştir. Türkiye ile Suriye arasında Serbest Ticaret Alanı Tesis Eden Ortaklık Anlaşması 6 Aralık 2011 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile askıya alınmıştır (Bakanlığı T. C., 2020).

AB ile Gürcistan arasında Serbest Ticaret Anlaşmasının imzalanması adına müzakereler 2009 yılından başlamıştır. İkili ilişkilerde tamamen yeni bir aşama, Ortaklık Anlaşması'nın imzalandığı 27 Haziran 2014 tarihinde başlamıştır. Gürcistan bu sürece uygun olarak AB entegrasyonu ve devlet kalkınma sürecini aktif olarak sürdürmektedir. Günümüzde Gürcistan Cumhuriyetinin tüm BDT ülkeleri ile Türkiye, AB, Çin Halk Cumhuriyeti ve EFTA ile Serbest Ticaret Anlaşması vardır. Aynı zamanda Gürcistan ABD, Japonya ve Kanada gibi ülkelerin Genelleştirilmiş Tercihler Sisteminden yararlanmaktadır: ABD, Japonya ve Kanada. Serbest Ticaret Anlaşmaları ülkelerin ekonomik gelişimine katkı sağlamaktadır (<http://www.economy.ge/>, 2019).

3.2. Enerji Taşımacılığı Alanında İşbirliği

Gürcistan ve Türkiye stratejik olarak önemli ülkelerdir. Her iki ülke de Orta Asya ve Kafkasya'yı Avrupa ile ilişkilendirmede çok önemli bir rol oynamaktadır. Aynı zamanda

petrol ve doğal gaz boru hatları, Türkiye ve Gürcistan'ın stratejik önemini önemli ölçüde artırmaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, Amerika Birleşik Devleti ve Batılı ülkeler, enerji tedarik kaynaklarını çeşitlendirme sebebiyle, Ortadoğu ve Arap ülkelerine bağımlılıklarını azaltmaya karar vermişlerdir.

Batılı devletler için, Kafkasya ve Hazar Bölgesi önem taşımaktadır. Amerika ve Avrupa Birliği bu bölgeye gelecek vaat eden bir hidrokarbon yeri olarak kabul etmiş ve Hazar Denizi'ne ve Kafkasya'ya büyük önem vermektedir. SSCB'nin dağılmasından sonra Hazar Bölgesi'ndeki hidrokarbon rezervlerinin büyüklüğü bölgesel projelerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Gürcistan'da petrol ve gaz rezervleri bulunmamaktadır, ancak Kafkasya'da stratejik bir konuma sahiptir. Gürcistan Karadeniz'i Hazar bölgesine bağlayan köprü görevini üstlenmektedir. Bir bakış açısına göre Gürcistan Türkiye'nin Avrasya enerji merkezi olma girişiminde önemli bir rol oynadığını öne sürmektedir. Gürcistan karadaki Hazar Denizi Bölgesinden hidrokarbon ihracaatı için ana geçiş yoludur. Gürcistan'dan, Hazar hidrokarbonlarını Türkiye ve Avrupa pazarlarına taşıyan Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattını ve Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz boru hattını geçmiştir. Ayrıca, Trans-Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı projeleri Gürcistan'ın enerji geçiş bölgesi olarak statüsünü güçlendirmekte ve Gürcistan'ın Türkiye'nin bölgesel planlarında oynadığı kilit rolü daha da vurgulamaktadır (Demir, 2003).

Sovyetler Birliği döneminde, tüm ulaşım yolları Rusya üzerinden geçmekteydi. 1990'lardan sonra enerji taşımacılığı için yeni yollar aranmaya başlanmıştır. Rusya ilk önce yeni boru hattının kendi bölgesinden geçmesini istemiş, ancak Rus-Çeçen Savaşı nedeniyle bu planın uygulanmasının imkansız olduğu ortaya çıkmıştır. Baku-Novorossiysk Boru Hattı, Rusya'nın Novorossiysk kentini Bakü petrol merkeziyle birleştiriyor. Batı için, Rusya üzerinden yeni bir boru hattının inşası kabul edilemezdi çünkü ABD, Avrupa ülkeleri enerjiye bağımlılıklarını azaltmak istemekteydiler. Başka bir seçenek ise İran aracılığıyla Basra Körfezi'ne en kısa yol olacak bir boru hattı inşa edilebilirdi. Ancak İran birden fazla sebepten dolayı; istenmeyen bir ortak olarak kabul edilmişti (Baran, 2005).

ABD ve İran arasında oluşan sorunlardan dolayı, Amerikan hükümeti İran üzerinden boru hattı inşaatına karşı çıkmıştır. O dönem Türkiye hükümeti boru hattının inşasını istemiş ve en ekonomik yol olacağını öne sürmüştür. 1992 yılının baharında Türkiye'nin Başbakanı Süleyman Demirel, Orta Asya ülkeleri ile ve Azerbaycanla boru hattı inşa edilmesini

önermişti. 9 Mart 1993 tarihinde, Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının inşası için Azerbaycan ile Türkiye arasında ilk belge imzalanmıştır.

Enerji projelerinde Türkiye'nin ortak olarak seçiminden sonra Gürcistan veya Ermenistan seçeneği ortaya çıkmıştır. Bir çok nedenden dolayı, Ermenistan üzerinden geçmesi mümkün değildi, özellikle Dağlık Karabağ sebebiyle Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki askeri çatışma nedeniyle siyasi olarak elverişsizdi. Bu rotadaki diğer seçeneklerden daha uzun ve daha pahalı olmasına rağmen, Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye rotasını projede yer alan tüm taraflar için politik olarak en uygun yol olmuştur.

1999 yılında İstanbul'da yapılan AGİT Zirvesi sırasında, Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan hükümetleri, Hazar Bölgesinden Türkiye'nin Ceyhan Limanı'na petrol nakli için Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı'nın kurulmasına karar verdiler (Baran, 2005). Clinton yönetimi bu boru hattının inşasını desteklemiştir. Dolayısıyla bu adım boru hattının koruma önleminin garantisi olarak görülmüştür. Bu proje Kafkasya devletlerinin Rusya'ya bağımlılığının sona ermesinde önemli bir rol oynamıştır. Projenin mimarlarından ve girişimcilerinden biri olan Cumhurbaşkanı Eduard Şevardnadze, Gürcistan topraklarında boru hattının inşasını ülkenin güvenlik ve siyasi istikrarı için kesin bir güvence olarak gördüğünü belirtmiştir.

Bu bakış açısını daha sonra Cumhurbaşkanı Mikhail Saakaşvili paylaşmıştır. BTC boru hattı, Gürcistan'ın güvenliğini ve bağımsızlığını güçlendirmekle birlikte, ülkenin Rus enerji kaynaklarına bağımlılığını azaltmaktadır.

Bir zamanlar Rusya'nın arka bahçesi olarak görülen Güney Kafkasya, şu anda Batı için stratejik öneme sahip bir bölgedir. Amerika Birleşik Devletleri ve diğer Batı ülkeleri, petrolün aktığı üç ülkeye daha fazla dikkat etmeye başlamıştır. Güney Kafkasya'da Batılı ve Türkiye'nin katılımı, Rusya ve İran'ın bölgedeki ekonomik ve askeri egemenliğine karşı bir ağırlık olarak hizmet ediyor (Demir, 2003). Birçok uzman projenin ekonomik önemden daha çok politik olduğu konusunda hemfikirdir. Boru hattının asıl hedefi, Kafkas bölgesindeki Rus etkisini zayıflatmaktır. SSCB'nin dağılmasından sonra Rusya Federasyonu bölgenin en fazla petrol ve gaz üreten ülkesi haline gelmiş bölgedeki gücünü ve ekonomik üstünlüğünü kaybetmemek adına Trans-Ceyhan, Bakü-Ceyhan petrol boru hatlarını engellemeye çalışmıştır.

3.2.1. Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı

Hazar Havzası'ndaki petrol kaynakları 19. yüzyıldan sonra keşfedilmiş ve bir kısmı kullanılmaktadır. SSCB döneminde petrol rezervleri tam olarak tespit edilmemiş üretim de sınırlı olmuştur. Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan'ın bağımsızlıklarını ilan etmesinden sonra yapılan çalışmalar sonucu Hazar bölgesinin Ortadoğu'dan sonra dünyanın ikinci en büyük petrol alanı olduğu öne sürülmüştür. Dolayısıyla bu bölgeler enerji ve stratejik bakımından Batı'lı ülkelerin ilgisini çekmektedir. Azerbaycan'ın toplam petrol rezervinin 36-45 milyar varil olduğu düşünülmektedir. Petrol rezervlerinin büyük kısmı Hazar Denizi sahanlığı, Apşeron adaları ve Bakü'ye yakınlığında bulunmaktadır (ÇAL, 2008).

Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi, Azerbaycan'da üretilen ham petrolü Gürcistan üzerinden Türkiye'nin Akdeniz Ceyhan Limanı'na taşır. Ceyhan'dan ham petrol daha sonra tankerle Avrupa ülkelerine ve küresel petrol pazarlarına gönderilir. Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı inşaatına 3,9 milyar dolar harcanmıştır. İnşaat sırasında yaklaşık 15.000 kişi istihdam edilmiştir. Baküden Ceyhana kadar boru hattının uzunluğu 1.760 km'dir. Petrol Bakü yakınındaki Şangaçal terminalinden Gürcistan aracılığıyla Ceyhan'a en yakın güzergahla taşınmaktadır. Boru hattının 1.076 kilometresi Türkiye'den, 245 kilometresi Gürcistan'dan ve 445 kilometresi ise Azerbaycan'dan geçmektedir.

BTC Petrol Boru Hattı Projesi hükümetlerin aynı amaç için nasıl bir araya geldiğinin ve belirli bir projenin gerçekleşmesini teşvik edebileceğinin en iyi göstergelerinden birisidir. Bu proje Doğu-Batı Enerji Koridorunun ilk ayağı olarak görülmektedir ve bir zamanlar uzmanlar tarafından "hayal projesi" olarak görülen BTC projesi günümüzde fiziksel bir varlık haline gelmiştir (Mustafa Balat and Gulyeter Ersoy, 2005).

Petrolün üretim yeriyle tüketim bölgeleri de ucuz ve güvenli şekilde ulaştırılması önem taşımaktadır. Son yıllarda petrole bağımlılığın artması ve petrolün en çok bulunduğu bölgenin Orta Doğu'da oluşan istikrarsızlık sebebiyle Orta Asya ülkeleri ve Azerbaycan'ın önemi artmıştır. Aynı zamanda petrolün üretildiği yer kadar tüketiciye ulaştırma şekli de önemlidir. Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol hattı diğer alternatifliğine göre, ekolojik olarak güvenliğine ve maliyeti açısından en uygundur (Akpınar, 2005).

18-19 Kasım 1999 yılında İstanbul'da yapılan AGİT Zirvesinde, petrol boru hattı ile ilgili önemli adımlar atılmıştır. Zirve çerçevesinde Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesine yönelik anlaşmalar imzalanmıştır. AGİT Zirvesinde boru hattının başlama ve bitiş tarihi belirlenmiş ve kısa sürede tamamlanması için hukuki çerçeve belirlenmiştir. Bu proje Gürcistan'ın Türkiye ve diğer ülkelerle ilişkisinin gelişmesini sağlamıştır. Aynı zamanda boru hattının inşaatından Gürcistan nüfusuna ekonomik fayda sağlamıştır.

BTC maliyetlerinin yaklaşık %70'i, Uluslararası Finans Kurumu (IFC), Avrupa Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası, yedi ülkenin ihracat kredisi kuruluşları ve 15 bankanın sendikası dahil olmak üzere üçüncü taraflarca finanse edilmiştir. Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı inşaatına 2002 yılında başlanmış ve 2006 yılında tamamlanmıştır.

3.2.2. Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz boru hattı

Neredeyse Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattıyla aynı dönem Bakü-Tiflis-Erzurum(BTE) doğal gaz boru hattının inşaatına başlanmıştır. Bu proje Şah Deniz doğal gaz sahasından Türkiye'ye Gürcistan aracılığıyla taşınmaktadır. Bu boru hattı Batı ülkelerine uzanan ilk doğal gaz boru hattı olmuştur. Bu enerji projeleri, komşu ülkeler arasındaki ilişkileri güçlendirmiş ve jeopolitik önemini artırmıştır (Okumuş, 2013). Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz boru hattı 12 Mart 2001 tarihinde Türkiye-Azərbaycan devletleri arasında imzalanan anlaşma çerçevesinde gerçekleşmiştir.

Şahdeniz Bölgesi, Azerbaycan'ın başkenti Bakü'nün 70 km güneybatısında yerleşmektedir. Sahada yaklaşık 625 milyar m³ doğal gaz ve 750 milyon varil kondensat rezervi olduğu öne sürülmektedir. Azerbaycan'ın doğal gaz kapasitesi Gürcistan'ın, Türkiye'nin ve Avrupa ülkelerinin doğal gaz talebini büyük bir kısmını karşılayabilecek kapasiteye sahiptir. İlk aşamada Azerbaycan doğal gazı Gürcistan üzerinden Türkiye'ye getirilecektir. Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nin Türkiye bölgesinde 225 km uzunluğunda bir hat yapılarak Erzurum-Horsan'a kadar taşınacaktır (Emel İlter ve Hülya Kımık, 2016).

Proje kapsamında, BOTAŞ VE SOCAR arasında yılda 6,6 milyar m³ Azerbaycan doğal gazının Türkiye'ye getirilmesine dair 15 yıllık alım satım anlaşması yapılmıştır. Azerbaycan ve Gürcistan arazisinde Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı ile aynı

güzargahı kullanan, yaklaşık 980 km uzunluğundadır. Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz boru hattının inşaatına 16 Ekim 2004 tarihinde başlanmış ve 4 Temmuz 2007 tarihinde tamamlanmıştır (Bakanlığı, 2019). 2008 yılında Şahdeniz sahasında 8 milyar m³, 2020 yılı için ise 20-22 milyar m³ dolgaz üretimi yapılması beklenmektedir. BTE'nin Azerbaycan ve Gürcistan topraklarındaki bölümünün Şah Deniz sahasının ikinci aşamasında üretime paralel olarak kapasite artımına gidilecektir. Bu kapsamında 2015 yılında yeni proje üzerinde çalışmalar başlanmıştır.

3.2.3. Bakü-Tiflis-Kars demir yolu projesi

Bakü-Tiflis-Kars demiryolu projesi ile ilgili müzakereler 26-29 Temmuz 1993 tarihinde Ankarada Ortak Ulaştırma Komisyonu toplantısında başlamıştır. Bu fikir 26 Eylül 1995 tarihinde Cenevre'de Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu tarafından düzenlenen “Avrupa Ulaşım Ağı'nı Kafkaslar ve Orta Asya Ülkeleri ile Bütünleştirme” konulu seminerle desteklenmiştir. Avrupa ile Asya'yı birbirine bağlayan çeşitli ulaşım koridorları inşa edilmesi önerisi otomobil ve demiryolu ağlarının yapılması öne sürülmüştür. Azerbaycan-Türkiye BTK ile müzakereler 2004 yılında başlamıştır. 2005 yılında başlaması beklenen proje finansal sorunlar nedeniyle ertelenmiştir. ABD ve AB projenin Ermenistan'dan geçmemesi sebebiyle finansman sağlamayı reddetmişlerdir. BTK projesinin ana maliyetlerini Azerbaycan ve Türkiye üstlenmiştir. BTK demiryolu projesi ilk bakışta bölgesel proje olarak görülebilir, ancak Doğu ile Batı Avrupa'yı birbirine bağlayan bir köprüdür. BTK projesi bölgeye sosyal ve ekonomik refah getirmesi beklenmektedir.

Bölgesel projelerden biri olan Bakü-Tiflis-Kars demiryolu projesi önemli ölçüde ticari, ekonomik ve kültürel olarak Kafkas ülkeleri arasındaki bağları yeni bir düzeye taşımıştır. Demir yolunun toplam uzunluğu 829 kilometredir (Özpay, 2018). Bu proje Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye demir yollarını birbirine bağlamaktadır. Bakü-Tiflis-Kars demir yolunun inşaatı 2017 yılında tamamlanmıştır. BTK demir yolu Azerbaycan'ı Türkiye'ye böylece Orta Asya ile Çin'i Avrupa'ya bağlayan demir yoludur. Demir yolu, Gürcistan-Azerbaycan-Türkiye hükümetler arası anlaşması temelinde inşa edilmiştir. Başlangıç döneminde bir milyon yolcu ve 6,5 milyon ton kargo taşıyabilecek kapasiteye sahiptir. 2034 yılına kadar 17 milyon tondan fazla kargo ve 3 milyon yolcu kapasitesine sahip olacak.

Demiryolu hattının inşaatı için 775 milyon dolar kullanılmıştır. Bu proje İpek Yolu'nun yeniden yapılandırmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu proje Gürcistan, Azerbaycan ve Türkiye'nin ekonomik, kültürel ve sosyal gelişimine katkıda bulunacaktır. Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arasındaki ticari bağlantılar önemli ölçüde artacak ve toplam ticaret hacminin yılda 10 milyar doları aşacağı öngörülmüştür. Ayrıca, Bakü-Tiflis Kars demiryolları, Güney Kafkasya demir yollarının Türkiye üzerinden Avrupa'ya bağlanmasından dolayı önem taşımaktadır.

Bakü-Tiflis-Kars demir yolları Avrupa ve Akdeniz bölgesine ucuz erişim sağlayacaktır. Gürcistan demir yolunun Avrupa ve Asya arasında alternatif bir ulaşım koridoru olarak işlevini artıracaktır. Aynı zamanda Gürcistan'ın jeopolitik önemini yükseltecek bu proje Avrupa ve Akdeniz ülkelerini Kafkas ve Asya ülkeleri ile bağlayacaktır.

Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesi bölgesel projelerden birisidir. Bu proje Türkiye Gürcistan arasında doğrudan demir yolu bağlantısı sağlayacak ve iki ülkenin demir yolunu birbirine bağlayacaktır. Bu proje kapsamında Orta Asya ülkeleri doğrudan Avrupa ülkelerine erişebilme imkanı sağlanacaktır. Avrupa ve Asya arasında kısa, ekonomik ve güvenli bir ulaşım yolunun yapılması taşımacılık alanında önemli gelişmedir.

Bu projenin amacı İpek yolunun eski önemini kazanması ve dünya ülkelerinin ekonomisinin gelişmesine katkı sağlamaktır. Aynı zamanda Bakü-Tiflis-Kars projesi aracılığıyla Orta Asya ülkelerini Karadeniz üzerinden Avrupa ülkeleriyle bağlantısının oluşturulması ve Doğu-Batı taşıma koridorunun kurulmasıdır. Diğer taraftan bu projeye birlikte bölgedeki ülkeler arasında ticaretin gelişmesi beklenmektedir.

3.2.4. Trans anadolu doğal gaz boru hattı projesi (TANAP)

Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı bu güne kadar yapılan ortak bölgesel projelerin en büyük ve kapsamlısıdır. Bu proje Avrupa ülkeleri ve küresel enerji açısından stratejik öneme sahip Güney Gaz Koridoru'nun önemli parçasıdır. TANAP projesi, Türkiye ve Avrupa piyasalarını enerjisini sağlayacaktır. Aynı zamanda bu proje Hazar Bölgesi ülkeleri ile Avrupa Birliği arasında ekonomik ve politik işbirliğinin gelişmesini sağlayacaktır (Emel İlter ve Hülya Kınık, 2017).

Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nin başlamasına dair 26 Haziran 2012 tarihinde İstanbul'da Türkiye hükümeti ve Azerbaycan hükümeti arasında anlaşma imzalanmıştır. Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nin amacı, Azerbaycan'da bulunan Şah Deniz 2 gaz sahası ve Hazar Denizi'ndeki ve diğer sahalarda üretilen gazı önce Türkiye'ye daha sonra Avrupa Birliği'ne aktarmaktır. TANAP, Güney Kafkasya Boru Hattı ve Trans-Adriyatik Boru Hattı ile birleşerek Güney Doğal Gaz koridorunu oluşturmaktadır (<https://www.tanap.com/>, 2019).

Şah Deniz 2 sahasından çıkarılacak doğal gaz, Azerbaycan'ın Sangaçal Terminali'nden Azerbaycan üzerinden ve Gürcistan'an geçerek Güney Boru Hattı Türkiye'ye getirilecektir. Daha sonra Türkiye-Yunanistan sınırından Trans Adriatik Boru Hattına bağlanacaktır. Boru hattının uzunluğu Türkiye sınırları içerisindeki yaklaşık 1.900 km olması düşünülmüştür. TANAP ilk etapta yıllık 16 milyar m³ geçiş öngörülen doğalgazın 6 milyar m³'ü Türkiye'de kalacaktır. Boru hattının kapasitesi aşamalı olarak artırılması hedeflenmektedir. TANAP yıllık 16 milyar m³ ile başlayıp daha sonra kapasitesi yıllık olarak 32 milyar m³ çıkartılacaktır. Projenin ortakları BOTAŞ %30, SOCAR %58 ve BP %12 hisseye sahiptir. TANAP projesi kapsamında Avrupa ülkelerinin doğal gaz ihtiyaçları karşılanacaktır (<https://www.tanap.com/>, 2019)

SONUÇ

1990'lı yılların başında SSCB'ye bağlı ülkeler birbiri ardına bağımsızlığını ilan etmiş sonuç olarak SSCB resmen dağılmıştır. Sosyalist sisteminin dağılması dünyada yeni düzenin oluşmasını tetiklemiştir. Ülkeler yıllarca merkezi planlama sistemiyle yönetildiğinden dolayı piyasa ekonomisine geçmeleri kolay olmamıştır. Bu dönem geçiş ekonomisi kavramı ortaya çıkmıştır. Çalışmanın kapsamı içinde Gürcistan'da geçiş sürecinde yaşanan makroekonomik problemler incelenmiştir. Bu sorunlar, üretimin düşmesine ve işsizliğin artmasına sebep olmuştur. Aynı zamanda fiyatların ani şekilde artması hiperenflasyonun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Geçiş döneminde uygulanan yanlış politika ve stratejik hatalar, makroekonomik istikrarsızlığa yol açmıştır.

1991 yılında Gürcistan Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan etmiştir. O dönemde ülkede oluşan ekonomik ve politik istikrarsızlığı aşma isteği ile bir takım adımlar atılmıştır. 1992 yılında Gürcistan Cumhurbaşkanı Zviad Gamsakhurdia'nın Gürcistan ve Rusya arasındaki ticaret yasağını getirmesi ile ülke ekonomisi ağırlaşmıştır. Dolayısıyla bu faktör endüstriyel üretim hacmini %40 azalmıştır. Gürcistan'a tüketim ürünlerinin büyük bir kısmı Rusya'dan ithal edildiğinden bu sınırlama ekonomiyi kötü etkilemiştir. Zviad Gamsakhurdia'nın iktidara gelmesinin ardından beklenen değişiklikler yapılmamış ve bu durum darbeye sonuçlanmıştır.

Bağımsızlığın ardından Gürcistan merkezi planlama sisteminden piyasa ekonomisine geçiş yapmıştır. Gürcistan devleti piyasa ekonomisine geçmek için neoklasik stratejisi olan şok terapi modelini seçmiştir. Şok terapi İMF ve DB tarafından geçiş dönemindeki olan ülkeler ve gelişmekte olan tüm ülkelere önerilmiştir. Şok terapi modeli Polonya ve eski SSCB ülkelerinde başarılı olmuş ancak Gürcistan'da başarısızlığa uğramıştır. Gürcistan'da uygulanan reform programının başarısızlık sebeplerinden biri ülkenin para sisteminin olmaması ve reformları yönlendirecek kurumların bulunmamasıdır. Aynı zamanda reformların başında finansal destek önem taşımaktadır, ancak Gürcistan'a böyle bir destek sağlanmamıştır. Reformlarla aynı dönem ülkede iç savaş ve çatışmalar başlamış, Gürcistan Cumhuriyeti tüm birikimlerini savaşlarda harçamış ve reformları kendi kaynaklarıyla finanse edememiştir. Tüm bu faktörler Şok terapi modelini olumsuz yönde etkilemiş ve başarısız olmasına neden olmuştur. Gürcistan Doğu Avrupa ve Rusya ülkelerinden farklı olarak, bağımsızlığını kazandıktan sonra iki sorunu çözmek zorunda kalmıştır: "Şok terapi"

modelini uygulanmasıyla birlikte kendi devlet kurumlarının oluşturulması. Bu kurumların kurulması için zaman gereklidir, ancak Gürcistanın o dönem zamanı olmadığından, reformlara yön verecek mekanizmaların olmaması Şok terapi stratejisini negatif şekilde etkilemiştir. Şok terapi modeli veya “Balcerowich’in planı” önce Polonya’da ve Rusya’da uygulanmış, Gürcistan da ise bu model o ülkelerden kopyalanmıştır. Gürcistan’da Şok terapi modelinin yalnızca fiyatlarının liberazasyon reformu yapılmıştır, dolayısıyla temelde sadece fiyatların serbestleşmesi ülke ekonomisini geliştirmek için yetersiz kalmıştır.

Gürcistan’da ekonomik reformların başarısız olmasının sebeplerden birisi de ülkede başlayan iç savaş ve çatışmalardır. Bu olaylar ülkenin ekonomisine onarılmaz zarar vermiş ve kalkınmasını engellemiştir. Eski SSCB ülkelerinden hiç biri Gürcistan Cumhuriyeti gibi yıkım ve çöküşle piyasa ekonomisine geçiş yapmamıştır. Merkezi planlama sisteminden piyasa ekonomisine geçiş dönemi kolay olmayan bir süreçtir. Gürcistan Cumhuriyeti bunun en iyi örneğidir, ekonomik strateji doğru şekilde uygulanmadığı takdirde olumsuz sonuçlar yaratır. Aynı zamanda reformlar doğru şekilde uygulanmamış ve kontrolü sağlanmamıştır.

Gürcistan’da geçiş döneminin zorlukları sadece merkezi planlama sisteminden sonra piyasa ekonomisine geçmek ve psikolojik stereotiplerin ağır sonuçlarından kaynaklanmamış, aynı zamanda bilgi eksikliği de önemli rol oynamıştır. O dönem ülkede tüketim ürünü yetersizliği ile birlikte reformları yönlendirecek insanların olmaması, daha fazla hataların yapılmasına yol açmıştır. Batı ülkeleri için Gürcistan’da yaşanan ekonomik ve politik sorunlar yeni oluşmamış ancak Gürcü halkı bu sorunlarla yeni karşı karşıya kalmıştır. Ekonomik kaostan düzenli bir ekonomik sistemin yaratılması, özel bilgi ve profesyonellik gerektirir.

Bağımsızlıktan sonrası oluşan ekonomik kriz, ekonominin birçok alanını yok etmiştir. SSCB döneminde Gürcistan’ın refah düzeyi yükselmiş, sistem dağılmasıyla birlikte ekonomide büyük kriz yaşanmıştır. 1990’ların başında hiperenflasyonla birlikte, tarım ve sanayi ürünlerinin üretiminde azalma görülmüştür. Daha önce Sovyet sistemi işsizlikle karşı karşıya kalmadığından bu durum toplum için yeni bir kavram oluşturmuştur.

1994 yılının ortalarında ekonomik kriz tüm sektörleri etkilemiş, ormancılık ve inşaat alanları faaliyetlerini durdurmuş, diğer alanlarda ise ekonomik düşüş yaşanmıştır. Üretim ve ulaşım altyapısı çökmüş, yeni para birimi olan kupon ise değer kaybetmiştir. Enflasyon

yılda yaklaşık %900'e ulaşmıştır. Ekonomik krizden dolayı ortaya çıkan işsizlik ise % 20'ye ulaşmıştır. Abhazya ile yaşanan iç savaş nedeniyle Rusya'dan gelen turist sayısı sıfıra inmiştir. Ortalama reel maaş 10 kat düşmüş, nüfusun bir kısmı Rusya'ya ve Avrupa Birliği ülkelerine göç etmiştir.

Bağımsızlığın ilk yıllarında Gürcistan ekonomisinde düşüşler yaşanmış, nüfusun refah seviyesi kötüleşmiştir. İç savaş ve çatışmalar sonucu suç oranı artmış, maaşlar ödenmediği için hastanelerde ve okullarda çalışanlar işleri bırakmıştır. Devlet bölgeleri kontrol edemediği için bölgelerin kontrolünü yerel otoriteler sağlamıştır. O dönem toplumun hükümetten beklentisi sorunların üstesinden gelmesidir. Ülkeyi yoksulluktan çıkaracak etkili bir ekonomik stratejinin belirlenmesi 1995 yılında olmuştur. 4 yıllık süre zarfında ülkede kaos hüküm sürmüş, ülkede yetersiz ürünler birlikte enerji krizi de yaşanmıştır.

Bağımsızlıktan sonra reformlar kapsamında kamunun elinde olan işletmeler özelleştirilmiştir. Ancak bu işletmeler eski SSCB döneminde çalışan kişiler tarafından alınmış, bu sebepten dolayı yapılan reformlar etkili olmamıştır. Eski bakış açısıyla yönetilen işletmeler piyasa ekonomisine adapte edilememiştir. 2003 yılına kadar Gürcistan'da gölge ekonomisine, vergi kaçakçılığına, görevini kötüye kullanmaya ve rüşvete sıkça rastlanmıştır.

1995 yılına kadar Gürcistan ekonomisinde herhangi bir ileri adım atılamamıştır. Aynı yıl İMF ve DB desteğiyle Şok terapi modeli yeniden uygulanmaya konulmuştur. İkinci sefer uygulanan reform programı kısa zamanda sonuç göstermiştir. O dönemin istatistik verilerine baktığımız zaman Gürcistan ekonomisi büyüme göstermiştir. Aynı yıl Gürcistan Cumhuriyeti yeni ulusal para birimi olan lariyi kullanmaya başlamıştır. 1995 yılında Gürcistan'da iki kademeli banka sistemi kurulmuş, günümüzde de bu sistem istikrarlı bir şekilde çalışmaktadır. Gürcistan ekonomisinin büyüme eğilimi 1998 yılına kadar sürmüştür. 1998 yılında yaşanan ekonomik kriz Gürcistan ekonomisini etkilemiş ve bu durum 2003 yılına kadar devam etmiştir.

Gül Devriminden sonra Gürcistan ekonomisinde yeni bir dönem başlamıştır. Mikheil Saakaşvili'nin iktidara gelmesiyle birlikte politik ve ekonomik reformlar yapılmıştır. Bu yeniden yapılanmanın sebebi ülkeyi yabancı yatırımcılar için cazip hale getirmek olmuştur. O dönem devlete ait tüm büyük çaplı mülkler özelleştirilmiş, vergi sisteminde değişiklikler yapılmış, SSCB döneminden kalan trafik polisleri değiştirilerek Batıda olan sistemle

yenilenmiştir. Üniversitelere kabul sınavlarının formatında yenileme yapılmıştır. 2003 yılından sonra gerçekleşen bölgesel projeler Gürcistan ekonomisinin büyümesinde etkili olmuştur. Ülke ekonomisi 2008 yılına kadar büyüme ve istikrarlı enflasyon oranı göstermiştir. Rusya-Gürcistan savaşı ve küresel kriz ülke ekonomisini olumsuz şekilde etkilemiştir. O dönemin verilerine bakıldığında ekonomik küçülme yaşandığı görülmüştür.

2012 yılında iktidar değişikliği ile birlikte Gürcistanda bir dizi değişiklikler olmuştur. 2013 yılında Gürcistan ve Avrupa Birliği arasında imzalanan STA anlaşması ülke ekonomisini pozitif şekilde etkilemiştir. Aynı zamanda Gürcistan ve Avrupa Birliği arasında vize rejimi kaldırılmıştır. AB ile işbirliği sonucunda birden fazla ortak projeler yapılmıştır.

Bağımsızlıktan sonra Gürcistan ekonomisini incelediğimiz zaman ülke ekonomisi büyümüş, ancak her dönem dış ve iç sorunların ülke ekonomisini etkilediği ortaya çıkmıştır. Gürcistan'ın ihracat ve ithalat kalamlerine bakıldığında, 1995 yılından günümüze kadar olan süreçte ithalatın ihracattan fazla olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu da ülkede üretimin az olduğunu ve ülkenin bu alanda kendini geliştirmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu yönde her ne kadar adımlar atılsa da Gürcistan'ın üretim kapasitesi artmamaktadır. Gürcistan tarım ve hafif sanayi ülkesi olmasına rağmen, bu tür ürünleri dışarıdan temin etmektedir.

Coğrafi konumundan dolayı Gürcistan Cumhuriyeti stratejik öneme sahiptir. Bölgesel projeler olan: Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesi, Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı, Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesi ve TANAP Gürcistan'ın ekonomisini geliştirmiş ve ülkenin büyümesinde etkili olmuştur. Aynı zamanda bu projeler Gürcistan'ın Türkiye ile ilişkilerinin yeni bir düzeye çıkmasını sağlamıştır. Gürcistan'ın dış ticaret verilerine göre, Türkiye'nin 2018 yılında Gürcistan'a en fazla ithalat yapan ülke olduğu görülmektedir.

Güçlü ekonomik sistem yaratılması için kurumsal yapının oluşturulması önem taşımaktadır. Yaklaşık 70 yıl sosyalist sistemin altında yaşayan Gürcistan toplum için, geçiş sadece ekonomik göstergelere dayanmamaktadır. Sonuç olarak en belirgin örnek, geçiş sürecinin başından beri güçlü bir ekonomik sistemin yaratılması olmuş, ancak bu süreç zor olmuştur. Ülkenin ekonomik sorunlarının üstesinden gelmesi adına kurumsal ve yasal boşlukların karşı alınması önemli unsurlardan birisidir. Hukukun üstünlüğü altında mülkiyet haklarının korunması, devamlı şekilde reformların yapılması gerekmektedir. Aynı zamanda eğitim alanlarında yatırımların yapılması toplumun gelişimine fayda sağlayacaktır.

Teknoloji, sanayi ve tarım alanlarında atılacak adımlar ülkenin dışa bağıllığını azaltacaktır. Ekonomik alanlarda yapılacak değişimler kadar sosyal ve politik dönüşümler de ülkenin gelişimi için önemli bir süreç ve dönüşümün temel ögesidir. Politik istikrar ülkeye daha fazla DYY gelmesinde ve ülkenin gelişiminde önem taşımaktadır.

Gürcistan'ın bağımsızlığının üzerinden 28 yıl geçmiştir ve ülke ekonomisinin gelişmesi adına Gürcistan'a özgü yeni bir ekonomik stratejinin oluşturulmasına; adalet ve yaşam standartlarının yükseltilmesine dayanan bir dizi iyileştirmelerin günümüzde hala yapılması ve geliştirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- "საქართველოს რესპუბლიკის სამხედრო საბჭოს დეკლარაცია", საქართველოს რესპუბლიკა #36(309). (1992, თებერვალი 25). p. გვ 1.
- A. Tukvadze ve I. D. Ubilova. (2017). Lider v Gruzinskoy Politike. *RUDN Journal of Political Science*, 69-76.
- Abalkin, L. (1994). Ekonomicheskaya reforma: rezultaty i perspektivy (Economic Reform: Results and Perspectives). *Ekonomicheskaya gazeta*, 14-15.
- Ablaze, G. (2010). *War and Revoulition in the Caucasus*.
- Adem Doğan ve Ahmet Uzun . (2014). SERBEST TİCARET ANLAŞMALARININ TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARETİNE ETKİLERİ. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 325-342.
- Akpınar, E. (2005). Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı ve Türkiye Jeopolitiğine Etkileri. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 229-248.
- Andres Solomino, O. Sunkel and Mario I.Blejer. (1994). *After Socislism and Dirigisme: Which Way Now? RebuldingCapitalism Alternative Roads after Socialism and Dirigisme*. USA: The University of Miching Pres.
- Antonenko, O. (2008). A War with No Winners. *Survival*, Vol.50, No.4.
- Areshidze, İ. (2007). Democracy and Autocracy in Eurasia: Georgia in Transition. *East Lansing: Michigan State University Press*, 191-195.
- Arunova, M. R. (2019, 12 11). *Турция–Грузия: сотрудничество и проблемы*. Retrieved from <http://www.iimes.ru>: <http://www.iimes.ru/?p=7629>
- Asatiani, R. (2007). The Phenomenon of Globalization and Its Influence on National Economies(A Case Study of Georgia). *The Caucasus & Globalization* , Vol. 1(3).
- Asatiani, R. (2009). Post-Communist Transition Period in the Georgian Economy . *Caucasus & Globalization*.
- Aslun, A. (1995). *How Russia Became a Market Economy*. Washington: D.C Brookings Institution.
- Aslund, A. (1999). *Why Has Russia's Economic Transformation Been So Arduous?* Paper prepared for the Annual World Bank Conference on Development Economics.
- Aslund, A. (2002). *Building Capitalism: The Transformation of the Former Soviet Bloc*. Cambridge University Press.
- Aydın, M. (2011). *Non-Traditional Security Threats and Regional Cooperation in the Southern Caucasus*. IOS Press.
- Bakanlığı, T. C. (2019, 12 11). <http://www.mfa.gov.tr>. Retrieved from <http://www.mfa.gov.tr>: <http://www.mfa.gov.tr/gurcistan-ekonomisi.tr.mfa>
- Bakanlığı, T. C. (2020, 01 16 (20:00)). <https://ticaret.gov.tr/>. Retrieved from <https://ticaret.gov.tr/>: <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/serbest-ticaret-anlasmalari/yururlukte-bulunan-stalar>
- Bakanlığı, T. E. (2019, 12 5 (22:00)). www.enerji.gov.tr. Retrieved from www.enerji.gov.tr: <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatlari-ve-Projeleri>
- Bakhtadze, R. (2007). Decision-making in Weak States. *BTKK – Policy Research Group* , p.57.
- Balcerowicz, L. (1994). *Transition to the Market Economy: Poland, 1989-93 in Comparative Perspective*. Poland: Institute for International Economics.
- Balcerowicz, L. (1995). *Socialism, capitalism, transformation*. Budapest: Central European University Press.
- Balcerowicz, L. (1995). *Socialism, Capitalism, Transformation* . Budapest: CEU.

- Baran, Z. (2005). The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Implications for Turkey. In E. S. Cornell, *The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline*: (pp. 103-119). Sweden.
- Beall, C. P. (1958). Social Classes and Class Consciousness in the U.S.S.R. *University of Utah on behalf of the Western Political Science Association*.
- Burduli, T. (2015). Ekonomikuri Gardqmnebi saqarTveloSi: Gza Sokuri Terapiidan Rma da yovelismomcvel Tavisufal savaWro zonamde. *Ekonomika da sabanko saqme*.
- Çakmak, H. (1998). 1989'dan Günümüze Gürcistan. 104-106.
- ÇAL, S. (2008). Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesi Kapsamındaki Anlaşmaların Hukuki Yönden Değerlendirilmesi . *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* , 89-134.
- Chappell, P. (1990). *The Assault on Fiscal Privilege: A Simpler System with Lower Tax Rates*. London: IEA.
- Chocheli, V. (2003). Syndrome of Shadow Economy:‘ Low Tax Burden—Low Rate of Economic Growth. *Proceedings of the Georgian Academy of Sciences—Economic Series*.
- Çiloğlu, F. (1998). *Rusya Federasyonu'nda ve Transkafkasya'da Etnik Çatışmalar* . İstanbul: Sinatle.
- Coppieters, B. (2003). War and Secession: A Moral Analysis of the Georgian-Abkhaz Conflict. *Oxford University Press*.
- D. Lipton and J. D. Sachs. (1990). Creating a Market Economy in Eastern Europe: The Case of Poland. *Brooking Papers on Economic Activity*.
- David Chkharatishvili, Roman Gotiridze and Bessarion Kitsmarishvili. (2004). Georgia: Conflict Regions and Economies. In *In From War Economies to Peace Economies in the South Caucasus* (pp. 120-155). London: International Alert.
- Demir, A. F. (2003). *Türk Dış Politikası Perspektifinden Güney Kafkasya*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Demirağ, Y. (2015). Bağımsızlıktan Kadife Devrime Türkiye-Gürcistan İlişkileri. *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi*, 126-154.
- Dolidze, V. (2006). Vlast, Revolusia i biznes v poslrevolusionnom rasvitii Gruzii. "*Central Asia and the Caucasus*".
- EBRD. (2005). *Transition Report*. London.
- Emel İlter ve Hülya Kınık. (2016). Türkiye'nin enerji denklemi trans anadolu doğalgaz boru hattı ve türk akımı. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*.
- Emel İlter ve Hülya Kınık. (2017). Türkiye'nin enerji denklemi: Trans Anasolu Doğalgaz Boru Hattı ve Türk Akımı. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*.
- Friedrich Schneider, Andreas Buehn and Claudio E. Montenegro. (2010). *Shadow Economies All over the World: New Estimates for 162 Countries from 1999 to 2007*. The World Bank Development Research Group Policy Research Working Paper.
- Gaceciladze, R. G. (1992). Pravda o Gruzinskoy zime. *Iz blijnego zarubejya*.
- Gachechiladze, R. (1995-1997). *The Social Structure of the Population as a Social Dimension of the Democratic System*. Tbilisi, Georgia: Tbilisi State University.
- Gaidar, E. (1997). *Anamolii Ekonomiceskogo Rosta*. Moskva.
- Gegeshidze, A. (2004). Georgia's Regional Vulnerabilities and the Ajaria Crisis. *Insight Turkey*.
- Georgia, M. o. (2019, 12 15 (21:52)). <http://www.economy.ge/>. Retrieved from <http://www.economy.ge/>: <http://www.economy.ge/index.php?page=economy&s=7&lang=en>
- Georgia, M. o. (2020, 01 10 (16:15)). <https://mof.ge/>. Retrieved from <https://mof.ge/>: https://mof.ge/mshp_ekonomikuri_zrda

- Georgia, N. S. (2018, 01.2020 10 (20:45)). <https://www.geostat.ge>. Retrieved from <https://www.geostat.ge>:
<https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/191/pirdapiri-utskhourri-investitsiebi>
- Georgia, N. S. (2019, 01 10 (23:00)). <https://www.geostat.ge/>. Retrieved from <https://www.geostat.ge/>:
<https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/191/pirdapiri-utskhourri-investitsiebi>
- Georgia, N. S. (2019, 01.2020 11 (20:33)). <https://www.geostat.ge/>. Retrieved from <https://www.geostat.ge/>: <https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/35/sagareo-vachroba>
- Georgia, N. S. (2020, 01 11(13:23)). <https://www.geostat.ge>. Retrieved from <https://www.geostat.ge>: <https://www.geostat.ge/en/modules/categories/35/external-trade>
- Georgia, N. S. (2020, 01 11 (14:46)). <https://www.geostat.ge>. Retrieved from <https://www.geostat.ge>: <https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/35/sagareo-vachroba>
- Georgia, N. S. (2020, 01 10 (23:47)). <https://www.geostat.ge/>. Retrieved from <https://www.geostat.ge/>: <https://www.geostat.ge/en/modules/categories/23/gross-domestic-product-gdp>
- Gotsiridze, R. (2008). National Currency of Georgia-The Lari. *CA&CCPress*, 164-166.
- Güler, E. (2007). Geçiş Ekonomilerinde Makro Ekonomik İstikrar Sorunları: Rusya örneği. *Doktora Tezi*, 243-245.
- Güler, E. (2012). Merkezi Planlamadan Piyasa Ekonomisine Geçişin Politik Ekonomik ve Alternatif Modeller. *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*.
- Güler, E. (2012). Sosyalizmden Kapitalizme Geçiş Sürecinde Rusya: Nasıl Bir Kapitalizm? *Business and Economics Reserch Journal*, 93-120.
- Gwrgenidze L., Lobzhanidze M. and Onoprishvili D.,. (1994). Georgia: From Planing to Hyperinflation. *Communist Economies and Economic Transformation*.
- Horne, J. (1995). The Economics of Trabsition and the Transition of Economics. *The Economic Record* .
<https://www.geosta.ge>. (2010, 01 11 (13:00)). Retrieved from <https://www.geostat.ge>:
<https://www.geostat.ge/en/modules/categories/35/external-trade>
- <https://www.tanap.com/>. (2019, 12 10). Retrieved from <https://www.tanap.com/>:
<https://www.tanap.com/>
- Jones, S. (2013). *Georgia: A Political History since Independence*. Tbilisi: Centre for Social Sciences.
- Jones, S. (2013). *Georgia: A Political History since Independence*. Tbilisi: Center for Social Sciences.
- K. Cikhelashvili,T. Shergelashvili and M. Toqmazishvili. (2012). *Saqartvelo ekonomikuri transpormacias damoukideblobis 20 weli*. Tbilisi: European Initiatiev Liberal Academy Tbilisi.
- Kakulia, M. (2008a). Before and After the Introduction of the Lari: Georgian National Currency in Retrospect. *CA&CCPress*.
- Khadauri, N. (2012). *Economic system in Georgia*. Retrieved from <http://www.nplg.gov.ge/>:
<http://www.nplg.gov.ge/gsd/cgi-bin/library.exe?e=d-01000-00---off-0ekonomik--00-1---0-10-0---0---0prompt-10---4-----0-11--11-ka-50---20-about---00-3-1-00-0-0-11-1-0utfZz-8-00&cl=CL4.2&d=HASH01102d428fe5f220a31b5580.4&gt=1>
- Khristianin, E. (2015). Pricini raspada SSSR i ikh osenki. *Vestnik Mejdunarodnogo İnstituta Ekonomiki i Prava*, 315-318.
- Kocaoğlu, T. (2002). *Rus İhtilalleri ve Sovyetler Birliğinin Yayılma Siyaseti*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

- Marangos, J. (2002). The Political Economy of Shok Therapy. *Journal of Economic*.
- Marangos, J. (2005). A Political Economy Approach to the Neoclassical Gradualist Model of Transition. *Journal of Economic Surveys*.
- Mchedlidze, G. (1999). *A History without Distance*. Kutaisi.
- Merab Vachnaze, Vaxtang Guruli ve Mixeil Baxtaze. (2014). *Sakartvelos istoria uzvelesi droidan 1801 slamde*. Tbilisi: İntelekti.
- Mueller, H. (2007). Why Russia Failed to Follow Poland: Lessons for Economists. *London School of Economics and Political Science*.
- Mustafa Balat and Gulyeter Ersoy. (2005). Baku-Tbilisi Ceyhan Oil Pipeline (BTC) Project and Turkey: Investments, Future Developments and Environmental Impacts. *Energy Exploration & Exploitation*, 31-39.
- Nino Maisuradze and Eka Jananashvili . (2019). External Trade of Georgia. *National Statistics Office of Georgia* .
- Oleh Havrylyshyn, Xiaofan Meng and Marian L. Tupy. (2016). 25 Years of Reforms in Ex-Communist Countries . *Policy Analysis* .
- Özpay, G. A. (2018). BAKÜ-TİFLİS-KARS DEMİRYOLU VE TÜRKİYE AÇISINDAN JEOPOLİTİK ÖNEMİ. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 103-111.
- Papava, V. (1995a). The Georgian Economy: Problems of Reform. *Eurasian Studies*, Vol.2, No.2.
- Papava, V. (1996). The Georgian Economy: From “Shock Therapy” to “Social Promotion. *Communist Economies & Economic Transformation*, Vol.8, No 8.
- Papava, V. (2005). On The Theory of Post-Communist Economic Transition to Market. *International Journal of Social Economics*, 32(1/2).
- Papava, V. (2005c). Necroeconomics: The Political Economy of Post-Communist Capitalism (Lessons from Georgia). *New York: iUniverse*, 23-24.
- Papava, V. (2005d). On the Theory of Post-Communist Economic Transition to Market. *International Journal of Social Economisc*, 85-86.
- Papava, V. (2012). Ekonomiceskaya sostavlyauşaya Rosiysko-Gruzinskogo konflikta. *The Caucasus & Globalization*, 71-72.
- Papava, V. (2013). *Reforming of the Post-Soviet Georgia's Economy in 1991-2011*. Tbilisi: GFSIS.
- Papava, V. (2015). *Sakartvelos Ekonomika*. Tbilisi: Intelekti.
- Phillips, D. D. (2004). *Stability, Security, and Sovereignty in the Republic of Georgia*. New York : The Council on Foreign Relations .
- Poirot, C. (1996). “Macroeconomic policy in a transitional environment: Romania, 1989-94”. *Journal of Economic Issues*. 30(4). *Journal of Economic Issues*, 30(4).
- R. Gotsiridze and ed. E. M. Ismailov. (2008). National Currency of Georgia-The Lari. *CA&CCPress*, 164-166.
- R. Gotsiridze and O. Kandelaki. (2001). Georgia: Halfway Reforms as a Factor of the Economic Crisis. *Central Asia and the Caucasus*.
- Revaz Koiva, Edisher Baghaturia and Yulia Nikitina. (2017). *Georgia and Russia: Bilateral view on the quarter century relations*. Tbilisi: Caucasus house.
- Rondeli, A. (2011). A Choice of the Independent. *Akhali azri*.
- Salome Tvalodze and Givi Adeishvili. (2016). Georgia-Turkey Trade Relations Challenges and Opportunities. *Konrad Adenauer Foundation* .
- Schaffer, M. (1992). The Economy of Poland. Center for Economic Performance, Discussion Paper. *London: LSE*, NO.67.
- Sefer Yılmaz ve Duhan K. Kalkan. (2017). ENERJİ GÜVENLİĞİ KAVRAMI: 1973 PETROL KRİZİ İŞİĞİNDA BİR TARTIŞMA. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 184-185.

- Şengelia, K. (2015). *Sakartvelos istoria*. Tbilisi: Kavkasiis Universiteti.
- Sergeyevna, S. V. (2016). The Influence of Domestic Political Processes on The Formation of Georgia's Foreign Policy in the 1990-s. *The Caucasus & Globalization*.
- Silagadze, A. (2010). Current Financial and Monetary Trends in Georgia. *The Caucasus & Globalization*, 1-2.
- Stelmax, V. G. (2004). Produktivniy vzglad na pricini rasspada SSSR (Razmishlenia nad knigoy E. Uolkera). *Obshestvennie nauki i sovremennost*, 106-113.
- Szalanska, J. (2012, 03 11.12.2019). *Turkey and Georgia: Strategic Connections*. Retrieved from <http://www.bilgesam.org/>: <http://www.bilgesam.org/en/incele/452/-turkey-and-georgia--strategic-connections/#.XfsTGdVKjDc>
- Teimuraz Beridze, Eldar Ismailov ve Vladimer Papava. (2004). *Central Caucasus and Georgian Economy*. Baku: Nurlan.
- Valeri Modebadze, Fatih Mehmet Sayın ve Reha Yılmaz. (2014). Georgian – Turkish Relations since the Breakdown of Soviet Union . *Çankırı Karatekin University Journal of The Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 359-369.
- Verc, D. V. (2006). Gruzia Posle Revolusii Roz. *The Caucasus & Globalization*, 64-65.
- Vladimer Papava and Teymuraz Beridze. (1994). Problemy reformirovaniya gruzinskoy ekonomiki. *Rossiyskiy ekonomiceskiy jurnal* , No:3.
- Vlamimer Papava, Teimuraz Beridze, Eldar İsmailov. (2004). *Sentralniy Kavkaz i ekonomika Gruzii*. Baku: Nurlan.
- Wang, J.-Y. (1998). From Coupon to Lari: Hyperinflation and Stabilization in Georgia. *The Journal of Caucasian Studies*.
- WB (Word Bank). (2010). *Doing Business. Economy Rankings*. Washington: The World Bank Group.
- Wellisz, S. (Warsaw: Case). Georgia: A Brief Survey of Macroeconomic Problems and Policies. *Studies & Analyses, Working Papers*, No.87.
- www.geostat.ge. (2018). Retrieved from http://www.geostat.ge/?action=page&p_id=2230&lang=geo
- Yasin, E. (2002). *Rossiyskaya ekonomika, İstoki i panorama rinocnikh reform* . Moskva.
- Yıldız, A. (2019, 10 20). *Washington Konsensus'tan Post-Washington Konsensus'a: Kurumsal Düzenlemeler Ve Finansal Krizler*. Retrieved from www.researchgate.net: https://www.researchgate.net/publication/324834887_Washington_Konsensus'tan_Post-Washington_Konsensus'a_Kurumsal_Duzenlemeler_Ve_Finansal_Krizler_From_Washington_Consensusto_Post-Washington_Consensus_InstitutionalArrangementsand_Financial_Crisis
- Ананьин, О. И. (2012). Как сложились команда реформаторов и ее программа, или о неофициальном экономическом дискурсе в реформаторском движении 1980-х годов. *Мир России*, 3-10.
- Андропова Инна Витальевна и Катамадзе Алеко. (2018). ТРАНСФОРМАЦИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ ГРУЗИИ. *Вестник Российского Университета Дружба Народов*, 212-223.
- Андропова Тнна Витальевна и Катамадзе Алико. (2018). ТРАНСФОРМАЦИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ ГРУЗИИ. *Вестник Российского Университета Дружба Народов*, 221-223.
- Асатиани, Р. (2009). Посткоммунистический переходный период в экономике Грузии. *Кавказ & Глобализация*, 95-96.
- Асатиани, Р. (2009). Посткоммунистический переходный период в экономике Грузии. *Кавказ & Глобализация*, 95-96.
- Гоциридзе, Р. (2008). Национальная валюта Грузии . *CA&CCPress*, 166-167.

- Джеймс, В. В. (2006). Грузия после "Революции Роз". *Кавказ & Кавказ*.
- Долидзе, В. (2007). Власть и Революция в Постсоветской Грузии . *Центральная Азия и Кавказ*.
- Л. Григорьев, С. Кондратьев и М. Салихов. (2008). Трудный Выход Из Трансформационного Кризиса (случай Грузии). *Вопросы Экономики*.
- Л. Григорьев, С. Кондратьев и М. Салихов. (2008). Трудный Выход Из Трансформационного Кризиса (случай Грузии). *Вопросы Экономики*.
- Мурванидзе, Б. Ю. (2009). Внешнеполитические ориентиры Грузии в период Президента Эдуард Шевернадзе. *The Caucasus & Globalization*, 119-120.
- Смирнов, М. Э. (2017). К ВОПРОСУ О МЕХАНИЗМАХ ИЗМЕНЕНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ СТРУКТУРЫ ОБЩЕСТВА (НА ПРИМЕРАХ ИЗ ИСТОРИИ СССР). *Социологических Альманах*.
- Таркхინишвили, Л. (1997). *Грузия: путь к демократии?* Варшава: CASE.
- Уринсон, Я. М. (2012). ЭКОНОМИЧЕСКИЕ РЕФОРМЫ: ВЗГЛЯД ИЗ МИНИСТЕРСТВА ЭКОНОМИКИ. *Мир России*, 24-36.
- Хаиткулов Руслан Гафурович, Д. Е. Шестаков. (2012). Российские экономические реформы история эволюции концепций. *Мир России*, 54-78.
- Ханин, Г. И. (2014). Экономические дискуссии 1990-х годов о реформировании российской экономики. *Terra Economicus*, 42-71.
- Ясин, Е. Г. (2017). Развитие постсоветской экономики: из прошло в будущее. *Высшая Школа Экономики*.
- რევაზ ქოივა, ედიშერ ბალათურია, იულია ნიკიტინა. (2017). საქართველო და რუსეთი: ორმხრივი ხედვა მეოთხედი საუკუნის ურთიერთობებზე. *კავკასიური სახლი, Caucasian House*, 10-25.
- საქართველოს კანონი საინვესტიციო საქმიანობის ხელშეწყობისა და გარანტიების შესახებ*. (1996). Retrieved from matsne.gov.ge: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/33304>
- წიკლაური, შ. (2017). სამხრეთ კავკასიის დემოგრაფიული განვითარება 1950 – 2050 წლებში. *ილიას სახემწიფო უნივერსიტეტი*.